**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**
**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

**СИМБІРСЬКА ЄЛИЗАВЕТА ВОЛОДИМИРІВНА**

УДК 347.94+ 347.919.3

# ДИСЕРТАЦІЯ
# НАЛЕЖНІСТЬ І ДОПУСТИМІСТЬ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ **Є. В. Симбірська**

Науковий керівник: **Бичкова Світлана Сергіївна**, доктор юридичних наук, професор

**Київ – 2019**

# АНОТАЦІЯ

*Симбірська Є. В.* Належність і допустимість доказів у цивільному процесі України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2019.

Дисертація є завершеним, самостійним, комплексним дослідженням належності та допустимості доказів у цивільному процесі як критеріїв оцінки доказів, порядку вирішення судом питання про належність та допустимість доказів.

У дисертації приділено увагу стану наукового дослідження проблематики належності та допустимості доказів, виокремлено основні етапи становлення наукової думки про вивчення питань належності та допустимості доказів. Зроблено висновок, що комплексно дослідження інституту належності та допустимості доказів в науці цивільного процесуального права не представлено, що свідчить про наукову новизну та актуальність даного дослідження.

Розроблено методологію здійснення наукового дослідження, котра охопила ряд підходів, а також загальнонаукових та спеціально-юридичних методів наукового пізнання інституту належності та допустимості доказів.

Досліджено генезу правового регулювання належності та допустимості доказів, виокремлено періоди становлення критеріїв належності та допустимості доказів: 1) XIV–XV ст. (процесуальний закон визначав окремі засоби доказування, оцінка доказів відбувалася з позиції значного впливу релігійних норм та правил соціального устрою); 2) XVI–XVIII ст. (відсутній чіткий розподіл процесів на цивільний та кримінальний, закріплення обмеження процесуального порядку отримання та застосування доказів при вирішенні справи, що характеризувало допустимість останніх, а також

існування норм, що характеризували зміст доказів, тобто окремих елементів належності); 3) XIX ст. (межі допустимості доказів визначались не лише відповідністю форми їх закріплення визначеним законом засобам доказування, але й також обов'язковими вимогами до окремих з таких засобів); 4) перша половина XX ст. (ефективні спроби прийняття процесуальних кодексів, законодавче закріплення цивільного процесу, в оцінці доказів верховенство отримала належність; допустимість доказів визначалась у другу чергу); 5) друга половина XX ст. і до наших днів (утвердження та закріплення самостійних критеріїв оцінки доказів – належності та допустимості, розвиток правозастосовної практики).

За результатами дослідження зарубіжного досвіду правового регулювання критеріїв оцінки доказів, таких, як належність та допустимість, зроблено висновок про доцільність запровадження у вітчизняний цивільний процес французького досвіду встановлення змісту допустимості доказу, в тому числі й через неприпустимість порушення прав та законних інтересів фізичних чи юридичних осіб, що значно розширює сферу застосування допустимості, виводячи її далеко за межі формального критерію оцінки доказів.

Надано комплексний науково-правовий аналіз критерію належності доказів у цивільному процесі.

Вдосконалено зміст поняття належних доказів як доказів, здатних підтвердити або спростувати обставини, що обґрунтовують заявлені вимоги чи заперечення учасників справи або мають інше значення для справи, зміст яких пов'язаний з предметом доказування або з умовами існування обставин, що підлягають встановленню для вирішення справи та для ухвалення судового рішення, визначаються за наслідком процесуальної і розумової діяльності судді.

Вперше виокремлено основні змістовні ознаки належного доказу, до яких віднесено: його необхідність для вирішення справи; сприяння досягненню мети доказування – встановленню обставин і фактів у справі;

здатність підтвердити або спростувати обставини, які обґрунтовують заявлені вимоги або заперечення учасників справи або мають інше значення для справи та підлягають встановленню для вирішення справи та ухвалення судового рішення; наявність зв’язку змісту доказу із предметом доказування; наявність зв’язку змісту доказу із умовами існування обставин, що підлягають встановленню для вирішення справи та ухвалення судового рішення; визначення досліджуваного критерію в результаті розумової і процесуальної діяльності суду.

На підставі застосування критерію належності доказів запропоновано здійснення класифікації усіх поданих сторонами доказів на належні та неналежні. У випадку, коли за наслідками оцінки доказів суд з урахуванням наведених учасниками справи обґрунтувань визначить, що доказ є неналежним, то такий доказ має бути виключено з кола доказів у справі, на підставі яких суд має ухвалити рішення.

Вдосконалено значення критерію належності доказів у цивільному процесі, що полягає у праві учасників справи та обов’язку суду систематизувати доказовий матеріал, визначити коло тих доказів, які дійсно мають значення для вирішення справи й виключити з провадження ті докази, які завантажують процес зайвою інформацією та можуть негативно вплинути на судочинство, зокрема спричинити затягування розгляду справи, відволікти увагу судді від важливих обставин, що мають значення для справи, а також загалом ускладнити розгляд справи.

Надано комплексний науково-правовий аналіз критерію допустимості доказів у цивільному процесі.

Запропоновано вдосконалити наукову дефініцію допустимості доказів у цивільному процесі та визначити її як законодавчий критерій оцінки доказів та процесу доказування, зміст якого полягає в отриманні та поданні до суду доказів у порядку, встановленому або не забороненому законом, а також у подальшому врахуванні судом при вирішенні справи лише тих

доказів та засобів доказування, що прямо визначені в законі, а у випадку відсутності такого визначення – тих, що не заборонені законом.

Встановлено перелік ознак, що в сукупності утворюють зміст критерію допустимості доказів, а саме: законність джерела походження доказу; підтвердження конкретної обставини визначеним законом засобом доказування; дотримання визначеної законом процедури подання доказів до суду, що в свою чергу включає декілька деталізуючих критеріїв: подання доказів суб'єктом, що наділений відповідним правом, або витребування доказів судом; дотримання визначених законом строків подання доказу до суду; подання доказів у встановленому процесуальному порядку.

Зроблено висновок про те, що закон повинен регламентувати питання засобів доказування таким чином, щоб видозміна існуючих засобів чи виникнення нових не потребували щоразу внесення змін до процесуального закону, а суд міг самостійно визначати законність поданого йому засобу доказування, застосовуючи загальні норми ЦПК України.

Обґрунтовано, що допустимість доказів відіграє одну з провідних ролей у встановленні обставин справи та правильному її вирішенні, саме тому порушення вимоги щодо допустимості доказів повинно бути обов'язковою підставою для скасування судового рішення в порядку апеляційного або касаційного перегляду.

Встановлено, що вирішення питання про допустимість доказів у цивільному судочинстві проходить наступні стадії: перша стадія – оцінка доказу на предмет його відповідності критерію допустимості суб'єктом подання доказу до суду під час збирання доказів до моменту їх подання; друга стадія – оцінка доказу на предмет його відповідності критерію допустимості усіма учасниками справи (окрім суб'єкта подання доказу) одразу після отримання доказів від суб'єкта їх подання та протягом усього часу розгляду справи (у разі виявлення ознак недопустимості – направлення відповідного клопотання до суду про неможливість врахування судом поданого доказу через його недопустимість); третя стадія – вирішення судом

питання про допустимість доказу з урахуванням позицій учасників справи; четверта стадія (наявна у випадку, коли учасники справи скористались своїм право на апеляційне чи касаційне оскарження рішення суду) – перевірка правильності вирішення судами першої та/або апеляційної інстанції питання про допустимість доказів в порядку апеляційного та касаційного провадження.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання сформульованих у дисертації висновків та пропозицій: у науково-дослідній роботі – під час проведення подальших наукових досліджень у галузі цивільного процесуального права та, зокрема, процесу доказування; у законотворчій діяльності – при розробленні пропозицій щодо вдосконалення цивільного процесуального законодавства України; у правозастосовній діяльності – під час розгляду і вирішення цивільних справ в судах усіх інстанцій; у навчально-методичній роботі – при викладанні навчальних дисциплін «Цивільне право та процес», «Сучасні аспекти цивільного права та процесу», «Особливості розгляду окремих категорій цивільних спорів»; при підготовці навчально-методичних і дидактичних матеріалів з указаних дисциплін.

***Ключові слова*:** доказ, доказування, засоби доказування, оцінка доказів, критерії оцінки доказів, належність доказів, допустимість доказів.

## СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:*

1. Симбірська Є. В. Окремі аспекти значення належності доказів у цивільному процесі. *Прикарпатський юридичний вісник* : зб. наук. пр. 2018. № 1 (22), т. 3. С. 36–41.

2. Симбірська Є. В. Наукові та законодавчі аспекти доказування в цивільному процесі України. *Наукові записки Кіровоградського*

*державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.* 2019. № 6. С. 29–34.

3. Симбірська Є. В. Теорія доказування в цивільному процесі: сучасний правовий вимір. *Наукові праці Національного авіаційного університету.* 2019. № 2 (51) С. 98–104.

4. Симбірська Є. В. Окремі аспекти змісту допустимості доказів у цивільному процесі. *Jurnalul juridic national.* 2019. № 4. С. 108–112.

5. Симбірська Є. В. Окремі процесуальні аспекти допустимості доказів у цивільному судочинстві. *Право і суспільство.* 2019. № 3. С. 118–123.

6. Симбірська Є. В. Допустимість доказів в цивільному процесі: складові елементи критерію допустимості та процедура їх встановлення. *Порівняльно-аналітичне право.* 2019. № 2. С. 80–82.

7. Симбірська Є. В. Проблематика формулювання дефініції «належності доказів» у науці цивільного права. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 4. С. 88–93.

*Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:*

1. Симбірська Є. В. Правове регулювання правил про належність та допустимість доказів під час демократизації суспільства. *Актуальні правові та гуманітарно-економічні проблеми в період реформування демократичного суспільства:* матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кіровоград, 04 груд. 2015 р.). Кіровоград: КОД, 2015. С. 114–117.

2. Симбірська Є. В. Еволюція правового регулювання правил про належність та допустимість доказів в умовах суспільних трансформацій. *Соціально-економічні та гуманітарні аспекти світових інноваційних трансформацій:* матеріали І Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 30 берез. 2016 р.). Київ: ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», 2016. URL: http://umo.edu.ua/materiali-konferencij-nimp/i-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferenc-30-03.

3. Симбірська Є. В. Належність та допустимість як критерії оцінки доказів в цивільному процесі (теоретико-правовий аспект). *Актуальні проблеми сучасного розвитку цивільного, міжнародного морського, господарського та транспортного права:* матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 14–15 квіт. 2016 р.). Київ: КДАВТ, 2016. С. 289–292.

4. Симбірська Є. В. Поняття належності доказів у цивільному процесі України. *Актуальні проблеми сучасного розвитку цивільного, міжнародного морського, господарського та транспортного права:* матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 11–12 квіт. 2018 р.). Київ: ДУІТ, 2018. С. 153–154.

## SUMMARY

*Symbirska Ye. V.* Implement and admissibility of evidence in the civil process of Ukraine. – Qualifying scientific work on he rights of manuscripts.

Thesis for a Candidate Degree in Law Sciences on a Specialty 12.00.03 “Civil law and civil process; family law; private international law”. – National Academy of Internal Affairs; National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2019.

Thesis is a complete, independent, complex research of implement and admissibility of evidence in the civil process as a creteria of evaluation of the evidence, the order of solution of the issue on the implement and admissibility of evidence by court.

In the thesis the attention is paid on the state of scientific research problematics on the implement and admissibility of evidence; there are distinguished basic stages of the establishment of scientific thought about the studying of issues of implement and admissibility of evidence. A conclusion is made, that the complex research of the institute of implement and admissibility of evidence in the civil procedure law science isn’t presented, that witnesses about the scientific novelty and topicality of research.

A methodology for carrying out scientific research has been developed, which has covered a number of approaches, as well as general scientific and specially legal methods of scientific knowledge of the institute of implement and admissibility of evidence.

The genesis of legal regulation of implement and admissibility of evidence is investigated, the main periods and their peculiarities are distinguished, in particular: XIV–XV centuries: procedural law determined the separate sources of evidence, the evaluation of evidence was made with regard to the significant influencs of religious norms and the rules of social order; XVI–XVIII centuries: there was no clear division of processes into civil and criminal, the limitation of the procedural order of obtaining and using evidence in deciding the case, which characterized the admissibility of the latter was fixed, and there were norms, which

characterized the content of the evidence that is separate elements of implementation, too; XIX century: the limits of admissibility of evidence were determined not only by the conformity of the form of their affirmation with the statutory means of proof, but also by the mandatory requirements for some of such means; the first part of XX century was characterized by the effective try of adoption of procedural codes, at the evaluation of evidence, the implementation got the primacy, the admissibility of the evidence was determined in the second place; the second part of XX century and till now: affirmation and preservation of independent evidence evaluation criteria – implement and admissibility, the development of law enforcement practice.

According to the research results of foreign experience of legal regulation of the evaluation of evidence criteria such as implement and admissibility, there was made the conclusion about the expediency of the introduction of French experience of making the meaning of evidence admissibility including due to the inadmissibility of private and legal wrongs, that significantly extends the scope of admissibility, taking it far beyond the formal criterion for evaluating evidence to national civil process.

A comprehensive scientific and legal analysis of the criterion of evidence in a civil process is provided.

The content of the notion of proper evidence as the evidence, the are capable of confirming or refuting circumstances, which support the stated claims or objections of the participants in the case or have other relevance to the case, the content of which is connected to the subject of proving or to the conditions of the existence of circumstances, which are determined for the proper resolution of the case and for the adoption of a court decision; are determined by the result of the mental activity of the judge.

For the first time, the main substantive attributes of proper evidence are identified, which include: its need for a proper resolution of the case; the contributory to the achieving of proof goal – establishing the circumstances and facts of the case; the ability to confirm or refute circumstances that substantiate the

stated claims or objections of the case parties or which have other relevance to the case and are subject to determination for the proper resolution of the case and the adoption of the court decision; the presence of a connection between the content of the evidence and the subject of the evidence; the existence of a connection between the content of the evidence and the conditions of the circumstances, that are determined for the proper resolution of the case and the adoption of the court decision; determination of the criterion under investigation as a result of the mental activity of the judge, his thinking in compliance with the subjective factor in cognition.

Based on the use of the criterion of evidence, it is proposed to classify all the evidence submitted by the parties as proper and improper. It was concluded that if, based on the results of the evaluation of the evidence, the court, considering the reasons given by the participants of the case, determines that the evidence is improper, then such proof should be excluded from the circle of evidence in the case, on the basis of which the court had to make a decision.

The importance of the evidence criterion in a civil process was improved, which involves the ability of the case parties and the duty of the court to systematize the evidence, to identify the amount of evidence that are really relevant for the proper resolution of the case, and to exclude from the proceeding of the evidence that downloads the process of extra information and can adversely affect the judiciary, in particular, delay the trial, distract the judge from important circumstances, that are connected with the case, and generally complicate the consideration of case.

A complex scientific and law analysis of the admissibility of evidence criterion in the civil process is presented.

It is proposed to improve the scientific definition of the admissibility of evidence in civil proceedings and to define it as a legislative criterion for the evaluation of evidence and the process of proof, the content of which consists in the receipt and presentation of evidence in a manner established or not prohibited by law, and also in the subsequent consideration by the court in deciding the case

only those evidence and means of proof, which are expressly defined in the law, and in case of the absence of such definition – those, that are not prohibited by law.

There is discovered the list of features that together form the content of the criterion of admissibility of evidence, namely: the legality of the source of evidence origin; the confirmation of a specific circumstance that is defined by the instrument of proof in the law; adherence to the procedure laid down by law for the submission of evidence to court, which in turn includes several detailing criteria: the presentation of evidence by a subject with the relevant right or the demand for evidence by a court; adherence to the deadlines set by law.

The conclusion is made, that law should regulate the issue of instruments of proof in that way, so that the modification of existing instruments or the appearance of the new ones in civil law doesn't need to be amended every time, and the court could independently determine the legality of the evidence presented to it by applying the general rules of the CCP of Ukraine.

It is substantiated that the admissibility of evidence plays one of the leading roles in establishing the circumstances of the case and its correct resolving. That is why a breach of the admissibility requirement must be a compelling reason for a reversal of judgement in accordance with an appeal or cassation review.

It is established that the decision on the admissibility of evidence in civil proceedings goes through the following stages: the first stage is the evaluation of the evidence for its compliance with the admissibility criterion of the subject of the evidence in court at the time of gathering the evidence before the moment of its submission; the second stage is the evaluation of the proof in terms of its admissibility by all other parties to the case (except the subject of the evidence) as soon as the evidence from the subject of their submission was got and during the whole trial. In case of the identification of inadmissibility signs – the referral of the relevant petition to the court on the inability of the court to adduce the submitted evidence due to its inadmissibility; the third stage is the court's decision on the admissibility of the evidence, taking into account the stated position of the subject of the evidence and the position of other participants in the case; the fourth stage

(exists in those cases, when the parties used their right of appeal or cassation appeal against a court decision) – the verification of the correctness of the decision of the court of first and/or appellate instance on the admissibility of evidence in the order of appeal and cassation proceedings.

The practical significance of the obtained results lies in the possibility of using the conclusions and suggestions formulated in the dissertation in the following spheres: in scientific and research work – during the conduction of further scientific researches in civil procedure law research and procuring evidence in particular; in legislation – in the process of development in terms of the improvement of civil procedure laws of Ukraine; in law enforcement – during trial and decision of civil cases in courts of all instances; in educational and methodological work – during the teaching of academic discipline "Civil procedure law", and derivates from the mentioned discipline, too; during the preparation of educational, methodological and didactic aterials on the mentioned discipline; in human rights and community activities – for the strengthening of facilitating mechanism of proper realization of personal right to the judicial protection and the proving right.

***Keywords*:** evidence, proving, sources of evidence, evaluation of evidence, criteria for evaluating evidence, appropriateness of the evidence, admissibility of the evidence.

## LIST OF PUBLICATIONS OF THE APPLICANT ASSOCIATED WITH THE TOPIC OF THE THESIS

*Research papers where main research results of the Thesis have been published:*

1. Симбірська Є. В. Окремі аспекти значення належності доказів у цивільному процесі. *Прикарпатський юридичний вісник* : зб. наук. пр. 2018. № 1 (22), т. 3. С. 36–41.

2. Симбірська Є. В. Наукові та законодавчі аспекти доказування в цивільному процесі України. *Наукові записки Кіровоградського*

*державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.* 2019. № 6. С. 29–34.

3. Симбірська Є. В. Теорія доказування в цивільному процесі: сучасний правовий вимір. *Наукові праці Національного авіаційного університету.* 2019. № 2 (51) С. 98–104.

4. Симбірська Є. В. Окремі аспекти змісту допустимості доказів у цивільному процесі. *Jurnalul juridic national.* 2019. № 4. С. 108–112.

5. Симбірська Є. В. Окремі процесуальні аспекти допустимості доказів у цивільному судочинстві. *Право і суспільство.* 2019. № 3. С. 118–123.

6. Симбірська Є. В. Допустимість доказів в цивільному процесі: складові елементи критерію допустимості та процедура їх встановлення. *Порівняльно-аналітичне право.* 2019. № 2. С. 80–82.

7. Симбірська Є. В. Проблематика формулювання дефініції «належності доказів» у науці цивільного права. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 4. С. 88–93.

*Research papers certifying the approbation of the results of the Thesis:*

1. Симбірська Є. В. Правове регулювання правил про належність та допустимість доказів під час демократизації суспільства. *Актуальні правові та гуманітарно-економічні проблеми в період реформування демократичного суспільства:* матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кіровоград, 04 груд. 2015 р.). Кіровоград: КОД, 2015. С. 114–117.

2. Симбірська Є. В. Еволюція правового регулювання правил про належність та допустимість доказів в умовах суспільних трансформацій. *Соціально-економічні та гуманітарні аспекти світових інноваційних трансформацій:* матеріали І Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 30 берез. 2016 р.). Київ: ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», 2016. URL: http://umo.edu.ua/materiali-konferencij-nimp/i-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferenc-30-03.

3. Симбірська Є. В. Належність та допустимість як критерії оцінки доказів в цивільному процесі (теоретико-правовий аспект). *Актуальні проблеми сучасного розвитку цивільного, міжнародного морського, господарського та транспортного права:* матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 14–15 квіт. 2016 р.). Київ: КДАВТ, 2016. С. 289–292.

4. Симбірська Є. В. Поняття належності доказів у цивільному процесі України. *Актуальні проблеми сучасного розвитку цивільного, міжнародного морського, господарського та транспортного права:* матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 11–12 квіт. 2018 р.). Київ: ДУІТ, 2018. С. 153–154.

**ЗМІСТ**

**ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ** ……. 17

**ВСТУП** ……... 18

**РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЛЕЖНОСТІ ТА ДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ**

1.1 Стан наукової розробки проблеми та методологія дослідження належності та допустимості доказів у цивільному процесі …… 27

1.2 Еволюція правового регулювання правил про належність та допустимість доказів у цивільному процесі України …….. 44

1.3 Правова регламентація правил про належність та допустимість доказів у законодавстві інших держав …….. 59

Висновки до Розділу 1 …….. 81

**РОЗДІЛ 2. НАЛЕЖНІСТЬ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ**

2.1 Поняття та значення належності доказів у цивільному процесі ……..... 85

2.2 Процесуальний порядок встановлення належності доказів ……..... 119

Висновки до Розділу 2 …… 138

**РОЗДІЛ 3. ДОПУСТИМІСТЬ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ**

3.1 Поняття та значення допустимості доказів у цивільному процесі …… 143

3.2 Процесуальний порядок встановлення допустимості доказів ……..... 164

Висновки до Розділу 3 …… 194

**ВИСНОВКИ** ……... 197

**СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ** …….. 205

**ДОДАТКИ** ……...… 224

# ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

| | | |
|---|---|---|
| СНД | – | Співдружність Незалежних Держав |
| СРСР | – | Союз Радянських Соціалістичних Республік |
| США | – | Сполучені Штати Америки |
| УРСР | – | Українська Радянська Соціалістична Республіка |
| ЦК | – | Цивільний кодекс України |
| ЦПК | – | Цивільний процесуальний кодекс України |
| ГПК | – | Господарський процесуальний кодекс України |
| КАС | – | Кодекс адміністративного судочинства України |
| ФРН | – | Федеративна Республіка Німеччина |
| Права 1743 р. | – | «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року |
| Статут 1864 р. | – | Статут цивільного судочинства 1864 року |
| Арт. | – | Артикул |
| ЄС | – | Європейський Союз |
| FRE | – | Federal Rules of Evidence |

# ВСТУП

**Обґрунтування вибору теми дослідження.** Реалізація принципу змагальності сторін є запорукою досягнення завдань цивільного судочинства, серед яких основне місце відведено ефективному захисту порушених, невизнаних та оспорюваних прав, свобод та інтересів. Учасники судового процесу є рівними у своїх змагальних правах, тобто наділені однаковими правомочностями щодо подання суду доказів на підтвердження окремих фактів чи обставин справи. Суд при цьому виступає незалежним органом оцінки поданих учасниками доказів, що є гарантією всебічного, повного та безпосереднього дослідження судом обставин справи.

Процес дослідження доказів передбачає перевірку останніх на відповідність визначеним процесуальним законом критеріям, серед яких провідне місце відведено належності та допустимості. Вказані критерії є основоположними для правильного вирішення справи, саме тому їх дослідження становить особливу актуальність та значимість для розвитку науки цивільного процесуального права.

Ефективність дослідження доказів на відповідність їх критеріям належності та допустимості на сьогодні ускладнюється відсутністю чітко визначеного законом алгоритму процесуальних дій, виконання яких забезпечує повне і всебічне дослідження судом та учасниками справи доказів на відповідність їх зазначеним критеріям. Більше того, закон не містить визначення поняття «допустимості», в той час як «належність» окреслена обмежено.

Кожен з досліджуваних критеріїв (і належність, і допустимість) має власний зміст – сукупність складових елементів, наявність яких свідчить про відповідність доказу відповідному критерію, однак перелік таких елементів не визначений чітко процесуальним законом, що може мати наслідком неповне їх врахування судом при вирішенні справи.

Саме тому недосконаліть законодавчих конструкцій та особливості правозастосовної практики сформулювали перед наукою ряд питань, вирішення яких дозволило б значно підвищити ефективність судового захисту порушених, невизнаних та оспорюваних прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб.

У вітчизняній правовій науці проблематиці доказування загалом та належності і допустимості доказів зокрема присвятили свої наукові праці такі вчені, як: С. С. Бичкова, В. А. Бігун, Ю. В. Білоусов, М. О. Гетманцев, К. В. Гусаров, К. Б. Дрогозюк, В. В. Комаров, Т. М. Кучер, О. М. Лазько, Д. Д. Луспеник, Н. Ю. Сакара, В. І. Тертишніков, В. П. Феннич, С. Я. Фурса, Т. В. Цюра, Г. В. Чурпіта, М. Й. Штефан та інші.

Не зважаючи на наявний науковий інтерес до окремих аспектів належності та допустимості доказів у цивільному процесуальному праві, комплексне дослідження цієї проблематики не проводилося.

Враховуючи наявність невирішених питань щодо належності та допустимості доказів, необхідність аналізу правових норм, що регулюють відповідні аспекти, задля встановлення корелюючого зв’язку з ефективністю судового захисту порушених, невизнаних та оспорюваних прав, свобод та інтересів, відповідне дослідження є актуальним та таким, що заповнює зазначену наукову нішу.

**Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Дисертаційне дослідження виконано з урахуванням основних положень Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015 – 2020 роки, схваленої указом Президента України від 20 травня 2015 року, Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, затвердженої указом Президента України від 10 травня 2006 року № 361/2006, Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затвердженого наказом МВС України від 16 березня 2015 року № 275, планів науково-

дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2015 – 2019 роки.

**Мета і завдання дослідження відповідно до предмета та об'єкта дослідження.** *Метою* дисертаційного дослідження є визначення особливостей застосування окремих критеріїв оцінки доказів у цивільному процесі, таких, як належність та допустимість, а також їх значимості для правильного вирішення справи.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі *завдання*:

- дослідити особливості становлення наукової думки щодо належності та допустимості доказів;
- визначити еволюцію правового регулювання критеріїв належності та допустимості доказів;
- встановити особливості правової регламентації належності та допустимості доказів на основі аналізу зарубіжного досвіду;
- уточнити детермінацію поняття належності доказів у цивільному процесі;
- виділити основні змістовні ознаки належного доказу;
- охарактеризувати значимість належності доказів для вирішення справи;
- визначити процесуальні особливості оцінки доказів на підставі застосування критерію належності;
- сформулювати зміст критерію допустимості доказів у цивільному процесі;
- визначити значення застосування критерію допустимості;
- дослідити процесуальну регламентацію діяльності відповідних суб'єктів по встановленню допустимості доказів;
- надати пропозиції щодо удосконалення цивільного процесуального законодавства України.

*Об'єктом дослідження* є суспільні відносини, які виникають під час оцінки доказів.

*Предметом дослідження* є належність та допустимість доказів у цивільному процесі України.

**Методи дослідження.** Методологія дослідження обумовлена його метою та завданнями. Її основу сформували загальнонаукові та спеціальні методи пізнання правових явищ. Зокрема, історико-правовий метод забезпечив можливість визначити еволюцію правового регулювання та правової думки щодо належності та допустимості доказів (підрозділ 1.1 та 1.2). Порівняльно-правовий метод допоміг виокремити ефективні рішення щодо удосконалення правового регулювання належності та допустимості доказів на підставі аналізу досвіду зарубіжних країн (підрозділ 1.3). Діалектичний метод наукового пізнання сприяв розумінню суті належності та допустимості доказів; із застосуванням системного методу вдалося виокремити структурні елементи змісту критеріїв належності та допустимості (підрозділи 2.1 та 3.1). Окрім того, вказані підрозділи містять результати, отримані внаслідок застосування аксіологічного підходу, що полягав у встановленні ціннісних орієнтирів застосування вказаних критеріїв оцінки доказів. Формально-юридичний метод сприяв визначенню процесуального порядку встановлення належності та допустимості доказів у цивільному процесі (підрозділи 2.2 та 3.2).

**Наукова новизна отриманих результатів.** Дисертація є першим комплексним науковим дослідженням, у якому на основі аналізу наукової думки щодо оцінки доказів, а також вітчизняного і зарубіжного досвіду правового регулювання належності та допустимості доказів сформульовані авторські висновки та пропозиції, які становлять наукову новизну:

*вперше:*

1) виокремлено періоди становлення критеріїв належності та допустимості доказів: 1) XIV-XV століття (процесуальний закон визначав окремі засоби доказування, оцінка доказів відбувалася з позиції значного впливу релігійних норм та правил соціального устрою); 2) XVI-XVIII століття (відсутній чіткий розподіл процесів на цивільний та кримінальний,

закріплення обмеження процесуального порядку отримання та застосування доказів при вирішенні справи, що встановлювало допустимість останніх, а також існування норм, що характеризували зміст доказів, тобто окремих елементів належності); 3) XIX століття (межі допустимості доказів визначались не лише відповідністю форми їх закріплення передбаченим у законі засобом доказування, а й обов'язковими вимогами до окремих з таких засобів); 4) перша половина XX століття (ефективні спроби прийняття процесуальних кодексів, законодавче закріплення цивільного процесу, в оцінці доказів верховенство отримала належність; допустимість доказів визначалась у другу чергу); 5) друга половина XX століття і до наших днів (утвердження та закріплення самостійних критеріїв оцінки доказів – належності та допустимості, розвиток правозастосовної практики);

2) визначено основні змістовні ознаки належного доказу, до яких віднесено: його необхідність для вирішення справи; сприяння досягненню мети доказування – встановленню обставин і фактів у справі; здатність підтвердити або спростувати обставини, які обґрунтовують заявлені вимоги або заперечення учасників справи чи мають інше значення для справи і підлягають встановленню при вирішенні справи та ухваленні судового рішення; наявність зв'язку змісту доказу із предметом доказування; наявність зв'язку змісту доказу із умовами існування обставин, що підлягають встановленню для вирішення справи та ухвалення судового рішення; визначення в результаті розумової і процесуальної діяльності суду;

3) обґрунтовано положення щодо необхідності закріплення на законодавчому рівні презумпції законності походження та порядку отримання доказів у випадках, коли походження чи порядок отримання доказу не визначений та при цьому не порушуються права інших осіб;

*удосконалено:*

4) зміст поняття належних доказів, які визначено як докази, що здатні підтвердити або спростувати обставини, які обґрунтовують заявлені вимоги чи заперечення учасників справи або мають інше значення для вирішення

справи, зміст яких пов’язаний з предметом доказування або з умовами існування обставин, що підлягають встановленню для вирішення справи та для ухвалення судового рішення, визначаються за наслідком процесуальної і розумової діяльності суду;

5) значення належності доказів у цивільному процесі, що виражається, перш за все, у праві учасників справи та обов’язку суду систематизувати доказовий матеріал, визначити коло тих доказів, які дійсно мають значення для вирішення справи, й виключити з провадження ті докази, які тільки завантажують процес зайвою інформацією та можуть негативно вплинути на судочинство, зокрема, спричинити затягування розгляду справи, відволікти увагу судді від важливих обставин, що мають значення вирішення для справи, а також загалом ускладнити розгляд справи;

6) дефініцію допустимості доказів у цивільному процесі, яку визначено як законодавчий критерій оцінки доказів у процесі доказування, зміст якого полягає в отриманні та поданні до суду доказів у порядку, встановленому або не забороненому законом, а також у подальшому врахуванні судом при вирішенні справи лише тих доказів та засобів доказування, що прямо визначені в законі, а у випадку відсутності такого визначення – тих, що не заборонені законом;

7) процес дослідження та оцінки доказів на предмет їх допустимості, що вимагає від суду встановлення наявності чи відсутності певних змістовних елементів відповідного критерію, а саме: законності джерела походження доказу; підтвердження конкретної обставини визначеним у законі засобом доказування; дотримання закріпленої у нормативних актах процедури подання доказів до суду, що, в свою чергу, включає декілька деталізуючих критеріїв: подання доказів суб’єктом, що наділений відповідним правом, або витребування доказів судом; дотримання визначених законом строків подання доказу до суду; подання доказів у встановленому процесуальному порядку;

*дістали подальшого розвитку*:

8) положення щодо виокремлення та з’ясування суті стадій виконання судом та учасниками справи своїх процесуальних обов’язків щодо оцінки доказів на предмет їх відповідності критерію належності: підготовча стадія – оцінка доказів учасниками справи на початкових стадіях доказування у процесі викладення обставин, якими обґрунтовуються їх вимоги або заперечення, зазначаються докази, що підтверджують такі обставини; попередня (формальна) стадія – оцінка доказів судом та учасниками справи у процесі судового доказування під час формування предмета доказування та збирання доказів у процесі вирішення судом питань щодо відкриття провадження у справі, забезпечення доказів та збирання доказів з ініціативи суду у випадках, передбачених цивільним процесуальним законодавством; остаточна стадія – оцінка доказів судом на завершальному етапі доказування, на підставі дослідження усіх наявних у справі доказів (кожного окремо і всіх разом в сукупності та взаємозв’язку);

9) визначення стадій вирішення питання про допустимість доказів у цивільному процесі, а саме: перша стадія – оцінка доказу на предмет його відповідності критерію допустимості суб’єктом подання доказу до суду під час збирання доказів до моменту їх подання; друга стадія – оцінка доказу на предмет його відповідності критерію допустимості усіма учасниками справи (окрім суб’єкта подання доказу) одразу після отримання доказів від суб’єкта їх подання та протягом усього часу розгляду справи (у разі виявлення ознак недопустимості – направлення відповідного клопотання до суду про неможливість врахування судом поданого доказу через його недопустимість); третя стадія – вирішення судом питання про допустимість доказу з урахуванням позицій учасників справи; четверта стадія (наявна у випадку, коли учасники справи скористались своїм право на апеляційне чи касаційне оскарження рішення суду) – перевірка правильності вирішення судами першої та/або апеляційної інстанції питання про допустимість доказів в порядку апеляційного та касаційного провадження.

**Практичне значення отриманих результатів** полягає у можливості використання сформульованих у дисертації висновків та пропозицій:

– *у науково-дослідній роботі* – під час проведення подальших наукових правових досліджень процесу доказування;

– *у законотворчій діяльності* – при розробленні пропозицій щодо вдосконалення цивільного процесуального законодавства України;

– *у правозастосовній діяльності* – під час розгляду і вирішення цивільних справ в судах усіх інстанцій (довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження Деснянського районного суду м. Києва від 17 липня 2019 року);

– *у навчально-методичній роботі* – при викладанні навчальної дисципліни «Цивільне право та процес», «Сучасні аспекти цивільного права та процесу», «Особливості розгляду окремих категорій цивільних спорів», при підготовці навчально-методичних і дидактичних матеріалів з указаних дисциплін, які можуть бути рекомендовані до вивчення під час самостійної роботи здобувачів вищої освіти (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 24 червня 2019 року).

**Апробація матеріалів дисертації.** Результати дисертаційного дослідження оприлюднено на 4 науково-практичних конференціях, а саме: IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні правові та гуманітарно-економічні проблеми в період реформування демократичного суспільства» (м. Кіровоград, 4 грудня 2015 р.); І Міжнародній науково-практичній конференції «Соціально-економічні та гуманітарні аспекти світових інноваційних трансформацій» (м. Київ, 30 березня 2016 р.); VI Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасного розвитку цивільного, міжнародного морського, господарського та транспортного права» (м. Київ, 14-15 квітня 2016 р.); VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасного розвитку цивільного, міжнародного морського, господарського та транспортного права» (м. Київ, 11-12 квітня 2018 р.).

**Структура та обсяг дисертації.** Дисертація складається з анотації державною та англійською мовами, списку публікацій здобувача за темою дисертації, вступу, трьох розділів, які містять сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (200 найменувань на 19 сторінках) та одного додатка (на 2 сторінках). Загальний обсяг дисертації – 225 сторінок; обсяг основного тексту – 204 сторінки.

# РОЗДІЛ 1
# ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЛЕЖНОСТІ ТА ДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

## 1.1 Стан наукової розробки проблеми та методологія дослідження належності та допустимості доказів у цивільному процесі

Питання оцінки доказів у цивільному процесі на предмет їх відповідності критеріям належності та допустимості ніколи не втрачало своєї актуальності в науковому середовищі. Розвиток суспільних відносин, зміна джерел доказування формулюють нові запити перед наукою цивільного процесуального права щодо розроблення методик дослідження засобів доказування, які виникають в силу такого розвитку. Викладення в новій редакції Цивільного процесуального кодексу України (надалі по тексту – ЦПК України) законом від 03 жовтня 2017 року № 2147-VIII сформулювало потребу в перегляді та комплексному аналізі наукових здобутків в сфері належності та допустимості доказів в їх ретроспективі, та, на основі аналітично-узагальнюючого обґрунтування, формулювання нових підходів до оцінки доказів.

Дослідження наукових джерел щодо проблеми належності та допустимості доказів є основою подальшого розвитку теоретико-правової моделі оцінки доказів в Україні та сприяє удосконаленню процесуального нормотворення та правозастосування.

У дореволюційний період розробкою наукових засад процесу доказування, у тому числі питань належності та допустимості доказів, займалися І. О. Бентам [16], А. Х. Гольмстен [34], П. І. Люблінський [99], К. І. Малишев [102], М. І. Малінін [101], Є. О. Нефед’єв [106] та інші.

Так, К. І. Малишев зазначав, що існують особливі умови достовірності зовнішніх джерел пізнання, а саме умови подвійного роду: 1) умови, за яких той чи інший засіб доказування може бути прийнято для засвідчення тих чи інших фактів і 2) умови, за яких він повинен бути прийнятий в підтвердження їх. Ці особливі умови, що розвиваються юридичною свідомістю народів, мають на меті обмежити свавілля суддів в справі оцінки доказів [102, с. 286]. Для XIX ст. такий науковий підхід до дослідження доказів був достатньо сміливим, оскільки визначав не лише право суду за наявності певних умов прийняти до уваги доказ або відмовити в його прийнятті, але й фіксував обов'язок за конкретних умов врахувати доказ при вирішенні справи.

Інший вчений досліджуваного періоду Є. О. Нефед'єв підкреслював, що можливість орієнтуватися в обставинах справи є головною умовою діяльності суду, що забезпечується зосередженістю уваги суду лише на тих доказах, що мають значення для конкретної справи [106, с. 9].

Щодо критерію допустимості доказів Є. В. Васьковський справедливо вказував, що особливі якості цивільного процесу та інші міркування спонукають законодавця обмежити в деякій мірі право вільного дослідження суду. Вчений зазначав, що однією з перешкод вільного дослідження фактичних обставин судом постають норми матеріального цивільного права, що передбачають для деяких видів правочинів обов'язкову форму укладення. Наприклад, правочини, що стосуються речових прав на нерухоме майно, мають бути укладені кріпосним порядком, договори позики мають бути оформлені письмово й т. ін. Цими правилами обов'язково повинен керуватися суд. Зокрема, він не може визнати дійсним продаж будинку на підставі розписки або допустити в доказ позики допит свідків [26, с. 167]. Вважаємо за доцільне виділити в описаному підході важливу ознаку дослідження допустимості доказів в цивільному процесі, яку в подальшому розвиватимуть та використовуватимуть різі науковці – це поєднання вимог матеріального та процесуального права в питанні становлення допустимості

доказів. У ряді випадків прийняттю рішення про допустимість доказу передує аналіз та застосування норм матеріального права, які визначають форму, обов'язкові елементи змісту та порядок отримання певного доказу.

На розмежування діяльності учасників справи та суду в питанні оцінки доказів звернув увагу А. Х. Гольмстен. Науковець визначав, що докази – це дані, які сторони надають суду з метою переконати його в істинності фактів. Різниця між констатацією шляхом волевиявлення сторони та констатацією шляхом доказування полягає в тому, що в останньому випадку, на відміну від першого, факт, заявлений стороною, відтворюється за допомогою зовнішніх засобів, що надаються сторонами. Самі сторони лише вказують на ці засоби – суд на підставі цих засобів складає собі уявлення про даний факт [44, с. 34; 350]. З даної позиції слідує, що оцінка доказів на предмет можливого їх врахування при вирішенні справи, тобто належності та допустимості – це компетенція виключно суду, в той час як учасники справи можуть лише заявити свою позицію щодо можливості такого врахування.

Ю. С. Гамбаров критерій оцінки доказів використовував для визначення поняття доказів у вузькому юридичному розумінні. Так, до доказів у широкому розумінні науковець відносив докази, за допомогою яких можна встановити відповідність між твердженням та реальністю. У вузькому розумінні доказом, на його думку, є те, що служить для переконання судді в істинності твердження сторін [44, с. 350].

Отже, як слідує з викладеного, дореволюційний період ознаменувався формулюванням фундаментальних положень щодо оцінки доказів у цивільному процесі та окремих аспектів критеріїв такої оцінки.

Проблематика належності та допустимості доказів також увійшла до предметного кола радянської юридичної науки. У початковий період становлення радянської влади на території України цивільний обіг практично був відсутній, а питома вага цивільних справ у судах – незначна. Відповідно, чисельність нормативних актів, що повинні були регламентувати розгляд цивільних справ була малою [43, с. 150].

З середини XX ст. в юридичній літературі все більше уваги приділяється інституту доказування, зокрема, досліджується проблема належності та допустимості доказів у цивільному процесі. Багато науковців-цивілістів прийшли до висновку, що оцінка доказів має надаватися не з точки зору переконання в чомусь суду, а з точки зору встановлення істини в справі. Така позиція сприяла подальшому становленню інституту належності та допустимості доказів.

Інституту належності та допустимості доказів в досліджуваний період присвячені окремі праці таких вчених, як: С. С. Алексєєв [2], Л. І. Анісімова [5], Ц. М. Апарнікова [6], В. Д. Арсеньєв [9], Р. С. Бєлкін [15], В. П. Божьєв [20], А. Я. Вишинський [31], А. А. Власов [29], Г. Ф. Горський [35], О. В. Іванов [61], С. В. Курильов [86], М. Л. Шифман [194].

Виходячи із системного аналізу праць вказаних науковців, простежується узагальнений і достатньо вузький підхід до визначення критеріїв належності та допустимості доказів.

На нашу думку, передумовами еволюції правил допустимості є бажання виключити можливість потрапляння в сферу розумової діяльності судді фактичних даних, отриманих з не передбачених законом засобів доказування.

У пострадянських державах, із орієнтуванням на реформування судової системи, спостерігається науковий інтерес до розробки нових наукових концепцій щодо вирішення проблем доказів і доказування в цивільному процесі. Стосовно теоретичного опрацювання понять, значень, порядку процесуального встановлення належності та допустимості доказів як окремого цивільного процесуального інституту, вважаємо, що сучасні наукові дослідження мають фрагментарний характер.

Теоретичну базу сьогодення для вивчення правових проблем належності і допустимості доказів, крім спеціальних публікацій, складають

роботи вітчизняних і закордонних вчених, присвячені загальним питанням доказового права.

Основним положенням чинного законодавства України та інших країн про докази і доказування в цивільному процесуальному праві присвячені праці вітчизняних науковців: М. І. Балюка [12], С. С. Бичкової [184], В. А. Бігуна [84], М. О. Гетманцева [33], В. В. Комарова [84], Т. М. Кучер [92], Р. В. Тертишнікова [167], Д. Д. Луспеника [12], В. П. Фенича [180], С. Я. Фурси [183], Т. В. Цюри [183] та ін.

На підставі аналізу вказаних джерел юридичної науки можна дійти висновку, що доказування загалом та оцінка доказів судом зокрема виступають об'єктами досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених. Разом з тим, правова природа належності та допустимості доказів потребує більш глибинного спеціального вивчення як з точки зору їх сутнісних ознак, так і з позиції встановлення чіткої процедури перевірки доказів на відповідність їх вказаним критеріям.

Погоджуємось із думкою С. Я. Фурси та Т. В. Цюри стосовно того, що в юридичній літературі незначну увагу приділено діяльності суду по дослідженню й оцінці доказів, що, з одного боку, зумовлюється вимогами чинного законодавства, які передбачають певну процедуру дослідження доказів, а з іншого – положенням процесуального закону, згідно з яким суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням. Процес дослідження доказів в цивільному судочинстві відбувається доволі хаотично, що призводить до розмитості інформаційних потоків, які спрямовуються для дослідження суду [183, с. 174]. Однак, вважаємо за доцільне все ж відмітити наявність певних позитивних тенденцій щодо дослідження окремих засобів доказування, що дозволяє зробити узагальнюючі висновки для процесу доказування загалом.

Висвітленню окремих проблемних аспектів належності та допустимості приділили наукову увагу такі вчені як: А. Р. Амерханова [3], О. В. Бабарикіна [10], А. Т. Боннер [21], Д. О. Бочаров [22], Б. А. Брагін [23],

І. В. Верещинська [28], І. А. Войтко [30], Т. М. Кучер [92], Т. І. Лежух [94], Т. В. Сахнова [141], Г. П. Тимченко [168], М. К. Треушніков [170], Ф. Н. Фаткулін [178]. У межах наукових досліджень процесу доказування вченими визначено деякі аспекти належності та допустимості доказів під час розгляду окремих категорій справ, визначено співвідношення допустимості та належності доказів та засобів доказування, здійснено класифікацію правил доказування, тощо.

Окремі аспекти оцінки доказів за критеріями належності та допустимості проаналізовані в дисертаційних дослідженнях О. С. Захарової на тему: «Докази та доказування у справах, що випливають з шлюбно-сімейних правовідносин» (1995 р.), О. І. Сліпченка на тему: «Докази та доказування в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» (2010 р.), Т. В. Рудої на тему: «Докази і доказування в цивільному процесі України і США: порівняльно-правовий аналіз» (2012 р.), Я. С. Калмикової на тему: «Докази та доказування в адміністративному судочинстві» (2013 р.), М. О. Гетманцева на тему: «Речові докази в цивільному процесі» (2014 р.).

Варто зазначити, що модернізація цивільного процесуального законодавства в Україні відбувається у світлі загальних світових глобалізаційних процесів у сфері права, що останнім часом стають все більш помітними та мають своїм результатом зближення елементів континентальної та англо-саксонської систем права, і, як наслідок, інтернаціоналізацію національних систем цивільного судочинства [74, с. 22]. Комплексне теоретичне опрацювання проблеми доказування, належності та допустимості доказів, відповідних судових прецедентів проведено вченими-правниками Європи, зокрема, Н. Моул, К. Харбі [105], та США – М. Мартин [199], П. Джианелі [198]. Їхні роботи становлять великий науково-практичний інтерес у зв’язку з наслідуванням Україною позитивного зарубіжного досвіду.

Отже, сучасний стан наукової розробки проблематики належності та допустимості доказів в Україні свідчить про необхідність її подальшого

наукового дослідження з метою удосконалення правового регулювання процесу оцінки доказів, зокрема, розроблення рекомендацій щодо практичної реалізації відповідних положень цивільного процесуального законодавства під час розгляду і вирішення цивільних справ.

Метою подальших наукових досліджень є всебічне, об'єктивне і ґрунтовне вивчення належності та допустимості доказів, як критерію їх оцінки, на підставі розроблених у науці принципів і методів пізнання, а також їх зв'язку з іншими елементами процесу доказування. Тому в процесі наукового дослідження належності та допустимості доказів особливу увагу слід приділити методології.

Виділяють методологію практики, управління, пізнання, науки та інші. У контексті повноти і завершеності даного дослідження вважаємо за необхідне розглянути саме методологію наукового дослідження належності та допустимості доказів.

Термін «методологія» (від грецької μέθοδος – шлях дослідження чи пізнання; λόγος – вчення) означає сукупність підходів, способів, методів, прийомів та процедур, що застосовуються в процесі наукового пізнання та практичної діяльності для досягнення наперед визначеної мети. Такою метою в науковому пізнанні є отримання об'єктивного істинного наукового знання або побудова наукової теорії та її логічне обґрунтування, досягнення певного ефекту в експерименті чи спостереженні тощо. Також під методологією розуміють галузь теоретичних знань і уявлень про сутність і форми, закони, порядок та умови застосування підходів, способів, методів, прийомів та процедур в процесі наукового пізнання та практичної діяльності. Осмислюючи теоретичний та соціокультурний досвід, методологія розробляє загальні принципи створення нових пізнавальних засобів [181, с. 374].

Отже, поняття методології можна розглядати в двох аспектах: у вузькому розумінні як сукупність методів наукового пізнання та широкому – як вчення про методи наукового пізнання, підходи, способи та принципи, які застосовуються суб'єктом пізнання з метою дослідження об'єктивних та

суб'єктивних явищ, у процесі сприйняття, відображення та аналізу сторони оточуючої дійсності.

Метод (від грецької μέθοδος – шлях дослідження, теорія, вчення) – систематизований спосіб досягнення теоретичного чи практичного результату, розв'язання проблем чи одержання нової інформації на основі певних регулятивних принципів пізнання та дії, усвідомлення специфіки досліджуваної предметної галузі і законів функціонування її об'єктів. Метод описує шлях до істини, та визначає напрями ефективної діяльності, що ведуть до реалізації поставлених цілей, задає регулятивні та нормативні настанови пізнавального процесу. Манера застосування певного методу, прийоми його занурення в конкретний матеріал, порядок використання фундаментальних понять, його методологічні обробки утворюють стиль мислення. Єдність методу та стилю мислення становить методологічну свідомість певної галузі пізнання [181, с. 373]. При дослідженні належності та допустимості доказів у цивільному процесі застосування методів наукового пізнання сприяє встановленню змісту досліджуваних явищ, особливостей їх ефективного застосування, аналізу нормативного матеріалу, що регулює питання належності та допустимості доказів у цивільному процесі.

Слушною видається позиція Р. М. Шевчука, котрий зазначає, що становлення методології як філософського вчення розпочалося з рефлексії методів наукового пізнання. Дослідження методів наукового пізнання, їхнього змісту, сутності та значення дало змогу асоціювати науковий метод із внутрішньою закономірністю руху людського мислення від суб'єкта до об'єкта пізнання [193, с. 34]. Таким чином, метод дозволяє прослідкувати процес переходу мисленнєвої діяльності щодо оцінки доказів від суб'єкта здійснення такої до доказів, які підлягають оцінці.

Термін «рефлексія» в перекладі з латини означає «повернення назад», тобто переосмислення уже зробленого або пізнаного. У контексті вибору методів пізнання рефлексія – це осмислення та узагальнення процесу й

результатів попередніх спроб пізнання для відбору, систематизації та удосконалення найефективніших способів пізнавальної діяльності. Метод формується та розвивається в процесі активного впливу суб'єкта на об'єкт, твориться суб'єктом, але рівною мірою визначається властивостями об'єкта пізнання [193, с. 33–34]. Безумовно специфіка методології та її основного компонента – методу безпосередньо залежить від діяльності суб'єкта пізнання, від спрямування його мислення на дослідження саме тих основних елементів об'єкта, що дозволять пізнати його суть та особливості.

Очевидним є те, що методології притаманна відносна універсальність інструментарію, оскільки вона удосконалює загальнонаукові принципи та забезпечує створення нових пізнавальних засобів. Разом з тим, в залежності від об'єкта пізнання та його особливостей формулюється арсенал методів, застосування котрих в комплексі може забезпечити ефективний результат пізнавальної діяльності.

Під час дослідження певного правового явища застосовують окремі елементи методології, притаманні як суто юридичним об'єктам дослідження, так і ті, що властиві іншим (не правовим) наукам. Тому методологія певного дослідження має завжди комплексний характер.

На наш погляд, наукові результати, здобуті, шляхом використання сукупності різних методів можуть відрізнятися, що у свою чергу має позитивний вплив на розвиток науки у цілому, а тому варто уникати формування абсолютного інструментарію, дотримуючись принципу метрологічного плюралізму.

Методологія сучасних наукових досліджень зазнала значних змін, порівняно із традиційними підходами, сформованими протягом багатьох поколінь науковців. Найбільш за все осучасненість методології вплинула на появу нових наукових методів, таких, як метод абдукції; метод комп'ютеризації; метод ведення досліджень за принципом «case studies» (метод кейсів); метод дослідження куматоїдних об'єктів та інші [128, с. 34]. Певні особливості притаманні і методам пізнання правових явищ.

В. М. Сирих спробував сформулювати ознаки, що характеризують методи юридичних наук: по-перше, такі методи засновуються на системі загальнонаукових методів пізнання; по-друге, мають загальний родовий предмет дослідження – закономірності функціонування і розвитку державно-правової надбудови як відносно самостійного компоненту суспільного буття; по-третє, в їх структурі можна виділити однакові елементи – загальні, спеціальні і приватні методи пізнання. Юридичні науки мають багато загальних методів, що застосовуються як на стадії збору емпіричних даних, так і в процесі їх узагальнення. Це методи тлумачення права, порівняльно-правовий метод, конкретно-соціологічні методи та ін.; по-четверте, для юридичних наук є притаманним однаковий шлях розвитку наукового знання, котрий бере свій початок від соціально-правової практики, в ході якого здійснюється послідовне використання методів, прийомів пізнання державно-правових явищ [163, с. 8–9]. Виокремлені ознаки, що властиві методам юридичних наук, слід безумовно враховувати при визначенні основного структурного елементу методології дослідження належності та допустимості доказів у цивільному процесі.

На думку вченого, у правовій науці слід виділяти чотири види методів: метод матеріалістичної діалектики; загальні прийоми та підходи (аналіз і синтез, індукція і дедукція, аналогія, порівняння, системно-структурний підхід, сходження від абстрактного до конкретного і від конкретного до абстрактного); спеціальні методи (статистичний, математичний, кібернетичний, соціально-психологічні прийоми та ін.) і приватноправові (формально-логічні методи тлумачення права, порівняльно-правовий метод) [163, с. 13].

Методологічну основу нашого дослідження належності та допустимості доказів у цивільному процесі становитимуть такі методи пізнання правових явищ як загальнонаукові: формально-логічні методи (методи індукції та дедукції, метод системного аналізу); історичний, порівняльно-історичний методи, метод аналогії, а також, спеціально-

юридичні або приватноправові методи: тлумачення норм права та порівняльно-правовий метод, формально-догматичний метод.

Індукція – умовивід від фактів до певної гіпотези (загального твердження). Дедукція – метод дослідження, який дає можливість за допомогою аналізу загальних положень і фактів перейти до часткових і поодиноких висновків [59, с. 84].

Використання методу індукції дозволить нам на основі виявлених окремих ознак належності та допустимості доказів сформулювати загальні властивості, складові елементи критерію належності та критерію допустимості. За допомогою дедукції, шляхом дослідження загальних рис процесу оцінки доказів ми послідовно зможемо визначити особливості процесу оцінки доказів на предмет їх належності та допустимості, описати складові елементи процесуального порядку встановлення зазначених критеріїв.

Розглянути складне правове явище, шляхом розподілу та дослідження окремих його елементі, визначити загальні та індивідуальні риси цих елементів дозволяє аналіз. Аналіз – операція розподілу речі, явища, властивості або відношення між предметами на складові елементи, що виконується у процесі пізнання. Аналіз нерозривно пов’язаний із синтезом, який полягає у об’єднанні відокремлених елементів в єдине ціле [164, с. 24].

За допомогою аналізу в процесі наукового дослідження ми здійснимо перехід від загального визначення понять належності та допустимості доказів до виявлення їх особливих ознак, значення та позитивних властивостей як критеріїв оцінки доказів.

Водночас здобуті окремі відомості в результаті аналізу доказів із застосуванням методу синтезу дають можливість для узагальнених висновків щодо процесуального порядку встановлення належності та допустимості доказів.

Системний метод – це загальнонауковий метод, що використовується при дослідженні та конструюванні складних і надскладних об’єктів.

У сучасній науці під поняттям «система» розуміється сукупність визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія; множинна взаємопов'язаних елементів, які у своїй органічній єдності утворюють нову якість. Застосування системного методу дозволяє розглядати державно-правові явища як цілісну сукупність різноманітних елементів (складових), що взаємодіють між собою та навколишнім середовищем [166, с. 23]. Важливим аспектом, на якому вважаємо за доцільне зосередити увагу, є те, що при дослідженні належності та допустимості доказів визначаються окремі елементи змісту зазначених критеріїв, аналіз в сукупності яких дозволяє дійти висновку про належність або допустимість доказу.

Отже, системний аналіз можна визначити універсальним інструментом пізнавальної діяльності. Системний аналіз дозволяє відшукати елементи системи у їх взаємовідношенні. Можливість різноманітних системних уявлень одного й того ж самого об'єкта відкриває шлях не тільки до всебічного аналізу, а й до довільної інтерпретації об'єкта пізнання [32, с. 55].

К. О. Сорока зазначає, що системний аналіз – це методологічна дисципліна, заснована на системному підході. Вона об'єднує методи вивчення систем різної складності й призначення, розробляє ці методи, узагальнює їх, дає практичні рекомендації для їх використання. Системний аналіз застосовується для підготовки й обґрунтування шляхів вирішення складних проблем політичного, соціального, військового, економічного, технічного характеру. Системний аналіз – це прикладна діалектика [156, с. 12]. Діалектичний аспект відіграє важливе значення в процесі дослідження належності та допустимості доказів з позиції їх пізнання через сукупність підходів до вирішення основних проблем досліджуваних критеріїв.

Перше, що треба зробити при виконанні системного аналізу, це чітко сформулювати проблему, цілі системи і завдання, які необхідно вирішити. Наступним етапом аналізу є збір необхідної інформації, її класифікація та структуризація. Початкова інформація, що, як правило, має описовий характер, подається на так званому вербальному (словесному) рівні.

Подальшими кроками системного аналізу є побудова моделей систем [156, с. 42]. Пізнання правового явища, розкриття системи, послідовності зв’язків його елементів можливе у процесі системного аналізу, за допомогою якого формується певна наукова концепція. На нашу думку, саме метод системного аналізу забезпечує здійснення аналізу правової регламентації інститутів належності та допустимості доказів у процесі їх розвитку та трансформації.

Окрім того, дослідження належності та допустимості доказів є неможливим без застосування історичного методу. Історичний чинник, безумовно, впливав на становлення інституту належності та допустимості доказів, а тому проблематику питання слід досліджувати під кутом історичних передумов, соціально-політичних та економічних процесів, що відбувалися в країні. Розгляд етапів еволюціонування правил про належність та допустимість доказів дозволяє сформулювати нові пропозиції удосконалення правового регулювання та зберегти випробувані часом вдалі положення процесуальних норм.

За допомогою історичного методу встановлюються мотиви, мета та конкретні історичні умови, у яких була прийнята правова норма. Шляхом аналізу зазначених умов видається можливим встановлення її смислового позначення в сучасних умовах.

Історичний підхід – це сукупність методів, що передбачають пізнання певного об’єкта через призму структурних і функціональних процесів його виникнення та розвитку. Історичний підхід відіграє дуже важливу роль у пізнанні держави і права, оскільки поза історичним контекстом, пов’язуючим явища і процеси сучасності з тими процесами і явищами, які їм передували, рівно як і з тими, які виникнуть на їх основі в перспективі, неможливо пізнати саму цю сучасність. Наукове дослідження правових явищ і процесів не може обмежити себе їх станом лише на даний момент існування, оскільки буде втрачений причинно-наслідковий зв’язок в історичному розвитку права [114, с. 145]. Історичний метод дозволяє відслідкувати не лише

еволюцію правового регулювання досліджуваного явища, але й причини внесення тих чи інших змін, що забезпечує можливість уникнення в подальшому прийняття неефективних регулятивних рішень.

Порівняльно-історичний метод дозволяє виявити схожість і відмінність між явищами, що вивчаються, визначити їхню генетичну спорідненість (зв'язок за походженням), загальне й специфічне в їхньому розвитку [59, с. 57]. Використання пізнавальних засобів порівняльно-історичного методу допоможе нам відслідкувати процес еволюції розвитку понять, значення та процесуального порядку встановлення належності та допустимості доказів у цивільному процесі.

Користуючись методом аналогії, можливе встановлення схожості в деяких властивостях і відносинах між нетотожними об'єктами. На підставі виявленої схожості робиться відповідний висновок – умовивід за аналогією. Аналогія дає не достовірні, а вірогідні знання. У висновку за аналогією знання, яке отримане від розгляду певного об'єкта («моделі»), переноситься на інший, менш досліджений і менш доступний для дослідження об'єкт [76, с. 34].

У межах дослідження належності та допустимості доказів у цивільному процесі ми за аналогією можемо встановити відмінності та співвідношення понять та процесуального порядку встановлення належності і допустимості доказів у інших галузях процесуального права, що дозволяє дійти висновку про способи підвищення рівня правового забезпечення досліджуваних категорій в різних галузевих науках.

Тлумачення норм, що регламентують процесуальний порядок встановлення належності та допустимості доказів, сприятиме чіткому і повному з'ясуванню змісту досліджуваних понять, детальному дослідженню дій органу правозастосування на предмет їх відповідності дійсному змісту норм, визначеному законодавцем.

Дослідження інституту належності і допустимості доказів у цивільному процесі, очевидно, потребує використання порівняльно-правового та формально-догматичного методів.

Широко у науковій доктрині застосовується метод порівняльного правознавства. Історико-порівняльне правознавство виходить з потреб вивчення іноземного права. Основна мета сучасної юридичної компаративістики – дати відповідь на питання про те, що відбувається на правовій карті світу, як розвиваються основні правові системи сучасності, як відображаються умови життя, що змінюються, у національних правових системах [56, с. 121–123]. На підставі дослідження зарубіжного досвіду правового регулювання процесу оцінки доказів та критеріїв такої оцінки в їх динаміці можемо відслідкувати позитивні зміни в світовій практиці застосування критеріїв належності та допустимості та вирішити питання про доцільність їх запровадження у вітчизняному правовому полі.

Як зазначають С. Я. Фурса та Т. В. Цюра, до напрямів дослідження порівняльного правознавства необхідно віднести аналіз різних інститутів у окремих галузях правової системи однієї країни. Тобто порівняльний метод дослідження неможливо вважати панацеєю від об’єднання інформації стосовно відповідних інститутів окремих галузей права, але саме цей метод дослідження надає можливість узгоджувати їх розвиток і запозичувати останні досягнення з однієї галузі права до інших (як правило, порівнюють доказування в цивільному і кримінальному процесах), узгоджувати термінологічну базу та інші аспекти. Загалом же, вважається, що сприятливішими для розвитку теорій доказування та доказів є різнобічні підходи до їх розвитку й наступне узагальнення досягнутого та систематизація отриманих результатів у працях видатних науковців. Наприклад, самостійне дослідження таких вузьких питань, як докази і доказування в окремих категоріях справ, окремі принципи доказування тощо, мають позитивне значення для розвитку правової науки і, зокрема, цивільного процесу, проте багато робіт так і залишається на рівні вивчення

окремого питання і не мають логічного продовження в глобальних теоретичних дослідженнях, а їх результати не узагальнюються [183, с. 30–31].

Застосування порівняльно-правового методу при дослідженні питання належності та допустимості доказів, співставлення відповідних положень різних галузей права, систематизація наукових напрацювань вчених, а також виявлення відмінностей та єдності правового регулювання в різних країнах, мають велике значення для розвитку цивільного процесуального судочинства в розрізі вирішення проблеми застосування відповідних критеріїв при оцінці доказів.

Порівняльно-правовий метод використовується для з'ясування спільного і відмінного між джерелами права в межах однієї або декількох правових систем шляхом їх порівняння, розрізнення за будь-якою ознакою або властивістю. І в цій сутності він є унікальним та неповторним. Необхідно врахувати те, що не кожна модель системи джерел права, яка якісно працює в правовій системі одних держав, може ефективно працювати в інших; і те, що підходить на одному етапі розвитку держави і суспільства, не дасть відповідного ефекту на іншому етапі [114, с. 148]. Порівняльно-правовий метод застосовуватиметься нами для виявлення спільних та відмінних рис в правовому регулюванні встановлення належності та допустимості доказів у цивільному процесуальному законодавстві України та інших країн. За допомогою цього методу ми також порівняємо різні наукові погляди, що стосуються предмета дослідження.

Порівняльно-правовий метод дозволить дослідити належність та допустимість доказів як критерій оцінки доказів у цивільному процесі шляхом порівняння наукових поглядів на окреслену проблематику вчених-цивілістів, а разом з тим, порівняти особливості нормативного закріплення даного інституту та положення доктрини в інших галузевих процесуальних науках.

Формально-догматичний (юридичний метод), заснований на використанні правил формальної логіки для пізнання права, є традиційним, властивим юридичній науці, оскільки виходить з її природи. Його суть полягає у формулюванні й розкритті юридичних понять, побудові юридичних конструкцій, з'ясуванні дійсного змісту закону [114, с. 148]. З'ясування суті та змісту належності та допустимості доказів є неможливим без застосування даного методу юридичних наук, завдяки якому формулюється визначення критеріїв оцінки доказів не лише в науковій площині, але й відбувається тлумачення законодавчих норм. Оскільки ЦПК України не містить ґрунтовних дефініцій належності та допустимості, то їх визначення можливо сформулювати саме завдяки досліджуваному методу.

О. Ф. Скакун визнає ефективність дослідження правових явищ та процесів за допомогою формально-догматичного (юридично-технічного) методу, який припускає вивчення правових об'єктів поза зв'язком з економікою, політикою, мораллю та іншими соціальними явищами [154, с. 14]. Формально-догматичний метод буде застосовуватися нами з метою розкриття змісту і встановлення значимості належності та допустимості доказів виключно в правовому полі, без їх взаємозв'язку та взаємовпливу із соціальною сферою.

Отже, методологію належності та допустимості доказів у цивільному процесі можемо визначити як сукупність підходів, методів, способів дослідження змісту належності та допустимості доказів як критеріїв їх оцінки в ретроспективі їх правового регулювання, сучасності та прогнозуванні подальших напрямів вдосконалення правового регулювання; взаємозв'язку належності та допустимості з іншими критеріями оцінки доказів; врахування позитивного зарубіжного досвіду та формулювання висновків, які можуть стати підґрунтям для подальших наукових досліджень.

## 1.2 Еволюція правового регулювання правил про належність та допустимість доказів у цивільному процесі України

Становлення критеріїв належності та допустимості у цивільному процесі пройшло складний та тривалий шлях від перших згадок про оцінку доказів до формулювання сучасних правових інститутів. Аналіз еволюційного розвитку дозволить прослідкувати та виокремити загальні тенденції видозміни досліджуваних явищ з метою їх врахування в прогнозуванні подальших напрямів розвитку цивільного процесу та належності й допустимості доказів.

Аналіз правового регулювання правил про належність та допустимість доказів у цивільному процесі України можна розпочинати з часів нормативного закріплення правил судочинства в цілому. Основним кодифікованим нормативним актом, яким встановлювались загальні засади доказового права та провадження судочинства за часів Київської Русі, була «Руська Правда».

Положення про судові докази містяться в різних частинах тексту «Руської Правди». У цьому історичному джерелі права можна виділити окремі групи статей, присвячених таким видам доказів: докази за допомогою свідків, прояви порушення прав, випробування залізом і водою, присяга (рота) [115, с. 11].

С. В. Пахман у своїй роботі «Про судові докази по древньому російському праву, переважно цивільному, в історичному їх розвитку» (1851 р.) розмежовує два періоди в історії судових доказів до другої половини XVII ст. У першому періоді система судових доказів уявляється простою та невизначеною; кількість засобів доказування доволі обмежена, більшість з них не можуть бути навіть названі доказами у власному сенсі. У судовому провадженні мали силу такі засоби дізнання істини, які належать до ордалій або «судів Божих», що відображають панування забобонів і

помилок, властивих народам низького ступеню розвитку, причому такі докази мали безумовну силу. Помічається відсутність або, в крайньому разі, недостатність визначеності умов, як внутрішніх, так і зовнішніх, від яких залежить юридична сила та цінність доказів. У другому періоді відкриваються більш-менш протилежні якості: система судових доказів стає складніше, особливо через доповнення новими засобами доказування, раніше або невідомих або не проявлених в юридичних пам'ятках; недосконалі форми доказів, як залишки грубих забобонів, поступово зникають; докази втрачають безумовну силу, особливо через протиставлення одних іншим; виникають більш визначені правила відносно умов, як внутрішніх, так і зовнішніх, від яких докази отримують власну силу. Простір цих періодів не може бути визначений з хронологічною точністю, тим більше, що досліджуване питання не явно проявляється в юридичних пам'ятках. Виникнення нових відмінних ознак висловлюється вже на початку XV ст., тому початок XV ст. слугуватиме гранню між двома означеними періодами [115, с. 3]. Отже, до XV ст. питання належності та допустимості доказів обмежувалось визначенням окремих засобів доказування в законі, а оцінка доказів відбувалася з позиції значного впливу релігійних норм та правил соціального устрою.

«Руська правда» розрізняє обставини справи, що мали бути підтверджені певними засобами доказування. Так, «поклепна віра» була тим видом звинувачення, яке не могло підтверджуватися звичайними показами свідків, а тому використовувались спеціальні докази (поєдинок тощо) [55, с. 17]. Отже, поряд із закріпленням допустимих видів засобів доказування окремі норми містили елементи сучасного інституту допустимості доказів, а саме: можливість підтвердження певних фактів лише визначеними в законі засобами доказування.

П. В. Куфтирєв зазначає, що, екстраполюючи висновки про судівництво в інших європейських племенах і народах, які перебували на тотожних стадіях соціального розвитку, на юридичний побут східних

слов'ян, можемо дійти висновку, що первісним правовим режимом доказування була система вільної оцінки доказів, яка характерна для простих систем ранньодержавного судоустрою. За умов відсутності письмових регуляторів доказування, останнє відбувалось стихійно, керуючись простими закономірностями життєвої мудрості, елементарної логіки, тогочасних соціальних уявлень про істину і справедливість і обтяжувалось певними заборонами, стереотипами, міфологічними уявленнями [87, с. 25]. Отже, допустимість доказів значною мірою залежала від соціальних норм, правил соціального буття та норм релігійного, сакрального характеру.

Свідками, за «Руською правдою», могли бути тільки вільні люди, кабальні, закупи і холопи не володіли доказовою правосуб'єктністю. Давньоруське законодавство розрізняло два види свідків залежно від джерела отримання ними інформації, що могла визнаватися доказовою: «видоки» – очевидці певних подій, та «послухи» – особи, які отримали інформацію з чужих слів. При цьому усувались від свідчень особи, які мають психічні вади, відсторонювались свідки, які були родичами, близькими, або перебували у ворожих стосунках із учасниками процесу, мали іншу зацікавленість у вирішенні справи [67, с. 152]. Послухи не могли свідчити в тих обставинах, де обов'язковими були свідчення видоків [87, с. 28]. Отже, перші загальні згадки про правила належності та допустимості можна віднайти в пам'ятках давньоруського права. Вони мали несистемний характер та значною мірою залежали від релігійних вірувань та соціального укладу життя.

За часів перебування українських земель під владою Литви та Польщі зберігався обвинувально-позовний процес, успадкований від давньоруського права. Основними джерелами, що регулювали тогочасні процесуальні відносини, були Судебник Казимира 1468 року і Литовські статути [83, с. 377].

Кодифікованим джерелом права в Україні в період пізнього середньовіччя був Статут Великого князівства Литовського, Руського,

Жемайтійського (у редакціях 1529, 1566, 1588 років), який у подальшому став головним джерелом кодексу «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року (далі – Права 1743 року). У ст. 77 розділу 4 Статуту Великого князівства Литовського 1588 року та у ст. 12 глави 8 Прав 1743 року встановлювалося: «якщо є письмові які-небудь доводи або свідки, то саме їх оголосити і на цих свідків посилатися. Якщо немає ні письмових доводів, ні свідків, нехай доводять присягою…» [122, с. 127]. Вбачається, що чіткого законодавчого закріплення критеріїв оцінки належності та допустимості доказів у вказаний історичний період не було. Права 1743 року не розділяли кримінальний та цивільний процеси. Разом з тим, порівняно із попередніми періодами, правове регулювання питань належності та допустимості доказів поступово удосконалювалось.

Права 1743 року за відповідністю загальному соціально-економічному і політичному розвитку України і за високою юридичною технікою є однією з найцінніших пам’яток української правової культури XVIII ст. Хоча указаний акт не було офіційно визнано, п’ятнадцятирічна праця українських правників мала позитивний вплив на подальший розвиток українського правознавства [113, с. 445].

Правами 1743 року визначались такі види доводів та доказів: «1) черезъ самоизволное признаніе; 2) черезъ письма; 3) черезъ свидетелей; 4) черезъ присягу; 5) черезъ розискъ или питку и мучение» [122, с. 167]. Отже, документом фактично закріплювались існуючий на той час засоби доказування, що означало недопустимість інших засобів, які не визначені в законі.

Власне зізнання було основним і першочерговим доказом порівняно із іншими. Проте Правами 1743 року встановлювались обмеження щодо цього виду доказів. Так, не могло вважатись вагомим доказом власне зізнання, якщо: 1) особа, яка зізнається, виявила сумніви; 2) зізнання вчинено через примус, від страху або в наслідок страждань, через страх смерті; 3) зізнання вчинено поза судом і не перед суддями; 4) обставини, на які посилалась

особа, яка зізналася, не відповідатимуть обставинам самої справи; 5) коли «недорослий» сирота зізнався без опікуна; 6) зізнання вчинено для свого прибутку; 7) зізнання вчинено у стані розумового розладу; 8) особа сама відмінить або відречеться свого зізнання [122, с. 168–169]. Із зазначено слідує, що вже кримінальному праву XVIII ст. відомі окремі елементи допустимості та належності доказів. І хоча більшість обмежень стосувалась все ж процесуального порядку отримання та застосування доказів при вирішенні справи, що характеризує допустимість останніх, були норми, що характеризували зміст доказів, тобто окремі елементи належності.

Згідно з артикулом 14 глави 7 Прав 1743 року не приймались за докази письмові матеріали, які містили підчистки або виправлення в місцях, що стосувалися позову або вони «не на то, о чем искъ служили». Також, суд не приймав за докази: привілеї, універсали або купчі, якщо особа, якій вони були видані, протягом десяти років не використовувала і не розшукувала майно, яке за даними документами їй належало за умови відсутності для цього відповідних перешкод; листи, які містили посилання на інші записи, поки останні не з'являться [122, с. 170]. Вбачається, що в Правах 1743 року вже фактично фіксувалися основні вимоги до доказів та принципи оцінки за критеріями належності та допустимості.

Вихідні положення інституту належності та допустимості доказів на українських землях започатковувались кримінальним процесуальним законодавством. З 1840 по 1842 роки основним джерелом процесуального права в Україні стає російське законодавство, яке повністю витіснило усі інші джерела кримінального права в українських землях. Від моменту набрання чинності на території України «Зводу законів Російської імперії» джерелом права на її території стають норми процесуального права, викладені в книзі першій тому XV «Зводу законів Російської імперії» [66, с. 316].

«Звід законів Російської імперії» закріпив наявну ще з часів «Краткого изображения процессов или судебных тяжб» (1716 р.) систему формальних доказів. Зберігся поділ доказів на досконалі, і недосконалі, коли не

виключалася можливість визнати відсутність вини. До досконалих доказів належали: особисте зізнання, письмові докази, визнані ним, висновок медичних експертів, показання двох свідків, що збігалися і не були спростовані підсудними. До недосконалих доказів закон відносив: позасудове зізнання, підтверджене свідками; обмова ним сторонніх осіб; поголовний обшук; показання одного свідка. Зауважимо, що в свідченнях сторін та їх свідків на слідстві законодавство того часу виходило із суто станового принципу. Встановлювалося, що за однакового ступеня достовірності законних свідків у разі суперечностей, надавати перевагу: чоловіку перед жінкою; знатному перед незнатним; ученому перед невченим; духовній особі перед світською [66, с. 329–330]. Продовжується збереження тенденції верховенства критерію щодо форми доказу. Змістовний же критерій не був пріоритетним для процесуального джерел досліджуваного періоду.

Законодавча практика початку XIX ст. характеризувалась карним спрямуванням унаслідок соціально-економічних передумов, зокрема, через революційні настрої населення та повстання декабристів. Основна увага законодавця концентрувалась на криміналізації діянь, небезпечних для православної церкви та влади монарха, а також закріпленні широкого переліку видів покарань за злочини та особливостей їх виконання, а не порядку оцінки доказів судом [174]. Нормативне регулювання цивільного процесу у вказаний період практично не розвивалося та залишалося на рівні феодальних норм.

У період, що розглядається, аж до судової реформи 1864 року, процес залишався інквізиційним. На зламі XVIII–XIX ст. робилися спроби відокремлення попереднього слідства від судового розгляду справ. В апеляційних судах запроваджувався окремий розгляд кримінальних і цивільних справ. Указом царя 1806 року заборонялися тортури під час провадження розслідування справ. Але всі ці заходи не могли змінити сутності феодального процесуального права поліцейської держави. Незважаючи на відсутність розмежування цивільного і кримінального

судочинства, все ж є підстави розглядати відмінні ознаки при дослідженні доказів та загалом судовому розгляді кримінальних та цивільних справ.

Цивільне судочинство характеризувалося повсюдним порушенням законів, неправосуддям, дорожнечею процесу. Суди виконували не тільки суто судові функції, а й адміністративні. Повітовий суд займався опікунськими справами дворян, здійснював нотаріальні дії, видавав ярлики на провезення вина і вводив у володіння маєтком. Отже, суд спочатку вчинював юридичні акти, здійснював нотаріальні дії, а потім на їх підставі вирішував справи [64, с. 376]. Зазначене поєднання функцій адміністративного та судового органу позбавляло суд незалежності та об'єктивності, оскільки зареєструвавши право власності на певний об'єкт суд формально відносився до подальшого оспорювання такого права іншою особою. Водночас виконання судом певних адміністративних функцій спрощувало подальший процес доказування, оскільки у суду були наявні необхідні для розгляду справи документи.

Визначними правовими актами Судової реформи 1864 року стали Судові статути: Заснування судових установ; Статут цивільного судочинства; Статут кримінального судочинства; Статут про покарання, що накладаються мировими суддями [143]. Саме із прийняттям вказаних Судових статутів 1864 року було здійснено розмежування цивільного та кримінального судових процесів.

Достатньо високу оцінку Статуту цивільного судочинства 1864 року (далі – Статут 1864 року) надав науковець Д. Я. Малешин, зокрема вчений вважає, що він є одним з кращих європейських кодексів досліджуваного часу. Ним були встановлені нові засади цивільного процесу, посилена усність правосуддя, введена змагальність, інші принципи. Хід справи, побудова процесу, а також взаємодія суду та інших учасників були змінені [100, с. 7].

Стосовно доказів у судовому розгляді, то вплив Статуту 1864 року особливо помітний в положенні про те, що значимість усного доказу обмежена порівняно з письмовим. Відповідно до ст. 409 Статуту 1864 року

усні докази визнаються недопустимими, коли закон потребує, щоб певні обставини були доказані в письмовій формі, за виключенням випадків, коли письмовий документ був втрачений, знищений або вилучений у володільця, або коли його зміст міг бути підтверджений за допомогою інших документів [146, с. 86]. Згідно зі ст. 410 Статуту 1864 року зміст письмових документів, які були складені або завірені відповідно до законодавства, не може піддаватися сумніву через показання свідків, за виключенням спорів, які стосуються підробки документів [100, с. 34–53]. Зазначені положення свідчать про активний розвиток інституту допустимості доказів у цивільному процесі.

Щодо доказів, які не стосуються предмета доказування, то в ст. 399 Статуту 1864 року передбачено, що головуючий суду може зупинити свідка, який вдається в розповідь про обставини, які не відносяться до справи [143, с. 217]. Таким чином, визначався критерій оцінки належності доказів як фактичних даних, що безпосередньо відносяться (належать) до обставин справи.

Разом з тим, прямої вимоги про неприйняття до розгляду доказу, який не стосується предмета доказування не було. Так, зі змісту ст. 456 Статуту 1864 року вбачається, що жоден з письмових доказів, наданих суду, не може залишитися без розгляду. Проте перевірка достовірності доказу могла бути проведена лише у відношенні тих доказів, які стосувалися спору [143, с. 240, 259].

Поступово також визначалися межі допустимості доказів. Так, боргові документи не приймались як доказ на користь того, ким були підписані, за відсутністю підпису боржника (ст. 472 Статуту 1864 року). У ст. 461 Статуту 1864 року вказано, що акти, які мають бути по закону підписані на гербовому папері, приймаються за доказ й у тому випадку, коли вони підписані на простому папері або на гербовому неналежної якості [143, с. 242, 244]. Межі допустимості доказів визначались не лише відповідністю форми їх закріплення визначеним в законі засобам доказування, але й також

обов'язковими вимогами до окремих з таких засобів, що свідчить про розвиток інституту доказування та оцінки доказів.

Ми погоджуємося з думкою багатьох науковців про те, що прийняттям Судових статутів 1864 року було здійснено вирішальний крок до переходу від формальної оцінки доказів до вільної, що задало вектор подальшого розвитку доказового права в Україні. Проте правила належності та допустимості доказів залишалися поверхнево регламентованими та окремих норм, якими встановлювалися б вимоги оцінки доказів за такими критеріями, не існувало.

Включення присяги до складу доказів за призначенням суду та недостатність правового регулювання правил оцінки доказів вважаємо одним з основних недоліків процесуального законодавства XIX ст. Норми, які стосувалися належності та допустимості доказів залишалися абстрактними.

Діючі процесуальні статути дозволяли судам оцінювати докази за внутрішнім переконанням, зобов'язуючи їх мотивувати свої висновки. Вбачається, що укладачі судових статутів відступили від панівної в дореформеному процесі системи формальних доказів і надали перевагу свободі оцінники доказів [26, с. 167]. Незважаючи на це, формальний підхід все ще мав значний вплив на процес оцінки доказів.

Після повалення царського режиму в Росії на території українських земель були сформовані молоді українські держави: Українська Народна Республіка «перша», Гетьманат Скоропадського, Українська Народна Республіка «друга», Західноукраїнська Народна Республіка, які розпочали свої процеси перетворення. Але оскільки першочерговим завданням цих держав було питання їх політичного виживання, то до реформування процесуального законодавства, яке стосувалося цивільного судочинства, часу не було. Практично вони визнали в порядку правонаступництва законодавство царської Росії із подальшим вибірковим скасуванням тих законів, що не відповідали їхній політиці у цей час. Ось чому цивільне процесуальне законодавство на базі Статуту цивільного судочинства

1864 року було чинним, поки не почала формуватись радянська влада [60, с. 59–60]. Враховуючи викладене, питання належності та допустимості не становили першочерговий інтерес, а тому дослідженню та вдосконаленню їх правового регулювання не приділялась належна увага.

Жовтневі події 1917 року, які були пов'язані зі зміною політичної системи, сприяли тому, що 04 січня 1918 року в Україні Декретом Народного Секретаріату було прийнято Постанову «Про введення народного суду в Україні», якою було ліквідовано судову систему Російської імперії [161, с. 7].

У початковий період радянської влади в Україні – період «воєнного комунізму» – цивільний обіг практично був відсутній, а питома вага цивільних справ у судах – незначна. Звідси маємо важливий правовий наслідок: чисельність нормативних актів (у тому числі нормативних змін), що повинні були регламентувати розгляд цивільних справ, була малою [65, с. 150]. Враховуючи незначний обсяг цивільний справ, увага до належності та допустимості доказів у цивільному судочинстві як з наукової, так і з практичної точки зору була незначною.

На 1921 рік була впроваджена нова економічна політика як захід для відновлення економіки держави, виснаженої війною та революціями. Судова система, що існувала до реформи 1922–1929 років, вже не відповідала умовам Нової економічної політики внаслідок складності цієї системи [161, с. 55]. Відповідно, реформування та оновлення потребувало все процесуальне законодавство.

У небувало короткий строк, протягом 1921–1927 років, було створено кодекси та інші рівнозначні їм законодавчі акти з основних галузей радянського права. Кодифікація в Україні базувалася на принципі єдності радянського законодавства. Основним її методом була рецепція законодавства Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки, а дещо пізніше – союзного законодавства. Прийняття у 1924 році Конституції СРСР, Основ судоустрою СРСР і союзних республік, Основних начал кримінального законодавства СРСР і союзних республік призвели до

ще більшої централізації влади, управління і правового регулювання [62, с. 559]. Такі масштабні зміни в законодавчому полі потребували не лише часу та умов для їх впровадження, але й професійного корпусу спеціалістів у галузі судоустрою та процесу.

У 1924 році було прийнято Цивільний процесуальний кодекс Української радянської соціалістичної республіки (надалі по тексту – ЦПК УРСР), зі змісту якого чітко прослідковується сильне втручання держави в інтереси громадян. Кодекс регулював питання представництва у суді, підсудності справ, процесуальні строки, штрафи, судові витрати, оскарження і порядок перегляду судових рішень [172, с. 206].

На думку В. М. Іванова, Цивільний процесуальний кодекс 1924 року проголошував демократичні принципи судочинства: незалежність і гласність суду, змагальність і рівноправність сторін тощо. Поряд із цим, допускалось втручання держави та її органів у справи громадянин. У судових засіданнях з цивільних справ брав участь прокурор [62, с. 569]. З позиції сильної судової влади вирішувалось питання і належності та допустимості доказів, що позбавляло учасників можливості повноцінно реалізувати свої процесуальні права.

Норми ЦПК УРСР 1924 року, котрі визначали допустимість доказів, встановлювали, що показання свідків допускаються у всіх випадках, крім тих, коли закон для визначення дій та відносин встановлює обов’язкову письмову форму [45, с. 58]. Окремими нормами передбачалося, що договір на суму більше 500 карбованців золотом мав бути укладений в письмовій формі, за виключенням випадків, особливо передбачених законом [48, с. 198]. Не зважаючи на прямі вимоги закону, остаточну роль в питанні допустимості доказів відігравав суд. Зокрема, згідно зі ст. 119 ЦПК УРСР 1924 року допущення тих чи інших доказів, наданих сторонами, залежить від того, чи знайде їх суд суттєвими для справи [45, с. 185]. Оскільки жодних критеріїв оцінки доказів судом не встановлювалось, то фактично влада судді в питанні визначення допустимості доказів була безмежною.

Тобто з’являється окрема норма, якою фактично встановлюється вимога про належність доказів. Разом з тим, ЦПК УСРР 1924 року надавав суду повну свободу в оцінці доказу в контексті «суттєвості для справи», не посилаючись при цьому на предмет доказування та можливість сторін обґрунтувати необхідність «допущення» доказу. Ця обставина відкривала широкий простір для судового свавілля.

Прийнятий 11 вересня 1929 року ЦПК УСРР [189], хоча і відрізнявся від попереднього кодексу багатьма положеннями (зокрема, удосконалювалась правова регламентація провадження про недієздатність фізичних та юридичних осіб), проте ситуацію щодо правового регулювання правил про належність та допустимість не змінив.

Зокрема, відповідно до ст. 139 ЦПК УСРР 1929 року можливо допустити будь-які докази, подані сторонами, залежно від того, чи суд уважатиме їх за важливі для справи.

У Теоретично-практичному коментарі до ЦПК УСРР 1929 року за редакцією Л. С. Дубінського вказується, що «у справі слід вибрати тільки такі докази, що можуть виявити і установити взаємовідносини суперечників. Усяке завалення справи зайвими доказами, що по суті нічого не з’ясовують, може тільки загальмувати швидкий розгляд справи і відбитися на правильності самого розгляду… Власне суд зобов’язаний стежити за тим, щоб до справи приєднувати тільки ті докази, що справді потрібні для розгляду… За суттєві для справи слід вважати ті саме докази, що безпосередньо складаючи взаємовідносини суперечників, можуть установити потрібні і спірні в справі факти та обставини… Найвищий суд висловив: а) керуючись статтями 119 (139) та 120 (140) ЦПК, суд мав право відмовити викликати і допитати свідків, якщо виявив, що обставини, про які мусив свідчити свідок, з’ясовані іншими доказами (документами)» (ухвала ЦКК НС в 17/IX – 1928 р. в справі № 3529); б) «недопущення доказів, визнаних для з’ясування справи за зайві, є право суду» (ухвала ЦКК НС УСРР в 10/II – 1925 р. в справі № 184); в) «суд мав право усувати докази, що на них

посилаються сторони, коли вважає обставини справи за досить з'ясовані і без цих доказів» (ухвала ЦКК НС УСРР в 30/1 – 1925 р. у справі № 128)».

Ми погоджуємося з думкою Л. С. Дубінського стосовно того, що суд повинен мотивувати власну відмову допустити будь-які докази. Так, сама тільки відмова без очевидного з'ясування неважливості даного доказу для справи – неприпустима. Сторона мусить знати, через що саме не допущені подані від неї докази [191, с. 120].

У цьому ж коментарі до ЦПК УРСР 1929 року зазначається, що суд, виносячи окрему ухвалу або постанову, записувану до протоколу судового засідання, зобов'язаний мотивовано з'ясувати неприйняття будь-якого доказу. Цей обов'язок суду не раз підкреслював у своїх ухвалах і Найвищий суд (Ухвали Цивільної Касаційної Колегії ВС УСРР у справах № 780 а I/II – 1929 р.; № 1466 а 19/VI – 1929 р., № 1599 а I/V – 1929 р., № 1744 в 7/VI – 1929 р.). Наявність мотивів дають змогу і суду вищої інстанції перевірити правильність відмови тих чи інших доказів. Процесуальне право суду допустити або не допустити докази зовсім не означає безконтрольного розв'язання справи судом, а належить до завдань суду виявити матеріальну правду, а тому і підлягає контролю касаційної інстанції (Постанова Пленуму Найвищого суду УСРР 26/VII – 1927 р.) [191, с. 121].

Між іншим, аналогічна позиція відображена в сучасному цивільному процесуальному законодавстві. Згідно з ч. 3 ст. 215 ЦПК України 2004 року, рішення суду складається з мотивувальної частини із зазначенням: встановлених судом обставин і визначених відповідно до них правовідносин; мотивів, з яких суд вважає встановленою наявність або відсутність фактів, якими обґрунтовувалися вимоги чи заперечення, бере до уваги або відхиляє докази, застосовує зазначені в рішенні нормативно-правові акти.

Звернемо увагу, що в радянському цивільному процесі не застосовується термінологія «не бере до уваги» та «не бере до розгляду», натомість законодавець та наука вказують на «можливість допущення» доказів у тому разі, якщо суд визнає це доцільним для вирішення справи.

Вбачається, що радянські часи поширеним було положення про те, що, в першу чергу, має бути надана оцінка належності доказів, а далі може здійснюватися оцінка їх допустимості.

Стосовно допустимості доказів, то як і в попередньому ЦПК УСРР 1924 року, в ЦПК УСРР 1930 року окремої норми не містилося.

Пізніше в ЦПК УРСР 1963 року були включені окремі статті про належність та допустимість доказів (статті 28, 30) [189].

Так, згідно зі ст. 28 ЦПК УРСР 1963 року, суд приймав до розгляду лише ті докази, які мають значення для справи.

У ст. 29 ЦПК УРСР 1963 року «Допустимість засобів доказування» проголошувалося, що обставини справи, які за законом повинні бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватись ніякими іншими засобами доказування.

Варто звернути увагу на те, що положення про неприпустимість прийняття судом доказів, що одержані з порушенням порядку, встановленого законом, вказана норма ЦПК УРСР 1963 року не містила.

Незважаючи на окремі недоліки попереднього ЦПК, відмітимо, що саме цим Кодексом закладено початок формування сучасної правової моделі правового регулювання питань належності та допустимості доказів.

Новим ЦПК України 2004 року [188] удосконалено законодавчу регламентацію критеріїв оцінки належності та допустимості доказів.

Так, у статтях 77–78 ЦПК України, поряд з розкриттям категорій належності та допустимості доказів, встановлюються імперативні правила щодо дій суду в разі невідповідності їх встановленим вимогам.

Кожний доказ, наданий суду, підлягає дослідженню та оцінці. У п. 2 ч. 4 ст. 265 ЦПК України визначено вимоги щодо відображення такої оцінки у рішенні (зазначаються докази, відхилені судом, та мотиви їх відхилення) [188]. Ця норма конкретизує дії суду, адже не можна відхилити те, що спочатку не було прийнято, не досліджено та належно не оцінено.

Питання оцінки доказів міститься не тільки в нормах ЦПК України, але й в інших нормативних актах. Так, у ст. 218 ЦК України вказується, що при

недотриманні письмової форми правочину, факт вчинення правочину або оспорювання його окремих частин може доводитися письмовими доказами, засобами аудіо-, відео запису, іншими доказами, окрім показів свідків. А тому, якщо буде подано заяву про виклик свідка тільки задля підтвердження факту укладення правочину, який необхідно було вчинити у письмовій формі, суд таку заяву не має задовольняти.

Якщо йдеться про допустимість доказів, то вирішення відповідного питання буде залежати від дотримання встановленого законодавством порядку їх отримання (ч. 1 ст. 78 ЦПК України). Зазначена норма ЦПК України є бланкетною. У цьому контексті варто згадати про такі види речових доказів, як аудіо- та відеозапис, що можуть бути використані для підтвердження обставин цивільної справи й отримання яких в Україні регламентується численними нормативними актами у сфері створення, використання та захисту інформації.

Отже, норми, що регламентують питання оцінки доказів у цивільному процесі, можуть міститися не тільки в актах процесуального характеру, але й в нормативних актах матеріально-правового спрямування.

Слід відмітити, що в ч. 3 ст. 62 Конституції України зазначено, що обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь [77].

Таким чином, включення відповідних положень про недопустимість прийняття до уваги судом доказів, які одержані із порушенням закону, є важливим кроком до приведення норм цивільного процесуального законодавства у відповідність з Основним Законом України.

Із зазначеного вище вбачається, що зміст процесуальних норм, які регламентують належність та допустимість доказів у цивільному процесі, обумовлювався політичними, соціальними та економічними особливостями розвитку нашого суспільства.

Незважаючи на те, що вихідні начала для розвитку процесуального інституту доказування були закладені ще в період давньоруського права,

негативні історичні чинники спричинили уповільнення нормотворчих процесів у галузі цивільного процесуального справа у цілому. Так, активне зрушення у правовій регламентації доказування у цивільному процесі можна відмітити лише на наприкінці XIX ст. Очевидно, що це позначилося на еволюції правового регулювання правил про належність та допустимість доказів у цивільному процесі України.

Тоталітарний політичний режим, пріоритет ідеологічного державницького тиску за радянських часів, на нашу думку, мав негативний вплив на формування моделі правового регулювання питань належності та допустимості доказів через посилене втручання держави та надання переваги публічному інтересу над дотриманням принципу змагальності у цивільному судочинстві.

Разом з тим можна відмітити позитивні тенденції у розвитку та гармонізації процесуального законодавства на території сучасної України, такі як розширення засад змагальності, посилення відповідальності та закріплення активної ролі сторін та інших учасників справи у процесі доказування, розмежування та деталізації критеріїв оцінки доказів, яскравим свідченням чого є викладення процесуальних кодексів у нових редакціях, у тому числі, затвердження 15 листопада 2017 року ЦПК України у новій редакції.

### 1.3 Правова регламентація правил про належність та допустимість доказів у законодавстві інших держав

Актуальність дослідження зарубіжного законотворчого досвіду з питань регламентації правил про належність та допустимість доказів пояснюється необхідністю розвитку цивільного судочинства України у напрямі сучасної трансформації та реформування правової системи України відповідно до міжнародних стандартів.

Курс на європейську інтеграцію вимагає орієнтуватися на стандарти в галузі цивільного судочинства європейських країн з усталеними демократичними традиціями.

Останнім часом помічається тенденція до зближення національної континентальної та англо-саксонської правових системи, про що, зокрема, свідчать положення нової редакції Цивільного процесуального кодексу України, у яких відтворені окремі елементи, що притаманні англо-саксонській правовій системі, такі як прецедентність, змагальність, обмін доказами. Що стосується прецедентності, то вона проявляється в ряді норм ЦПК України, зокрема, ч. 4 ст. 263 встановлює, що при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановах Верховного Суду [188]. І хоча в науці дискутується питання, чи можна вважати прецедентом висновки щодо застосування відповідних норм права, які за формою та змістом суттєво відрізняються від класичного прецеденту – як форми права в англо-саксонській правовій системі, однак, на нашу думку, зазначене свідчить про суттєве наближення вітчизняного цивільного процесу до прецедентної форми.

Зазначене також підтверджується наступними положеннями ЦПК України: ч. 2 ст. 416 – у постанові палати, об'єднаної палати, Великої Палати Верховного Суду має міститися *висновок про те, як саме повинна застосовуватися норма права*, із застосуванням якої не погодилася колегія суддів, палата, об'єднана палата, що передала справу на розгляд палати, об'єднаної палати, Великої Палати [188]. Містить положення про порядок застосування правових позицій Верховного Суду також п. 7 ч. 1 Перехідних положень ЦПК України, відповідно до якого суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії суддів або палати (об'єднаної палати), передає справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду, якщо така колегія або палата (об'єднана палата) вважає за необхідне відступити від

висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду України [188].

Ураховуючи викладене, ми вважаємо за доцільне дослідити основи регламентації доказової діяльності у розрізі правил про належність та допустимість доказів у США як країни з розвиненим інститутом доказування.

Зважаючи на спільність розвитку цивільного процесуального законодавства України з колишніми державами соціалістичного табору, доцільно провести також порівняльно-правовий аналіз особливостей регламентації інститутів належності та допустимості доказів в окремих пострадянських та постсоціалістичних державах.

Ідея універсального цивільного процесу в післявоєнній Європі об'єднала видатних науковців, які у 1950 році заснували International Institute of civil procedural law (Міжнародний інститут цивільного процесуального права), діяльність якого була спрямована на забезпечення єдності цивільного судочинства в різних країнах світу (у подальшому цей інститут було перетворено на International Association Procedural Law або Міжнародну асоціацію процесуального права) [63, с. 145]. Спочатку за проектом М. Сторма готувався єдиний модельний кодекс цивільного судочинства країн – членів ЄС, але в процесі роботи були виявлені достатньо суттєві розбіжності у регулюванні інститутів цивільного процесуального права в різних державах. З огляду на це було виокремлено 16 питань, які в подальшому слід було б апроксимувати: примирення сторін, початок розгляду справи, предмет судового спору, відкриття доказів, свідки, доказування й докази, припинення розгляду, розгляд за замовченням, витрати, забезпечувальні заходи, платіжні доручення, виконання, пеня за невиконання судового акту, строки, недійсність, звернення та відводи суддів. Фінальний звіт робочої групи було опубліковано у 1994 році, що є серією статей, об'єднаних під назвою «Approximation of Judiciary Law in the European Union» (Зближення судового права в ЄС). Ні Європейська комісія, ні держави – члени ЄС не розвивали проект далі, проте досягнення робочої

групи М. Сторма забезпечили початок інтенсивної дискусії про значення, шляхи й напрями гармонізації національних цивільних процесуальних норм [63, с. 146].

Отже, важливими передумовами для вивчення регламентації правил про належність та допустимість доказів в інших державах є розвиток сучасної моделі цивільного судочинства в Україні, цілі до зближення національного законодавства з законодавством держав – членів ЄС та тенденції уніфікації цивільного процесуального права.

Розглянемо основні положення цивільного процесуального законодавства окремих зарубіжних країн, що стосуються питань регулювання правил про належність та допустимість доказів у контексті можливого застосування в нормотворчому процесі та судовій практиці України.

Передусім, вважаємо за доцільне вивчити положення про належність та допустимість доказів в цивільному процесуальному праві держав Європи та США. Необхідність проведення порівняльно-правового дослідження у цьому напрямі обумовлюється тим, що ці країни мають значний досвід змагального процесу, високий рівень розвитку інститутів доказування в цивільному процесі.

Тому з метою розширення меж наукового пізнання та комплексного підходу до вироблення загальних стандартів цивільного процесу здійснимо аналіз правових регламентацій правил про належність та допустимість доказів в таких країнах, як: ФРН, Франція, Англія, Болгарія, США.

Ураховуючи історичні та географічні передумови в процесі формування європейської соціокультурної ідентичності України, до об’єктів порівняльно-правового дослідження слід віднести проблематику належності та допустимості доказів у цивільному судочинстві пострадянських держав, зокрема: Республіки Білорусь, Грузії, Естонії, Азербайджанської Республіки, Республіки Казахстан.

Отже, проаналізуємо основи правової регламентації правил про належність та допустимість доказів в цивільному процесі у цих державах.

У німецькій теорії доказового права прийнято розрізняти доказування у вузькому сенсі і доказування в процесуальному сенсі, що, в свою чергу, буває суворим і вільним. Під доказуванням у вузькому сенсі розуміється практична діяльність суду, в результаті якої в останнього складається високий ступінь переконаності в правильності чи неправильності приведених у справі доводів або тверджень.

Суворе доказування полягає у встановленні судом фактів, що мають значення для справи. Цей вид доказування проводиться відповідно до принципів змагальності, усності та безпосередності при суворому дотриманні норм доказового права. Це означає, що можуть застосовуватися тільки докази, передбачені цивільним процесуальним законодавством (§§ 371–451 ЦПК ФРН).

У процесі вільного доказування суд не зв’язаний передбаченими законом доказами. Цей виняток містить § 293 ЦПК ФРН, який розповсюджується на іноземне право, звичаєве право, статути, які підлягають доказуванню, оскільки невідомі суду. Тому основна відмінність вільного доказування від суворого полягає в тому, що воно не регулюється законом, не пов’язано процесуальною формою [54, с. 103].

ЦПК ФРН не містить спеціальних норм, що визначають поняття таких фундаментальних правил доказування, як належність та допустимість доказів. Зміст цих правил розкривається в різних нормах ЦПК ФРН і в німецькій процесуальній теорії.

В основу рішення суду можуть бути покладені тільки ті факти, які мають важливе значення для вирішення правового спору, тобто основу судового рішення мають складати фактичні обставини, що стосуються справи. Зміст правила належності доказів розкривається в § 282 ЦПК ФРН, де зафіксовано положення про те, що надані сторонами засоби судового спростування та захисту мають стосуватися справи, відповідати ретельному

та націленому веденню судочинства у справі. Оскільки належність доказів означає встановлення кола необхідних доказів для вирішення справи, то для полегшення цього завдання суд, у встановлених законом випадках, може до усного розгляду справи постановити ухвалу про допущення і перевірку доказів. Згідно з § 358 ЦПК ФРН суд може постановити указану ухвалу, якщо усний розгляд справи стосується: 1) збору і протоколювання доказів членом суду, який виконує судове доручення; 2) витребування офіційних роз'яснень чи довідок; 3) письмової відповіді на питання, яке є предметом допиту свідка; 4) призначення експертизи; 5) проведення огляду.

Правило допустимості доказів у німецькій теорії доказів означає, що допустимими можуть бути докази, які отримані за допомогою засобів доказування, встановлених цивільним процесуальним законодавством. Такими засобами доказування, згідно з ЦПК ФРН, є: огляд, показання свідків, допит сторін, висновок експерта, документальні докази. Лише у виняткових встановлених законом випадках суд маже вдатися до інших джерел доказування (§ 293 ЦПК ФРН) [54, с. 110–111].

Таким чином, порівняно із положеннями ЦПК України ЦПК ФРН не містить жорстких імперативних приписів про те, що суд не бере до уваги докази, які не стосуються предмета доказування. Натомість, належність доказів за цивільним процесуальним законодавством ФРН характеризується відносністю до справи, відповідністю ретельному та націленому веденню судочинства у справі, які в цілому є суб'єктивними критеріями. Вбачається, що суд в ФРН не обмежений в праві оцінки доказів, наданих сторонами, проте в основу свого рішення має покладати лише ті фактичні обставини, що стосуються справи.

Вважаємо, що за таких обставин положення ЦПК ФРН дозволяють уникнути ускладнення в процесі дослідження доказів суом. Так, встановити, чи підтверджує доказ обставини, що стосуються справи, можна лише після його попереднього розгляду. Надалі за наслідком такого розгляду суд за

принципом вільної оцінки доказів визначає, чи можуть підтверджені ним обставини лягти в основу рішення у справі.

Як зазначає А. Г. Давтян, дія принципу вільної оцінки доказів в цивільному процесі ФРН виражається в тому, що тягар доказування (die Beweislast), а також предмет доказування правового спору визначаються сторонами [54, с. 70].

Відповідно до ст. 179 ЦПК України предметом доказування під час судового розгляду є факти, які обґрунтовують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для вирішення справи (причини пропуску строку позовної давності тощо) і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення. Для встановлення в судовому засіданні зазначених фактів, досліджуються показання свідків, письмові та речові докази, висновки експертів [188].

Вбачається, що коли суд наділений виключними повноваженнями не брати до розгляду певні докази, відмовити в їх дослідженні, то саме суддя крізь призму свого внутрішнього переконання безпосередньо впливає на визначення предмета доказування в кожній цивільній справі. Такі широкі можливості при окресленні обстави, що підлягають доказуванню і залишенню поза увагою доказів, наданих сторонами, збільшують ризик прийняття помилкових рішень внаслідок недостатнього та неповного дослідження доказового матеріалу. Тому, на нашу думку, в законодавчій практиці слід врахувати досвід Німеччини щодо встановлення кола необхідних доказів для вирішення справи в процесі дослідження всього обсягу доказів, наданих сторонами справи.

Цивільне процесуальне законодавство Франції, аналогічно як і ФРН, не містить спеціальних норм про належність та допустимість доказів і наділяє суд широкими повноваженнями щодо вільної оцінки доказів. У ЦПК Франції відсутнє визначення поняття доказу, проте значна увага законодавця приділена заходам, спрямованим на перевірку доказів. Зокрема, факти, від яких залежить вирішення спору, можуть бути перевірені за клопотанням

сторони або за ініціативою суду будь-яким допустимим судом способом [190].

Судова істина залежить від встановлення фактів предмета доказування, тобто сукупності фактів, з якими відповідна норма права пов'язує певний юридичний факт. Інакше кажучи, це факти, що підлягають доказуванню у конкретній цивільній справі (ст. 9 ЦПК Франції) [43, с. 128].

Правило допустимості доказів у французькому процесуальному праві прийнято розуміти в двох значеннях. Під допустимістю доказів у широкому сенсі розуміються необхідність дотримання вимог процесуальної форми у ході доказової діяльності, неприпустимість завдання шкоди життю, здоров'ю, репутації громадян та організацій при доказуванні, захисту державної і комерційної таємниці, імунітету. Допустимістю доказів у вузькому сенсі є якість засобів доказування, коли закон обмежує використання конкретних джерел доказової інформації для підтвердження певних фактів [43, с. 141–142]. Визначення допустимості доказів у широкому та вузькому розумінням є позитивним досвідом для запровадження його в цивільний процес України. Встановлення змісту допустимості доказу, у тому числі й через неприпустимість порушення прав та законних інтересів фізичних чи юридичних осіб, значно розширює сферу застосування допустимості, виводячи її далеко за межі формального критерію оцінки доказів.

В англійському цивільному процесі докази мають відповідати вимогам належності та допустимості. Розробленням положень у цій сфері займається англійська процесуальна наука [25, с. 216].

Англійські юристи XIX ст. Р. Гарріса та В. Мерфрі вважали, що все те, що не стосується справи, повинно бути старанно усунуто. Усе те, що намагається примішатися до обставин справи і не перебуває з ними у природному зв'язку та не впливає на вирішення спору, потрібно вважати таким, що не стосується справи [136, с. 136].

Тлумачення належності та допустимості доказів у цивільному процесі Англії не суттєво відрізняється від їх розуміння в інших країнах. Доказ

вважається належним до справи, якщо між ним і певним фактом є зв'язок, що дає змогу встановити існування або відсутність останнього. Отже, доказ вважається належним до справи, якщо він здатний підтвердити або спростувати певну обставину, на яку посилається сторона для обґрунтування своєї позиції у справі. Правило допустимості доказів обумовлює можливість залучення того чи іншого доказу в процес.

Специфікою англійського процесу є те, що допустимість доказів може визначатися як законодавством і судовими прецедентами, так і судом. Як правило, суд, щоб не захаращувати процес, може визнати який-небудь доказ неналежним у зв'язку з його малою доказовою силою.

У Законах про докази у цивільних справах 1968 та 1995 років закріплено як позитивне правило допустимості, що визначає можливість залучення певного доказу в процес для підтвердження того чи іншого факту, так і негативне, що встановлює заборону на використання тих чи інших доказів [43, с. 216].

У зв'язку із прийняттям Закону про докази у цивільних справах 1995 року деякі норми, що стосувалися допустимості окремих доказів, втратили чинність. Проте повною мірою продовжують діяти правила про допустимість опублікованих матеріалів, які стосуються фактів громадського характеру (наукові роботи, словники, карти), офіційних документів (державних реєстрів, звітів, складених за розпорядженням органів державної влади з питань, що являють громадський інтерес), інших документів (протоколів судів, договорів та ін.) в якості доказів фактів, заявлених у них (секція 9 (2) (b)–(d) Закону 1968 року, секція 7 (2) Закону 1995 року) [43, с. 217].

Інші положення Закону 1968 року (секція 9 (3), (4)) продовжують діяти у тій мірі, якою вони уповноважують суд розглядати докази як такі, що підтверджують чи спростовують відповідні обставини (секція 7 (3) Закону 1995 року). При дотриманні даної умови, допустимими визнаються також докази репутації особи з метою підтвердження її поганого чи хорошого

характеру; доказ репутації роду або родових традицій з метою підтвердження чи спростування походження (родоводу) або існування шлюбу; підтвердження чи спростування існування публічного або громадського права, чи для встановлення особи, чи упізнання речі. При цьому репутація або родові традиції мають складати частину предмета доказування у певній цивільній справі.

Посилання, наприклад, на поганий чи хороший характер як на доказ з метою підтримки яких-небудь спірних фактів неприпустиме. Недопустимими є докази подібних фактів, тобто тих, що належать до обставин, які не мають відношення до предмета розгляду справи.

Деякі види інформації не розголошуються в суді з причин поширення на них встановлених законодавством привілеїв. Привілей – це право сторони відмовитися від розгляду документа або надання документа чи відмовитися відповідати на питання на підставі деякого особливого інтересу, що визнається правом.

Привілеї поділяються на абсолютні та відносні. Абсолютні привілеї виключають інформацію з розгляду не тільки у відкритому, а й в закритому судовому процесі. Інакше кажучи, такі привілеї, як правило, не можуть бути подолані за жодних умов до тих пір, поки його утримувач або його правонаступник не відмовиться від них.

Абсолютним привілеєм володіють, наприклад, соліситори щодо відомостей, які стали їм відомі в процесі надання правових послуг клієнту.

Відносні привілеї звільняють інформацію від розгляду лише у відкритому судовому засіданні при наявності певних умов, які полягають, як правило, у необхідності захисту публічних інтересів. У цьому випадку можна говорити про частковий привілей, який є виключенням з принципу гласності. У закритому судовому засіданні така інформація може використовуватися нарівні з іншими доказами у справі. Відносні привілеї включають, зокрема, привілей, виражений формулою «журналіст – джерело інформації».

Відповідно до Акту про неповагу до суду 1981 року особа має право не відповідати на питання в суді, якщо це спричинить розкриття джерела інформації, яка опублікована в пресі, за яку допитувана особа несе відповідальність. Суд має право вимагати розкриття джерела такої інформації, якщо сторона, яка наполягає на цьому, зможе довести наявність однієї з трьох обставин: коли розкриття джерела інформації необхідно в інтересах національної безпеки; в інтересах судочинства; для попередження заворушень або злочину [43, с. 218].

Незважаючи на те, що існування двох видів привілеїв і конкретних їх проявів передбачається загальним правом і процесуальним законодавством, питання про наявність того чи іншого привілею вирішується судом на стадії дослідження доказів. Так, якщо соліситор відмовляється розкрити інформацію, посилаючись на те, що вона була отримана від його клієнта, суд має встановити, за яких умов вона була отримана: в процесі здійснення професійних відносин клієнт-адвокат або інших комунікацій. У першому випадку інформація буде підпадати під привілей, у другому – ні [43, с. 219]. В англійському праві, як і в американському, є багато випадків, коли належні докази не визнаються допустимими. Підставою для цього слугують суспільний інтерес, приватні привілеї, заборона доказування тих чи інших фактів лише для певних цілей.

Докази можуть бути поділені на два види. Одні докази стосуються безпосередньо вирішення справи. Так, за допомогою доказів, що містяться в показаннях свідка або документах, іноді можна встановити наявність або відсутність певних обставин. Приміром, у справі щодо завдання шкоди внаслідок дорожньо-транспортної пригоди свідок дає показання, що водій не тримав кермо автомобіля. Такі показання є прямим доказом недбалості водія. Інші докази використовуються з метою встановлення наявності яких-небудь елементів в предметі доказування у конкретній справі. З цієї причини допускаються докази про чесність свідків, правдивість їх показань, хоча самі по собі вони нічого не підтверджують суду.

В англійській літературі розмежовуються такі поняття, як належність, допустимісь, достатність, достовірність і вага доказів. Так, належність свідчить про можливість або неможливість існування факту. Якщо допустимість є питанням права, то вага доказів – це питання факту. Вагою доказів визнається їх переконливість. Існує безліч фактів, здатних впливати на вагу доказів (вік свідка, його безвідповідальна поведінка тощо). Вага доказів може вплинути на допустимість. Наприклад, доказ із дуже малою вагою може бути визнаний недопустимим.

Достовірність доказів – самостійне поняття, що дає змогу вірити або ні наданому в суді доказу на підставі того, чи з правдивого джерела він надійшов. Проте з цього не випливає, що достовірний доказ наділений великою вагою.

В Англії, як і в США, багато належних доказів визнаються судом недопустимими. Судочинство – дорога діяльність, та вона була б ще дорожчою, якби суди не намагались обмежити число доказів, наданих для дослідження. Можуть бути виділені п’ять категорій доказів в англійському процесі, які, зазвичай, визнаються недопустимими: докази подібних фактів; показання з чужих слів; докази характеру; докази, на які поширюються привілеї; упередження [133, с. 75].

У доказовому праві США традиційно вважається, що належні докази – це такі докази, які можуть переконати суд або присяжних в існуванні або відсутності певного факту.

Слід зазначити, що принцип належності втілює у собі три окремі вимоги:

1) *між доказом та фактичною обставиною, на яку він спрямований і що має значення для вирішення справи, повинен бути зв’язок*. Тобто, належність означає пов’язаність доказу із фактами, які входять до предмета доказування;

2) *обставина, на доведення якої спрямовується доказ, повинна мати юридичні наслідки згідно з нормами матеріального права*. Для того, щоб

визначити, чи є певна фактична обставина юридично значимою, потрібно детально проаналізувати норми матеріального права, що містяться у законах, судових рішеннях та інших первинних джерелах права, а потім обов'язково зазначити відповідну норму у позовній заяві чи запереченні проти позову. Роль таких процесуальних механізмів полягає у звуженні обсягу фактів та доказів, що є юридично значимими і які повинен розглянути суд. Адже, якщо сторони досягнуть згоди щодо існування певного факту, то він не матиме юридичного значення і не буде розглядатися в суді, оскільки суд не може виходити за межі спору між сторонами. Отже, докази мають значення для справи, лише якщо вони пов'язані зі спірним фактичним елементом доказової позиції позивача чи відповідача;

3) *доказ має бути здатним довести або спростувати фактичну обставину*. Цей аспект належності відображає мету процесу доказування – переконання суду або присяжних у правоті позиції тієї чи іншої сторони. При цьому йдеться не про переконливість доказу, а лише про те, щоб певна фактична обставина була більш ймовірною при існуванні доказу, ніж за його відсутності [137, с. 41].

У Федеральних правилах доказування США (Federal Rules of Evidence – FRE) закріплені загальні та спеціальні підстави для виключення доказів.

Згідно зі ст. 401 FRE ***належність*** (relevancy) – це властивість кожного конкретного доказу зробити будь-який факт, що має значення для вирішення спору, більш чи менш ймовірним, ніж це мало б місце за відсутності цього доказу. Це означає, що доказ повинен відповідати певним традиційним уявленням про достовірність, тобто відповідати дійсності. Аналогічне визначення міститься у ст. 77 ЦПК України, згідно з якою належними є докази, які містять інформацію щодо предмета доказування (тобто обставин, які мають значення для справи). Отже, критерій належності визначає об'єктивну можливість доказу підтверджувати обставину, що має значення для вирішення справи.

Як зазначив відомий американський процесуаліст професор Д. Тейєр, належність доказу визначається зовсім не за допомогою права. Закон не містить жодного стандарту для визначення належності, натомість він відсилає до логіки і загального людського досвіду, припускаючи, що принципи логічного мислення відомі суддям [200, с. 269].

На думку Т. В. Рудої, про належність доказу свідчить існування логічного співвідношення між ним і твердженням про відповідний факт, для доведення якого наводиться цей доказ. З огляду на те, що тенденції переконання у ймовірності існування певного факту мають логічний характер, вони неминуче мають спільні риси у праві різних країн. Тому цікаво дослідити явище належності доказів у цивільному процесі США, якому в американській науковій літературі та процесуальній практиці приділяється значна увага [136, с. 134].

Значна роль у контексті оцінки належності доказів до справи у цивільному процесуальному законодавстві США та України приділяється внутрішньому переконанню судді.

У примітці до ст. 401 Федеральних правил про докази зазначено, що при визначенні належності суддя керується логікою, що базується на його власному життєвому досвіді або наукових даних (наприклад, експертних висновках). Частина 1 ст. 89 ЦПК України також містить положення про те, що суд при оцінці доказу керується внутрішнім переконанням [136, с. 139].

В американському процесі допустимість доказів (admissibility) означає, що доказ може бути внесений на розгляд суду, лише якщо він має доказове значення (доказову силу) для доведення певного факту в ході судового процесу. Вирішуючи питання щодо допустимості доказів, суд попередньо оцінює, якою мірою вони можуть бути корисними для вирішення справи, належним, з точки зору правосуддя, чи законними способами вони отримані. Тобто, доказ є допустимим, якщо його дослідження у судовому засіданні є корисним для вирішення справи [136, с. 141].

Така позиція, на нашу думку, поєднує критерії належності і допустимості, що суттєво впливає на процес доказування як елемент пізнання явищ об'єктивної реальності [148, с. 101] та процесуальну діяльність суду.

Так, згідно з положеннями цивільного процесуального законодавства США оцінити доказ з точки зору його допустимості, означає встановити, що інформація про обставини, які мають значення для справи, втілена у передбачену законом процесуальну форму (допустимість у широкому значенні), щодо якої закон не містить спеціальної заборони на її використання (допустимість у вузькому значенні). Якщо форми не дотримано, інформація у доказ не перетворюється і суд зобов'язаний відхилити її, але обов'язково обґрунтувати це у мотивувальній частині судового рішення [136, с. 142].

Як стверджує Д. Тейєр, оскільки належні докази допомагають довести факти, що мають юридичне значення для справи, можна зробити висновок, що усі докази, які є логічно належними, є допустимими, якщо тільки їх не виключено в силу дії якоїсь норми закону [200, с. 268]. Це положення знайшло відображення у Правилі 402 Федеральних правил про докази про принцип гіпотетичної допустимості належних доказів. Ця норма чітко визначає, що, за загальним правилом, належні докази є допустимими, якщо це не суперечить Конституції США, актам Конгресу або правилам, що рекомендовані Верховним Судом США згідно зі статутними повноваженнями. Тобто у разі відсутності конкретної підстави для виключення належних доказів, усі належні докази мають бути допущені.

Законодавство США чітко регулює випадки, коли належні докази не можуть бути допущені до судового розгляду. Ці правила давно сформульовані прецедентним правом і обмежують систему вільного доказування, щоб запобігти безсистемності доказування або марній втраті часу та судових ресурсів. У FRE закріплені загальні та спеціальні підстави для виключення доказів.

Загальні підстави передбачені Правилом 403 FRE, відповідно до якого доказ не може бути допущений, якщо існують небезпеки, що істотно перевищують його доказову силу. У цьому ж правилі сформовано перелік обставин, за яких суд може не допустити належний доказ. Так, суд може зробити це, якщо допущення доказу призведе до:

1) несправедливого упередження, заплутування питань чи введення в оману присяжних;

2) невиправданої затримки, надмірного використання судового часу чи непотрібного представлення великої кількості зібраних разом доказів.

Перша частина правила обмежує допуск доказів з певних соціально-політичних міркувань, що спрямовані на забезпечення цілісності процесу встановлення фактів. Ця частина обумовлена тим, що цивільні справи у США можуть розглядатися судом присяжних (якщо про це є клопотання сторони), які вирішуватимуть питання факту. Проте слід зазначити, що на практиці присяжними вирішується лише незначний відсоток цивільних справ.

Друга частина правила передбачає виключення належних доказів у зв’язку з іншими обставинами, не пов’язаними з розглядом справи судом присяжних, і спрямована на забезпечення ефективності судової системи [14, с. 146].

У судочинстві США виключення доказів з підстав *невиправданої затримки, надмірного використання судового часу чи непотрібного представлення зібраних разом доказів* має на меті швидке та оперативне вирішення судом справи. Нерідко ці підстави тісно пов’язані між собою. Суддя може виключити докази, доказова сила яких є настільки незначною, що вони не варті витрат часу, необхідного для представлення та розгляду цих доказів у судовому засіданні. Докази можуть бути виключені навіть у випадку, коли вони мають значення для встановлення факту, який потребує доведення, якщо щодо цього ж факту вже було наведено достатню кількість інших належних доказів. Крім того, з цих підстав виключаються докази, що є побічними і мало стосуються предмета позову. Однак повторювані або

побічні докази можуть бути виключені з судового розгляду, лише коли міркування раціонального використання судового часу та ресурсів істотно перевищують ступінь їх доказової сили.

Доказові правила багатьох штатів передбачають ще одну загальну підставу для виключення доказів, що не згадується у FRE, проте широко застосовується в судовій практиці. Цією підставою є запобігання так званому *несправедливому сюрпризу*, яке спрямоване на захист сторони у справі від непередбачених доказів. Тобто, несподівані для однієї сторони докази, подані іншою стороною після завершення досудового розгляду, є недопустимими. Автори FRE оминули такий ризик, пояснюючи це тим, що через існування процесуальних вимог щодо попереднього повідомлення кожної сторони про наявні докази і досудовий розгляд доказів елемент «сюрпризу» фактично не може мати місця. Тому автори FRE висловлюють сумніви з приводу доречності несправедливого сюрпризу як підстави для виключення доказів. Адже навіть якщо такий елемент може виникнути, то для захисту однієї зі сторін достатньо оголосити перерву у судовому засіданні і дати додатковий час на представлення доказів. Хоча в такому разі допущення доказу і перерва можуть бути виключені на підставі ст. 403, в силу того, що існує ризик невиправданої затримки або надмірного використання судового часу. У США вирішення питання про те, чи перевищують певні ризики доказову силу, покладається на розсуд суду. За загальним правилом, у цивільному процесі США цей процес здійснюється у три стадії: 1) визначення доказової сили поданого доказу; 2) встановлення існування або відсутності кожної з небезпек, перелічених у FRE; 3) порівняння доказової сили з існуючими небезпеками [136, с. 145–148].

Виключеннями з правил доказування є правило про неприпустимість надання доказів з чужих слів (hearsay rule) і правило про неприпустимість прийняття як доказів відомостей, заснованих на міркуванні (the opinion rule), на противагу відомостям, заснованих на фактах. Це правило закріплене, наприклад, у ст. 76 Закону про докази Австралійського Союзу, проте, з нього

також існує ряд виключень, найважливішим з яких є прийняття судом висновку експерта в якості доказу. Це правило також не застосовується до міркувань про факти, надані особою, яка безпосередньо була учасником події, до таких відомостей можуть відноситися, наприклад, думки (міркування) про швидкість руху транспортного засобу, погодні умови, про те чи знаходилася особа в стані алкогольного або наркологічного сп'яніння та ін. [25, с. 114].

Пострадянські країни в добу реформування правових систем в основному враховують досвід країн романо-германської (континентальної) правової сім'ї. Разом з тим, можна помітити в цивільному процесі таких країн риси англосаксонського права.

На думку С. В. Васильєва, аналіз цивільного процесуального законодавства пострадянських держав говорить про те, що в структурному і змістовному відношенні цивільне судочинство кожної країни має самобутній характер. В одних країнах нові цивільні процесуальні кодекси засновані на німецькій традиції цивільного процесуального права (Литва, Естонія), в інших країнах цивільне процесуальне законодавство містить елементи загальноєвропейських принципів цивільного судочинства (Грузія, Україна), а в третьому – елементи радянського цивільного процесу (Туркменістан) [25, с. 67].

Положення про належність та допустимість доказів притаманні країнам континентального права та пострадянським державам.

ЦПК Естонії закріплює правила належності доказів: «Суд приймає тільки ті докази і організовує збирання тільки таких доказів, а також враховує при вирішенні справи тільки ті докази, які мають значення для справи. Доказ не має значення для справи, в першу чергу, у разі, якщо: (1) обставина не потребує доказування, зокрема у разі, якщо вона не є спірною; (2) за оцінкою суду представлено достатньо доказів до відповідних обставин» (ч. 1 ст. 238 ЦПК Естонії); правила допустимості доказів: «Якщо згідно із законом або відповідно до угоди сторін обставини справи мають

бути підтверджені доказами певного виду або певної форми, то ці обставини не можуть підтверджуватися доказами іншого виду або іншої форми». Суд може відмовити в прийнятті доказу і повернути його або відмовити у збиранні доказів: (1) якщо доказ отриманий у зв'язку із злочином або протиправним порушенням основних прав; (2) за відсутності доступу до доказу, в першу чергу у разі, якщо невідомі дані про свідка або місцезнаходження документу, а також у разі, якщо значення доказу не відповідає витратам часу, що вимагається для його отримання, або пов'язаним з цим іншими труднощами; (3) якщо доказ представлений або клопотання про збирання доказів подане із запізненням; (4) якщо необхідність представлення і збирання доказів не мотивована; (5) якщо учасник процесу, що клопоче про збирання доказів, не сплатив передоплату, що зажадалася судом, на покриття витрат, пов'язаних зі збиранням доказів (частини 2–3 ст. 238 ЦПК Естонії) [25, с. 15].

Позитивним для подальшого розвитку правового регулювання належності та допустимості доказів в Україні є досвід Естонії, оскільки в ЦПК Естонії чітко визначені випадки, за яких докази є неналежними та недопустими. Такий деталізований перелік випадків значно мінімізує неоднакове застосування та трактування судами правових норм, що підвищує рівень судочинства загалом. Окрім того, важливим, на нашу думку, є закріплення в процесуальному законі права суду не враховувати доказ, отримання якого супроводжувалось протиправним порушенням основних прав людини. Ми вважаємо, що даний аспект допустимості доказу варто було б визначити в ЦПК України з метою підвищення правової регламентації даного інституту.

На підставі аналізу норм процесуальних законів, зокрема, щодо розкриття поняття «предмет доказування», Я. М. Садикова відзначає прогресивність цивільного процесуального законодавства Республіки Білорусь серед держав – учасниць СНД. У ЦПК Республіки Білорусь від 11 січня 1999 року чітко визначено, що предметом доказування є всі факти,

що мають значення для вирішення справи. При цьому відмежовуються предмет доказування позивача, предмет доказування відповідача, також третьої особи, що заявляє самостійні вимоги на предмет спору (ст. 300 ЦПК Республіки Білорусь) [138, с. 146].

ЦПК Республіки Білорусь містить норми про належність та допустимість доказів.

Відповідно до ст. 180 ЦПК Республіки Білорусь суд приймає до розгляду лише ті з наданих доказів, які мають значення для справи. Особа, яка подала докази або клопотання про їх витребування, має вказати, які факти, що мають значення для справи, можуть бути встановлені цими доказами.

Вимоги про допустимість доказів унормовані в ст. 181 цього ж Кодексу. Факти, які згідно із законом повинні бути підтверджені за допомогою певних засобів доказування, не можуть підтверджуватися ніякими іншими засобами доказування (ст. 181 ЦПК Республіки Білорусь) [49].

Вбачається, що за ЦПК Республіки Білорусь, на відміну від аналогічних норм цивільного процесуального законодавства України, обґрунтування належності доказу є обов'язком, а не правом сторони процесу. Норма про допустимість доказів у ЦПК Республіки Білорусь не містить вимог про виключення доказів, які одержані з порушенням порядку, встановленого законом.

Варто звернути увагу також на те, що згідно зі ст. 181 ЦПК Республіки Білорусь за допомогою засобів доказування підтверджуються саме факти, а не обставини.

Правила належності та допустимості доказів відображені в цивільному процесуальному законі Грузії. Так, згідно зі ст. 102 ЦПК Грузії від 14 листопада 1997 року кожна сторона має довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень. Довести ці обставини можливо поясненнями самих сторін (третіх осіб), показаннями свідків,

письмовими або речовими доказами і висновками експертів. Обставини справи, які відповідно до закону мають бути підтверджені певними видами доказів, не можуть бути підтверджені іншими видами доказів [39].

Тобто в даному випадку докази підтверджують обставини справи, в чому помічається збіг із аналогічною нормою ЦПК України (ч. 2 ст. 78 ЦПК України). Проте на відміну від Грузії в цьому контексті законодавець в Україні оперує терміном «засоби доказування», а не «докази».

Відповідно до ст. 104 ЦПК Грузії суд не приймає, не витребує або вилучає зі справи докази, які не мають значення для справи. Про неприйняття, відмову від витребування доказів або про їх вилучення зі справи суд виносить мотивовану ухвалу, яка не підлягає окремому оскарженню [39].

Вважаємо, що включення положення про зобов'язання суду винести мотивовану ухвалу в разі відмови взяти доказ до уваги до норми про належність доказів є достатньо раціональним рішенням, за допомогою якого звужується поле для можливості зловживання суду, що проявляється в необґрунтованій відмові від оцінки наданих сторонами доказів. Разом з тим, неможливість окремого оскарження такої ухвали обмежує можливість учасників процесу протидіяти незаконній відмові судді в дослідженні доказів.

На увагу також заслуговує включення до вказаної норми процесуального права суду не тільки щодо неприйняття доказу, а й можливості його вилучення. Проте відсутність чіткого порядку проведення такого вилучення може призвести до плутанини в матеріалах справи та ускладнення дослідження доказів судом апеляційної інстанції при перегляді рішення.

Лаконічно та одночасно змістовно виклав законодавець правила про належність та допустимість доказів у цивільному процесі в Азербайджанській Республіці.

Суд приймає і враховує тільки ті з представлених у ході провадження докази, які пов’язані з фактами та обставинами, що визначають вимоги сторін у справі (ст. 80 «Належність доказів» ЦПК Азербайджанської Республіки). Обставини справи, які за законом або іншими нормативними юридичними актами повинні бути підтверджені певними засобами доказування не можуть підтверджуватися ніякими іншими засобами доказування (ст. 81 «Допустимість доказів» ЦПК Азербайджанської Республіки) [46].

Згідно зі ст. 67 ЦПК Республіки Казахстан доказ визнається судом належним до справи, якщо він є фактичними даними, якими підтверджуються, спростовуються або ставляться під сумнів висновки про існування обставин, що мають значення для справи.

У Республіці Казахстан до критеріїв допустимості доказів належить умова отримання доказу в порядку, передбаченому цивільним процесуальним законодавством.

Так, відповідно до ст. 68 ЦПК Республіки Казахстан («Допустимість доказів») доказ визнається допустимим, якщо його отримано в порядку, передбаченому цим Кодексом. Обставини справи, які за законом повинні бути підтверджені певними доказами, не можуть підтверджуватися ніякими іншими доказами [50].

У цивільному процесі Болгарії доказуванню підлягають також виключно факти, а не обставини справи. Суд відхиляє докази фактів, що не мають значення для справи, про що виносить відповідне рішення (ст. 159 ЦПК Болгарії).

Цивільне процесуальне законодавство Болгарії зобов’язує учасників провадження встановити факти, на підставі яких вони обґрунтовують свої вимоги або заперечення (ст. 154 ЦПК Болгарії) [47].

Отже, виходячи з аналізу вказаних вище норм законодавства, можна дійти до висновку, що, незважаючи на певні відмінності, в цілому інститут

належності та допустимості доказів у пострадянських країнах достатньо схожий.

Спільні риси правового регулювання правил про належність та допустимість доказів притаманні всім країнам романо-германської правової системи. Проте на прикладі Франції та ФРН ми переконалися, що норми про належність та допустимість не відрізняються деталізацією та є неконкретизованими.

У доктрині ж та нормативних актах США відображаються високий рівень захисту прав і свобод людини, а також усталені стандарти принципу змагальності сторін у цивільному процесі. Американський цивільний процес відрізняється від вітчизняного наявністю більшого кола критеріїв оцінки доказів й досконалістю інституту належності та допустимості доказів, що, звичайно, позначається на ефективності судочинства в цілому.

**Висновки до Розділу 1**

1. Еволюція наукової думки щодо дослідження належності та допустимості доказів пройшла наступні періоди: дореволюційний період (формулювання базових положень щодо оцінки доказів у цивільному процесі та окремих аспектів критеріїв такої оцінки); радянський період (узагальнений і достатньо вузький підхід до визначення критеріїв належності та допустимості доказів, наукова діяльність сприяла виключенню можливості потрапляння в сферу діяльності судді фактичних даних, отриманих з не передбачених законом засобів доказування); пострадянський період (орієнтування на реформування судової системи, спостерігається науковий інтерес до розробки нових наукових концепцій щодо вирішення проблем доказів і доказування в цивільному процесі, критеріїв оцінки доказів); сучасний період (стан наукової розробки проблематики належності та допустимості доказів перебуває в позитивній динаміці, постійно змінюється

відповідно до вимог сучасності; активно вивчаються та запроваджуються досягнення зарубіжної науки).

2. Комплексному та ґрунтовному дослідженню належності та допустимості доказів у цивільному процесі сприяє розроблення власної методології, яка є сукупністю підходів, методів, способів дослідження змісту указаних критеріїв оцінки доказів у ретроспективі їх правового регулювання, сучасності та прогнозуванні подальших напрямів вдосконалення правового регулювання; взаємозв'язку належності та допустимості з іншими критеріями оцінки доказів; врахування позитивного зарубіжного досвіду та формулювання висновків, які можуть стати підґрунтям для подальших наукових досліджень.

3. Методології дослідження належності та допустимості доказів у цивільному процесі притаманна відносна універсальність інструментарію, вона удосконалює загальнонаукові принципи та забезпечує створення нових пізнавальних засобів. Водночас в залежності від об'єкта пізнання та його особливостей формулюється арсенал методів, застосування яких в комплексі може забезпечити ефективний результат пізнавальної діяльності.

4. У становленні критеріїв належності та допустимості доказів у цивільному процесі можна виокремити наступні періоди: 1) XIV-XV століття (процесуальний закон визначав окремі засоби доказування, оцінка доказів відбувалася з позиції значного впливу релігійних норм та правил соціального устрою); 2) XVI-XVIII століття (відсутній чіткий розподіл процесів на цивільний та кримінальний, закріплення обмеження процесуального порядку отримання та застосування доказів при вирішенні справи, що встановлювало допустимість останніх, а також існування норм, що характеризували зміст доказів, тобто окремих елементів належності); 3) XIX століття (межі допустимості доказів визначались не лише відповідністю форми їх закріплення передбаченим у законі засобом доказування, а й обов'язковими вимогами до окремих з таких засобів); 4) перша половина XX століття (ефективні спроби прийняття процесуальних кодексів, законодавче

закріплення цивільного процесу, в оцінці доказів верховенство отримала належність; допустимість доказів визначалась у другу чергу); 5) друга половина XX століття і до наших днів (утвердження та закріплення самостійних критеріїв оцінки доказів – належності та допустимості, розвиток правозастосовної практики). У сучасний період стан наукової розробки проблематики належності та допустимості доказів перебуває в позитивній динаміці, постійно змінюється відповідно до вимог сучасності; активно вивчаються та запроваджуються досягнення зарубіжної науки.

5. Аналіз зарубіжного досвіду правового регулювання належності та допустимості доказів свідчить про виокремлення спільних рис правового регулювання усіх країн пострадянського простору, що обумовлено тривалим процесом єдиного розвитку наукової думки та законодавства.

6. У доктрині та нормативних актах США відображаються високий рівень захисту прав і свобод людини, а також усталені стандарти змагальності цивільного судочинства. Американський цивільний процес відрізняється від вітчизняного наявністю більшого кола критеріїв оцінки доказів й досконалістю інституту належності та допустимості доказів. Водночас ситуативність значної кількості норм, що обумовлена прецедентною формою джерел права, унеможливлює закріплення уніфікованого підходу до визначення змісту критеріїв належності та допустимості доказів.

7. За результатами дослідження зарубіжного досвіду правового регулювання процесу оцінки доказів зроблено висновок про доцільність запровадження у вітчизняний цивільний процес французького досвіду встановлення змісту допустимості доказу, зокрема через призму неприпустимості порушення прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб, що значно розширює сферу застосування допустимості, виводячи її далеко за межі формального критерію оцінки доказів.

Окрім того, позитивним для подальшого розвитку правового регулювання належності та допустимості доказів в Україні є досвід Естонії

щодо чіткого визначення випадків, за яких докази є неналежними та недопустими. Оскільки такий деталізований перелік випадків значно мінімізує неоднакове застосування та трактування судами правових норм, що підвищує рівень судочинства загалом.

# РОЗДІЛ 2
# НАЛЕЖНІСТЬ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

## 2.1 Поняття та значення належності доказів у цивільному процесі

Об’єктивний та неупереджений розгляд цивільної справи може забезпечити оцінка лише тих доказів, які стосуються предмета доказування.

У правовій доктрині існують різні підходи до визначення поняття належності доказів.

Норми цивільного процесуального закону закріплюють належність як ключовий критерій змістовної частини доказу.

З метою уникнення неоднозначного тлумачення змісту поняття належності доказів необхідно дослідити сутність та значення цього процесуального інституту, вирішити питання віднесення належності доказів до критеріїв оцінки доказів, чи до принципів їх оцінки. З огляду на сучасні тенденції розвитку цивільного судочинства, необхідно сформулювати більш доречне визначення поняття, не обмежуючись розумінням належності доказів лише як умови допуску доказів до провадження у справі.

На нашу думку, класичне визначення належності доказів, запропоноване М. К. Треушніковим про те, що належність доказів – це міра, що визначає залучення в цивільний процес у конкретній справі тільки потрібних і достатніх доказів [170, с. 121], не достатньо повно розкриває зміст цього поняття. Оскільки сучасне судочинство має обмежувати прояви суб’єктивізму та неконкретності у процесі доказування.

Ми також не можемо погодитися з Т. В. Степановою, яка розкриває поняття належності доказів за допомогою критерію їх достатності [160, с. 12].

Як слушно зазначають С. Я. Фурса і Т. В. Цюра, таким чином робиться спроба налагодити взаємозв’язок між належним доказом і потрібним,

належним і достатнім. Але це різні критерії які мають характеризувати скоріш процес доказування, ніж окремий доказ, якісною оцінкою якого є його належність до справи, а точніше до певної юридичної обставини. Водночас в процесі доказування у його суб'єктів, безумовно, виникає питання стосовно потреби в доказах і в забезпеченні їх достатності для підтвердження юридичних обставин. При цьому не завжди особи можуть знайти саме той доказ, який є «потрібним» за умовою його належності [183, с. 190].

На нашу думку, поняття належності доказів у цивільному процесі не може зводитися лише до міри залучення у справі потрібних і достатніх доказів.

Термін «потрібний» у тлумачному словнику визначається як такий, без якого не можна здійснити, виконати що-небудь, необхідний для чогось; те, що необхідне для здійснення, виконання чогось, для чиїх-небудь потреб; необхідний для існування, життя, здоров'я і т. ін. кого-небудь; саме той, що треба; належний [27, с. 1090].

Під терміном «достатній» розуміється такий, який задовольняє що-небудь або відповідає яким-небудь потребам [27, с. 322].

Термін «належний» тлумачиться як такий, який є чиєю-небудь власністю, перебуває в чиємусь розпорядженні; який має зв'язок із ким-, чим-небудь, стосунок до когось, чогось; який належить, призначений кому-небудь; який потрібний, необхідний; відповідний [27, с. 721].

Вбачається, що в українській мові термін «потрібний» є синонімом терміну «належний», а тому розкривати поняття належності доказів, використовуючи термін «потрібні» недоцільно.

Належність доказів, на нашу думку, доцільно визначати як окремий критерій оцінки доказів у процесі пізнання судом обставин справи та аналізу фактичних даних.

Належність доказів також інколи трактують не як правило з певним змістом, а як ознаку самих судових доказів або як умову допущення доказів у процес [27, с. 489].

У цьому контексті також доцільно навести думку В. А. Кройтора, який зазначав, що суд, відбираючи докази для дослідження в судовому засіданні у відповідності з правилом належності, має керуватися вимогами достатності доказів. Достатність доказів означає, що вони дозволяють зробити достовірний висновок про існування факту, для підтвердження якого вони зібрані. Якщо такого висновку зробити неможна, то це вказує на недостатність доказів. Так, одиничний непрямий доказ завжди є недостатнім, оскільки дозволяє зробити лише припустимий, а не достовірний висновок про факт [81, с. 98].

Такі узагальнені визначення уже частково втратили актуальність, оскільки, вочевидь, вчені дещо змішують поняття належності, достатності та достовірності доказів. При цьому зазначений вище науковий підхід невиправдано виключає побічні докази з числа належних, що може ускладнити роботу суду через виникнення сумнівів при вирішенні питання прийняття непрямого доказу.

На нашу думку, для вирішення цієї проблеми можна розглядати окремо належність, достатність та достовірність як окремі критерії, що застосовуються у процесі оцінки доказів. У результаті застосування вказаних вище критеріїв оцінки, а також критерію допустимості, можна встановити, що доказ має необхідні властивості, передбачені цивільним процесуальним законодавством, і цей доказ має враховуватися судом при ухваленні рішення. У протилежному випадку, застосування цих же критеріїв оцінки дозволить виключити доказ з ряду тих, якими суд обґрунтовує рішення [153, с. 88].

У контексті застосування критерію належності наявні у справі судові докази не втрачають свого статусу судових доказів у процесі оцінки, оскільки вони були надані з дотриманням процесуального порядку, проте такі докази

можуть виявитися «неспроможними» підтвердити обставини, що становлять предмет доказування.

Розмежовуючи належність, достовірність та достатність доказів, законодавець, передбачив ситуацію, коли наявні у справі докази хоча й містять інформацію щодо предмета доказування, проте є недостатніми для остаточного висновку про наявність або відсутність певних обставин справи або у суду виникають обґрунтовані сумніви щодо достовірності наданого стороною доказу. Так, достовірними є докази, на підставі яких можна встановити дійсні обставини справи (ч. 1 ст. 79 ЦПК України) [188]. Достатніми є докази, які у своїй сукупності дають змогу дійти висновку про наявність або відсутність обставин справи, які входять до предмета доказування (ч. 1 ст. 80 ЦПК України) [188].

Наприклад, розглядаючи справу № 545/3735/16 про звернення стягнення на предмет іпотеки Верховний Суд погодився з позицією судів попередніх інстанцій щодо відмови в задоволенні позовних вимог. Причиною для відмови стало не виконання позивачем процесуального обов’язку щодо доведення тих обставин, на які він посилається в обґрунтування позовних вимог, зокрема не надано усіх необхідних документів для встановлення юридичних фактів та відповідних їм правовідносин, зокрема доказів на підтвердження факту дати смерті іпотекодавця, кола спадкоємців та правонаступництва відповідачів прав та обов’язків останньої, ухилення їх від отримання свідоцтва про право на спадщину, не надано доказів правонаступництва публічним акціонерним товариством «УкрСиббанк» прав та обов’язків акціонерного комерційного інноваційного банку «УкрСиббанк», який є стороною договору іпотеки та інших доказів, необхідних для правильного вирішення спору [120].

При цьому варто відмітити, що певна частина доказів позивачем була надана до суду, зокрема, кредитний договір, іпотечний договір, додатки до них, і рішення не містить відомостей про визнання таких доказів неналежними. Однак аналіз наявних в матеріалах справи доказів у сукупності

не забезпечив суду можливості для ухвалення рішення про достатність таких для підтвердження обставин, на які посилався позивач як на підставу свого позову, у зв'язку з чим судом касаційної інстанції прийнято рішення про відмову в задоволенні касаційної скарги.

М. К. Треушніков також розглядає належність як властивість судових доказів. Вчений зазначає, що судовими доказами є відомості про факти, що володіють властивістю належності, здатні прямо чи побічно підтвердити факти, що мають значення для правильного вирішення судової справи [171, с. 73].

Така думка є логічною, проте важливо пам'ятати, що мова не йде про належність усіх без винятку судових доказів. Так, суд має оцінити належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності (ч. 2 ст. 89 ЦПК України) [188]. А тому передчасно говорити про властивість належності доказу до завершення стадії його оцінки судом.

Ми вважаємо, що наведені вище характеристики належності доказів не вирішують проблеми визначення поняття належності доказів повною мірою, оскільки з позиції науковця вбачається, що докази є належними, а всі інші фактичні дані є «доказовим матеріалом».

Належність доказів визначається наявністю зв'язку між змістом фактичних даних та фактами, що підлягають встановленню та мають значення для правильного вирішення справи [153, с. 88].

Повнота судового пізнання фактичних обставин у справі означає, з одного боку, залучення всіх необхідних доказів, з іншого – виключення зайвого, нагромаджуючого процес доказового матеріалу [171, с. 116].

На нашу думку, цікавий підхід до вирішення цієї проблеми запропоновано С. В. Курильовим, який розглядає докази як предмет та результат оцінки. Білоруський вчений-процесуаліст розглядає докази як два ряди фактів: 1) факти, що надаються в якості доказів; 2) факти, що покладаються судом в основу рішення у якості доказів. Так, запропоновано

називати факти, що надані в якості доказів, імовірними доказами, а факти, які виявилися в результаті оцінки останніх засобами встановлення істини – остаточними доказами. Остаточний доказ забезпечує встановлення необхідного факту, але щоб стати таким, він має бути наданий суду в якості імовірного доказу. С. В. Курильов вважає, що остаточний доказ – це досліджений та оцінений імовірний доказ [85, с. 290].

Вказаний підхід доцільно використовувати для уникнення змішування понять доказів, долучених учасниками цивільного процесу до матеріалів справи з метою підтвердження обставин, на які вони посилаються, та належних доказів, на підставі яких суд має ухвалити рішення та які стосуються предмета доказування у справі. Разом з тим, важливо уникати ототожнення поняття доказу і факту.

У разі якщо суд не буде брати доказ до розгляду лише з тієї підстави, що він є недостатнім, побічним тощо виникне ризик необґрунтованого обмеження можливості суду оцінити всі докази справи в їх сукупності, що порушить одну з основоположних засад цивільного судочинства. Таким чином, вбачається, що суд взагалі не буде оцінювати побічні докази, що ускладнить процес доказування. Як наслідок, судом можуть бути не встановлені всі обставини, що мають значення для вирішення справи. Очевидно, що роль побічних доказів у судовому проваджені не можна принижувати, оскільки ці докази хоча й не підтверджують факт, але сприяють додатковому переконанню у вірогідній наявності цього факту.

Згідно з частинами 1, 2 ст. 89 ЦПК України суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об’єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів. Жодні докази не мають для суду заздалегідь встановленої сили. Суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв’язок доказів у їх сукупності [188].

Суду надана можливість ухвалити рішення за наявними у справі належними доказами, але таких доказів може бути фактично недостатньо для встановленні всіх обставин, що маються значення для справи.

Як зазначає Б. Т. Матюшин, правило належності доказів дозволяє суду обмежити коло фактичних даних від тих, що не мають значення для справи, й тим самим виключити можливість потрапляння останніх у сферу розумової діяльності суддів щодо встановлення істини [103, с. 25].

О. О. Ейсман визначав поняття належності доказів як наявність логічного зв'язку між доказом і обставиною, що підлягає доказуванню [197, с. 26].

Отже, в юридичній літературі надаються різні тлумачення поняття належності доказів. Суттєве значення для справи тих чи інших фактичних даних, яке зумовлює їх використання в якості судових доказів, називають належністю.

Л. А. Ванєєва приходить до висновку, що під належністю доказів слід розуміти ймовірну здатність доказів підтвердити чи спростувати наявність або відсутність фактів спірного правовідношення [24, с. 65].

Вочевидь, ймовірна здатність доказу підтвердити обставини, що маються значення для справи, властива доказам до моменту завершення їх остаточної оцінки судом, на стадії підготовки або у процесі розгляду справи.

Після набуття рішенням суду законної сили, докази, на підставі яких судом були встановлені обставини справи, визначаються як належні.

М. Й. Штефан вважає, що правило належності доказів спрямоване на виділення істотних обставин у справі, у зв'язку з чим суд приймає до розгляду лише ті докази, що можуть підтвердити дані обставини. Це зобов'язує суд спрямовувати процес подання, збирання і дослідження доказів для введення в орбіту доказування фактичних даних, що складають його предмет [195, с. 188].

Питання про належність доказів вирішується судом, однак приймаючи таке рішення на підставі розсуду, суд керується об'єктивними критеріями.

Предмет доказування – той критерій, який допомагає правильно застосувати правило про належність доказів [84, с. 489].

Поширеним є науковий погляд на визначення належності і допустимості доказів як правил інституту доказування [184, с. 117]. Тому питання належності доказів є актуальним для усіх галузей процесуального права.

Сучасною тенденцією законодавства є уніфікація процесуальних норм. На нашу думку, процес розробки загальних для різних процесуальних галузей підходів до визначення змісту поняття та процесуального порядку встановлення належності доказів буде мати позитивний вплив на покращення якості судочинства, шляхом усунення штучних протиріч понятійного апарату [153, с. 90].

Насамперед варто звернути увагу на єдність поглядів вчених різних галузевих процесуальних наук щодо розкриття поняття належності доказів як властивості їх змісту [158, с. 12; 157, с. 85]. Тобто поняття належності розкривається через сутність фактичних даних, визначення обставин та фактів, які мають значення для справи та можливістю доказу підтвердити або спростувати ці обставини та факти [147, с. 291].

Разом з тим, розкриваючи зміст поняття належності доказів, вчені різних галузевих процесуальних наук висловлюють дещо відмінні погляди.

Далі за допомогою порівняльно-правового методу розглянемо особливості визначення поняття належності доказів у кримінальному, господарському та адміністративному процесі України.

Доктрина кримінального процесу визначає властивість доказу у відповідності до критерію належності, розділяючи відомості про факти та обставини, що мають значення для справи, і які цей доказ може підтвердити: відомості про будь-які обставини, що входять у предмет доказування; відомості про інші обставини, що мають значення доказових фактів; відомості про інші докази [157, с. 84].

Питання класифікації належних доказів в залежності від їх змісту, що часто висвітлюється у кримінальному процесі, на нашу думку, доцільно розглядати також в науці цивільного процесуального права.

До першої групи належних доказів ми пропонуємо віднести дані, що підтверджують обов'язкові для відкриття провадження у справі обставини, та відомості, що безумовно й прямо стосуються предмета доказування. Суд на підставі належних доказів може перевірити процесуальну правосуб'єктність сторін та інших учасників справи. На підтвердження такої правосуб'єктності сторони та інші учасники справи мають надати відповідні належні докази.

У справах про порушення авторських прав позивач повинен довести, зокрема, факт наявності в нього авторського права і (або) суміжних прав, факт порушення його прав відповідачем або загрозу такому порушенню. Так, докази передачі виключних майнових прав позивачу та докази розміщення на сайті відповідача твору чи об'єкта суміжних прав, тотожного об'єкта інтелектуальної власності позивача, на нашу думку, будуть вважатися прямими, безумовно, належними доказами.

Показання свідка про намір відповідача здійснити незаконне поширення твору, замовлення супутніх послуг, що пов'язані з оприлюдненням твору, також будуть належними доказами, адже стосуються предмета доказування, проте такі докази не є безумовно належними, їх можна віднести до другої групи доказів, що місять відомості про супутні обставини, які можуть побічно підтвердити або спростувати доказовий факт. Відсутність запису про вчинення правочину у журналі реєстрації нотаріальних дій, не передання примірника договору до нотаріального архіву після припинення діяльності нотаріусом може підтвердити супутні обставини у справі про визнання недійсним правочину з нерухомим майном.

До третьої групи ми пропонуємо віднести докази, що виконують допоміжну процесуальну функцію та сприяють проведенню судом критичного аналізу доказів, належність яких намагаються обґрунтувати сторони та інші учасники справи. До таких доказів, зокрема, можна віднести ті, що побічно

дискредитують свідка, відображають протиріччя між його показаннями та іншими доказами, підтверджують матеріально залежне становище свідка у взаємовідносинах зі стороною спору, за клопотанням якої такий свідок допитується; докази, що викликають сумніви у повноті або обґрунтованості висновку експерта тощо.

Відомості про інші докази, на перший погляд, відіграють другорядну роль у процесі доказування та можуть сприйматися судом як такі, що не відносяться до предмета доказування, проте не слід виключати їх з поля судового пізнання, оскільки саме ці докази сприяють всебічному розгляду справи та створюють підґрунтя для ефективної оцінки інших доказів на предмет їх достовірності. У цьому контексті вбачається опосередкований причинний зв'язок між двома різними критеріями оцінки доказів – належності та достовірності.

Представники науки господарського процесуального процесу розглядають належність доказів як правило оперування доказами на різних стадіях розвитку процесу. Суд при розгляді господарської справи відповідно до правила належності доказів зобов'язаний регулювати процес доказування у напрямі відбору необхідного і достатнього доказового матеріалу, не перевантажуючи справу непотрібними, неважливими доказами [160, с. 18].

Належність доказів визначається наявністю зв'язку між змістом фактичних даних, відомостями про факти і самими фактами, які підлягають встановленню і мають значення для правильного вирішення спору [11, с. 10].

Аналогічну думку висловлює М. К. Треушніков [8, с. 136].

Ми вважаємо, що такий науковий підхід є занадто вузьким, оскільки визначати належність доказів лише як властивість, що характеризується наявністю зв'язку з фактами, які підлягають встановленню, обмежує поле пізнавальної діяльності суду та може спричинити передчасну відмову у прийнятті доказу або його відхилення судом, через невірне припущення щодо відсутності або наявності обставин, які мають значення для справи. Крім того, належний доказ навпаки може не підтверджувати факт, а

спростовувати наявність обставини, якими сторони або інші учасники справи обґрунтовують свої вимоги та заперечення.

Звернемо увагу також на те, що визначення поняття належного доказу у Господарському процесуальному кодексі (надалі по тексту – ГПК України) [36] відрізняється від тих, що прописані законодавцем у ЦПК України та Кодексі адміністративного судочинства України (надалі по тексту – КАС України) [72].

Так, «докази, які *містять інформацію* щодо предмета доказування» (ч. 1 ст. 77 ЦПК України [188]; ч. 1 ст. 73 КАС України [72]) очевидно передбачає ширший спектр даних ніж «докази, на підставі яких можна встановити *обставини, які входять в предмет доказування*» (ч. 1 ст. 76 ГПК) [36].

У зв’язку із зазначеним вбачається, що господарський процес передбачає жорсткіші процесуальні обмеження стосовно подання доказів для сторін та інших учасників справи ніж цивільний процес.

Тому більш вдалою нам видається позиція з практики господарських судів, що розглядає належність доказів як спроможність відповідних фактичних даних містити інформацію стосовно обставин, які входять до предмета доказування з даної справи [121].

У адміністративному судочинстві належність доказів також визначається як правило, що сформульовано для суду, згідно якого суд не повинен приймати до розгляду докази, які містять інформацію, що не стосується предмета доказування. Чи містить доказ інформацію щодо предмета доказування, суд може визначити, вирішуючи клопотання особи про виклик свідка, про витребування доказу або про приєднання їх до матеріалів справи, адже особа вказує, яку обставину може підтвердити доказ [162, с. 48].

Такий підхід свідчить про усунення суду від активної участі в процесі доказування та покладає відповідальність за забезпечення судочинства належними доказами на учасників справи, які зобов’язані максимально

ретельно підійти до обґрунтування своїх вимог та зазначення обставин, які може підтвердити доказ. У протилежному випадку зібрання доказів у справі може бути ускладненим, що негативно може позначитися на вирішенні справи.

Проте необхідно враховувати специфіку адміністративного судочинства, оскільки на відміну від диспозитивного підходу у доказуванні, що притаманний господарському та цивільному процесам, в адміністративних справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень обов'язок щодо доказування правомірності свого рішення, дії чи бездіяльності покладається на відповідача (ч. 2 ст. 77 КАС України) [72].

А тому, незважаючи на формалізм у вирішенні питання про належність доказу та пасивну участь суду у процесі доказування слід розглядати належність у першу чергу як об'єктивний критерій оцінки доказів, у тому числі для забезпечення повного і всебічного встановлення обставин справи.

Отже, враховуючи зазначене вище, вважаємо, що визначення поняття належності доказів має сприяти забезпеченню оптимізації судочинства, дотриманню принципу процесуальної економії, а разом з тим, не обмежувати сторін та інших учасників справи у правах подання і зібрання доказів (за умови їх добросовісної участі у процесі доказування) та враховувати особливості сучасної судової практики, вплив на яку мають зміни в суспільному та правовому житті [153, с. 91].

На підставі аналізу положень законодавства та наукових поглядів щодо сутності та значення належності доказів, можна констатувати наявність певної проблеми понятійного апарату.

Так, в юридичній доктрині належність доказів розглядається як зв'язок доказу з обставиною або фактом, що не є тотожними поняттями.

У цьому контексті вважаємо за необхідне дослідити також співвідношення понять «факт», «обставина» та «предмет доказування».

Вочевидь, спочатку варто розглянути лексичне та філософське значення термінів «факт» та «обставина».

У великому тлумачному словнику сучасної української мови термін «факт» тлумачиться як «дійсна, не вигадана подія, дійсне явище; те, що сталося, відбулося насправді; реальність, дійсність; те, що об'єктивно існує» [27, с. 1526], а термін «обставина» – по-перше, як «явище, подія, факт і т. ін., що пов'язані з чим-небудь, супроводять або викликають що-небудь, впливають на щось», по-друге, як «сукупність умов, у яких що-небудь відбувається; матеріальне становище» [27, с. 819].

У філософському енциклопедичному словнику термін «факт» тлумачиться у трьох значеннях: 1) явище або подія, що насправді мали місце в реальній дійсності і встановлені як даність у безпосередньому спостереженні чи експерименті засобами чуттєвого споглядання та показаннями приладів; 2) знання, достовірність якого не викликає сумніву і забезпечується прямим зіставленням з реальною ситуацією в дійсності за допомогою відчуттів, сприймання, уявлення; 3) судження або висловлення, що мають значення істини і в процесах пізнання та мислення виступають підставами для визначення істинності інших суджень або висловлювань, входячи до складу процедур доведення та логічного доказу [181, с. 661].

Отже, з наведеного вбачається, що факт та обставина не тотожні поняття. Факт в загальному уявленні є поняттям більш наближеним до категорії істини, обставиною, реальність існування якої повністю підтверджена в процесі пізнання, експерименту, наукового чи практичного доведення тощо.

Неоднозначне розуміння змісту цих понять та їх співвідношення між собою, на нашу думку, породжує складність у практичному застосуванні норм цивільного процесуального законодавства під час розгляду справи судом та унеможливлює точне визначення змісту поняття та значення належності доказів.

У праці «Основні риси буржуазного цивільного процесуального права» М. Г. Авдюков, О. Ф. Клейнман, М. К. Треушніков зазначали, що не будь-який юридичний факт складає предмет доказування у цивільній справі, а тільки той, який має значення для вирішення даного спору. Тому з усіх фактів, на які сторони послались, суд має відібрати: а) ті, які стосуються справи, для того, щоб їх дослідити; б) ті, які не відносяться до справи, для того, щоб виключити їх з кола матеріалів судового дослідження як «простий надлишок» [1, с. 69].

До попереднього висновку додається позиція Б. Т. Матюшина про те, що, враховуючи двосторонній зв'язок доказів, з одного боку, з предметом доказування, а з іншого боку – з реальними фактами спірного правовідношення, варто визнати правильність позиції окремих науковців, що належність доказу характеризується наявністю його зв'язку з реально існуючим (або таким, що існував) спірним матеріальним правовідношенням. Більш того, наявність такого зв'язку буде вирішальним моментом оцінки належності доказу, оскільки від нього, в першу чергу, залежить – зможе чи не зможе даний доказ що-небудь підтвердити або спростувати, чи є фактичні дані відображенням реально існуючого (чи такого, що існував) спірного правовідношення [103, с. 24].

Ми також вважаємо, що в межах оцінки належності доказу необхідно встановити зв'язок фактичних даних зі спірним правовідношенням, а далі – з предметом доказування в справі. У разі наявності таких зав'язків, суд може констатувати відповідність доказу критерію належності. Адже сам по собі зв'язок доказу зі спірним правовідношенням, ще не відносить його до належних доказів.

Питання належності доказів нерозривно пов'язано з предметом доказування, а тому слід розглянути доктринальні підходи до визначення цього поняття.

Як зазначає Т. М. Кучер, під предметом доказування розуміють систему (сукупність) фактів і обставин об'єктивної дійсності, що має

матеріально-правове та процесуальне значення для вирішення справи; те, що треба доказати в кожній цивільній справі; юридичні факти, підстави позову й заперечень проти нього. При цьому правильно визначити предмет доказування у справі означає забезпечити всьому процесу потрібний напрям, а джерелами визначення предмета доказування у кожній конкретній справі є норми матеріального права та підстави позовних вимог і заперечень [92, с. 190].

І. В. Решетнікова у своїх працях зазначає, що предмет доказування складається з обставин, що мають значення для справи та які необхідно довести, й одночасно пропонує класифікувати факти, що входять до предмета доказування [134, с. 40].

М. Й. Штефан розкриває поняття предмета доказування через юридичну категорію, на пізнання якої спрямована вся доказова діяльність суду і осіб, які беруть участь у справі. На думку науковця предметом доказування є: а) обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги (підстава позову); б) обставини, якими відповідач обґрунтовує свої заперечення (підстави заперечення); в) інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. А взагалі – обставини, що мають бути встановлені як підстави для вирішення спору між сторонами: всі, які відбулися, і наявні юридичні факти та обставини, що мають значення для справи [195, с. 183].

На думку О. О. Грабовської, до змісту предмета доказування сучасними вченими прийнято включати факти, які мають юридичне значення для справи, фактичний склад (спірного) правовідношення, сукупність усіх фактичних даних, що мають значення для вирішення справи, сукупність фактів, що підлягають доказуванню, юридичні факти підстави позову (заперечень проти нього), ті обставини, які повинні бути встановлені судом для правильного вирішення справи, певні факти, які підлягають доказуванню. Отже, аналіз наукових та навчальних джерел дозволяє констатувати, що в більшості висновків автори до предмета доказування

включають лише факти, деякі – лише обставини, при цьому категорії «факти» та «обставини» не розкриваються [37, с. 38–39].

Відповідно до ч. 2 ст. 77 ЦПК України предметом доказування є обставини, що підтверджують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення [188].

Згідно з с. 1 ст. 81 ЦПК України встановлено, що кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених цим Кодексом [188].

Так, до предмета доказування цивільне процесуальне законодавство України включає саме обставини. Що ж стосується процесуальної діяльності сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, то слід також використовувати термін «обставини». Така позиція законодавця видається логічною, оскільки, якщо сторони звертаються до суду з метою обґрунтування заявлених вимог, то до остаточного з'ясування усіх обставин цивільної справи передчасно заявляти про факти.

С. Я. Фурса зазначає, що в окремому провадженні засобом захисту «охоронюваних законом інтересів є рішення суду про констатацію юридичного факту, тобто з набранням судовим рішенням законної сили юридичні обставини перетворюються на юридичні факти, а охоронюваний законом інтерес стає підставою для отримання особою певних прав, які визначаються законом на підставі встановленого юридичного факту» [183, с. 33].

Ми вважаємо, що зазначене твердження можна поширити на справи позовного провадження. Із доводів вказаних вчених вбачається, що кожний факт – це встановлена судом обставина, яку необхідно підтвердити за допомогою доказів [183, с. 34].

З огляду на приведені вище норми ЦПК України та наукові концепції вчених-процесуалістів, вважаємо, що обмежувати коло доказів за критерієм їх зв'язку із фактами недоцільно, враховуючи необхідність повного й

всебічного розгляду справи та положення цивільного процесуального законодавства України.

На наш погляд, поняття «факт» у цивільному процесі слід розуміти як обставину, що в результаті її повного і всебічного пізнання (з'ясування) судом у взаємозв'язку з іншими обставинами справи, після дослідження усіх доказів, отримала повне доказове підтвердження, логічне обґрунтування та встановлена в рішенні суду, що набрало законної сили.

Сторона, яка подає доказ, насамперед, має обґрунтувати, які обставини мають значення для справи, а далі обґрунтувати те, що наданий нею доказ має зв'язок з обставинами, на які вона посилається. А тому, вважаємо, у доктринальне визначення поняття належності доказів має включатися терміни «обставини».

На практиці часто виникає ситуація, коли сторона справи приєднує до матеріалів справи докази без належного обґрунтування їх зв'язку з предметом доказування. Згодом у рішенні суду в мотивувальній його частині міститься посилання на такі докази як неналежні. Проте нагромадження матеріалів справи доказами, що не пов'язані з обставинами, якими сторона обґрунтовує свої вимоги та заперечення, спричиняє порушення принципу процесуальної економії, ускладнює та затягує процес розгляду справи.

На думку Р. В. Тертишнікова, оцінка доказів усіма суб'єктами доказової діяльності (у тому числі і судом) є попередньою і здійснюється з урахуванням їх зв'язку з фактами підстави позову та заперечень проти нього, доказовими фактами, процесуальними фактами та фактами, які необхідні для виконання виховних і попереджувальних завдань правосуддя, її метою є залучення до справи лише тих доказів, які пов'язані зі справою, що розглядається судом, тобто правило про належність доказів є процесуальним фільтром, який не допускає відволікання уваги суду на дослідження неналежних доказів [167, с. 36].

Разом з тим, сторони та інші учасники справи можуть вдаватися до умисного або неусвідомленого зловживання правом надання доказів, зокрема,

намагаючись відволікти увагу або вплинути суб'єктивну думку суду щодо сторони справи. Наприклад, при розгляді справи за позовом про участь у вихованні дитини, сторони часто намагаються звернути увагу суду на фактичні дані, що стосуються взаємовідносин між батьками, перевантажуючи при цьому справу доказовим матеріалом, що не стосується ставлення батьків до дитини, особистої прихильності дитини до кожного з батьків та інших обставин, що дійсно мають значення для правильного вирішення справи.

Подання доказів є цивільним процесуальним правом осіб, які беруть участь у справах позовного провадження, що трансформується у їхній загальний цивільний процесуальний обов'язок подати докази у визначений законом процесуальний строк, а також у спеціальний цивільний процесуальний обов'язок сторін довести ті обставини, на які вони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, крім випадків, встановлених законом [18, с. 7].

Обмежити можливість для зловживань процесуальним правом подання доказів можна, на нашу думку, шляхом покладення на сторону обов'язку обґрунтувати належність доказу, який нею подається.

Ураховуючи зазначене, ми пропонуємо викласти ч. 3 ст. 77 ЦПК України у такій редакції: «Сторони зобов'язані обґрунтовувати належність конкретного доказу для підтвердження їхніх вимог або заперечень».

Законодавець поряд з розкриттям категорії належності доказів, встановлює імперативне правило щодо дій суду в разі невідповідності їх встановлених вимогам: суд не бере до розгляду докази, що не стосуються предмета доказування (ч. 4 ст. 77 ЦПК України) [188].

Якщо порівняти це правило з правилом допустимості доказів, то одразу помічається суттєва відмінність: Суд не бере до уваги докази, що одержані з порушенням порядку, встановленого законом (ч. 1 ст. 78 ЦПК України) [188].

Як зазначає Т. М. Кучер, цікавим з наукової точки зору є застосована у наведених статтях термінологія «не бере до уваги» та «не бере до розгляду» і

фактичне виконання цих положень під час здійснення правосуддя. Саме тому при вивченні аналізованих питань потрібно розібратися з екстралінгвістичною інформацією щодо ключових елементів таких словосполучень. Зокрема, увага – це психологічна категорія, яка позначає зосередженість і спрямованість психічної діяльності на певний об'єкт, а розгляд – це дія, розбір чого-небудь з подальшим прийняттям рішення. Перетворивши такі визначення на законодавчо закріплені положення щодо ознак доказів, вбачається, що у випадку неналежності доказу суд не має вчиняти дії по його огляду та не ухвалювати жодного судового рішення, що стосується останнього [91, с. 81–82].

У великому тлумачному словнику сучасної української мови термін «розгляд» тлумачиться як: 1) дія за значенням розглядати; 2) розбір, аналіз чого-небудь; 3) розбір судової справи. Термін «розглядати» визначається як уважно оглядати кого-небудь, що-небудь [27, с. 1237].

Проте законодавець не визначає у який спосіб суд має оцінити належність того чи іншого доказу куруючись п. 4 ст. 265 ЦПК України не провівши його огляду та аналізу.

У цьому контексті необхідно навести лінгвістичне тлумачення оцінки. Оцінювати – визначати якості, цінність і таке інше кого-небудь, чого-небудь; складати уявлення про кого-небудь, що-небудь, визначати суть, характер, значення, роль і таке інше чогось.

На нашу думку, закріплення у ч. 4 ст. 77 ЦПК України вимог про не взяття до розгляду доказів спричиняє неоднозначне трактування судом та учасниками процесу положень цієї норми.

Кожен доказ, наданий суду, підлягає дослідженню та оцінці. У ч. 4 ст. 265 ЦПК України визначено вимоги щодо відображення такої оцінки у мотивувальній частині рішення (суд має зазначити фактичні обставини, встановлені судом, та зміст спірних правовідносин, з посиланням на докази, на підставі яких встановлені відповідні обставини; докази, відхилені судом, та мотиви їх відхилення) [188]. Ця норма конкретизує дії суду, адже не

можна відхилити те, що спочатку не було прийнято, не досліджено та належно не оцінено [91, с. 82].

Так, суд, наприклад, може розглядати питання, заяви, клопотання, справу в цілому. Проте докази у процесі розгляду справи підлягають саме оцінці, дослідженню та аналізу. Разом з тим, оцінка має здійснюватися суддею поетапно. Так, у першу чергу, суд має оцінити доказ керуючись критеріями належності та допустимості.

З огляду на зазначене, ми пропонуємо викласти ч. 4 ст. 77 ЦПК України так: «Суд вирішує справу на підставі належних доказів. Розглядаючи справу суд відхиляє докази, які не стосуються предмета доказування».

Ми вважаємо, що належність доказу є першочерговим критерієм оцінки доказів судом на їх здатність підтвердити або спростувати обставини, необхідні для встановлення у конкретній справі.

Критерій – це підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось; мірило [27, с. 588].

На нашу думку, належність доказів як критерій є підставою для оцінки судом доказу на предмет того, чи можливо включити доказ до кола доказів, які містять інформацію щодо предмета доказування. Застосування критерію належності доказів є підставою класифікації усіх поданих сторонами доказів на належні та неналежні [153, с. 91].

Визначивши обставини, які підлягають доведенню у справі, суд оцінює докази із застосування критерію належності та встановлює наявність або відсутність властивості кожного конкретного доказу, його здатність підтверджувати обставину, що має значення для правильного вирішення справи.

У разі, якщо за наслідками оцінки доказів, суд, з урахуванням наведених сторонами обґрунтувань, визначить, що доказ є неналежним, то такий доказ має бути виключений з кола доказів у справі, на підставі яких суд має винести рішення.

Отже, належність слід розглядати саме як критерій для оцінки та класифікації доказів на належні та неналежні, а не як підставу для виключення окремих матеріалів з кола доказів, оскільки у судочинстві поняття доказів застосовується ще до стадії дослідження та оцінки доказів судом. Зокрема, позовна заява повинна містити перелік документів та інших доказів, що додаються до заяви; зазначення доказів, які не можуть бути подані разом із позовною заявою (за наявності); зазначення щодо наявності у позивача або іншої особи оригіналів письмових або електронних доказів, копії яких додано до заяви (п. 8 ч. 3 ст. 175 ЦПК України) [188].

Виконання вимог закону щодо оцінки доказу на відповідність критерію належності, на нашу думку, слід розуміти як обов'язковість дій суду з оцінки доказів, спрямовану на визначення у них відповідної якості – здатності підтвердити або спростувати обставини, необхідні для встановлення у конкретній справі.

Ми погоджуємось з твердженням В. В. Комарова про те, що обов'язковість оцінки доказів на предмет їх відповідності критерію належності крім судді також адресована й учасникам судового процесу [84, с. 489], однак в більш м'якій формі рекомендації.

Обґрунтування належності доказів є правом, а не обов'язком сторін (ч. 3 ст. 77 ЦПК України). Належна систематизація доказів, додання виключно лише належних доказів до матеріалів справи, обґрунтування належності кожного доказу характеризує професійність сторони страви або її представника, адвоката. Наслідком недотримання цих умов стороною не обов'язково буде ухвалення рішення не на її користь, або відмова у відкритті провадження у справі. Разом з тим, недотримання судом правила про належність доказів, незастосування критерію належності при оцінці доказів можуть спричинити неправильне вирішення справи, порушення або неправильне застосування норм матеріального або процесуального права, що у свою чергу буде підставою для скасування такого рішення за результатами його перегляду судами наступних інстанції [152, с. 115].

Ми також не розкриваємо поняття належності доказів як принцип, оскільки вважаємо, що принципами цивільного судочинства є його основоположні вихідні начала.

Як слушно зазначає І. О. Безлюдько, принципи цивільного процесуального права – це основоположні ідеї, в яких зафіксовані необхідні і суттєві зв'язки, що панують у суспільстві та праві, та які сприяють здійсненню правосуддя у цивільних справах [184, с. 16].

Н. Ю. Сакара вказує, що у літературі з цивільного процесуального права наводяться різні дефініції принципів цивільного судочинства. Ми погоджується з висновком вченої про те, що під принципом у цивільному судочинстві слід розуміти нормативно закріплені вимоги, що відбивають цінності цивільного процесуального права, відтворюють стандарти справедливого судочинства та визначають порядок його здійснення, які пред'являються до суду й інших учасників судового процесу, що носять загальний, стабільний та імперативний характер, виконуючи регулятивну й інтерпретаційну функції щодо звичайних норм цивільного процесуального права [140, с. 80].

Отже, вважаємо, що принципи виражають ідеї, типові засади та уявлення про цивільне судочинства. Окреме ж положення (правило) цивільного процесу походить від одного або декількох його принципів. Так, на нашу думку, правила належності та допустимості доказів у цивільному процесі обумовлюються загальноправовим принципом законності та принципом судочинства – змагальності.

Визначаючи поняття належності доказів у цивільному процесі слід приділити окрему увагу змісту поняття належного доказу.

У теорії процесуальних наук під судовими доказами розуміють загальні факти: явища, речі, люди, дії людей, які здійснюються в житті, факти і ті джерела (засоби доказування), з яких ці факти почерпнуті: показання свідків, висновки експертів тощо [89, с. 208].

Ми погоджуємось з думкою Т. М. Кучер, що доказом буде лише інформація про певні обставини, які є предметом спору в конкретній справі, а форма їх закріплення виступає засобом доказування [88, с. 85].

Належність доказу – це його придатність встановлювати обставини, що є предметом доказування, через логічний зв'язок між отриманими фактичними даними і тими, що потрібно доказувати [144, с. 236].

Заслуговує на увагу у цьому контексті співвідношення понять доказ та належний доказ.

Законодавець нормативно закріпив положення про те, що доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи (ч. 1 ст. 76 ЦПК України). Разом з тим, належними є докази, які містять інформацію щодо предмета доказування (ч. 1 ст. 77 ЦПК України), а предметом доказування в свою чергу є факти, які обґрунтовують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для вирішення справи (причини пропуску строку позовної давності тощо) і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення [188].

Отже, на нашу думку, ключовою ознакою належного доказу в порівнянні з родовим поняттям доказу є наявність інформації саме про факти, які підлягають встановленню при ухваленні судового рішення. Докази ж у цілому можуть підтверджувати або спростовувати обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, проте у процесі розумової діяльності судді, спрямованої на визначення меж предмета доказування, надання та оцінку доказів, може виявитися, що такі обставини насправді не мають значення для вирішення справи або доказ не містить інформації про обставини, які підлягають встановленню.

М. Й. Штефан зазначає, що належним є доказ, що має властивість підтвердити пов'язані з ним істотні обставини, а також ті, що згідно з нормою матеріального права створюють фактичну основу спірних

правовідносин. Вони належать до складу підстав позову або підстав заперечень проти нього і характеризуються значущістю фактів для визначення спірних правовідносин та зумовленістю цих фактів нормами матеріального права [195, с. 291].

Належними будуть вважатися докази, які обґрунтовують заявлені вимоги чи заперечення сторін або мають інше значення для вирішення справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення. Вони мають входити до складу підстав позову або підстав заперечень проти нього і характеризуватися значущістю фактів для визначення спірних правовідносин та зумовленістю цих фактів нормами матеріального права [184, с. 117].

В. Д. Андрійцьо дійшов висновку про те, що належним може бути визнано доказ, з допомогою якого встановлюються обставини, що входять у предмет доказування (позитивне доказування) або перевіряються фактичні дані, які вже перебувають у цивільній справі, чи заперечується наявність тих чи інших обставин, що мають значення для справи [4, с. 15].

Російська вчена-процесуаліст І. В. Решетнікова вказує, що коли йдеться про те, чи має доказ значення для справи, то мається на увазі зв’язок з предметом доказування. Сторони можуть посилатися на факти, які не мають значення для справи, отже, докази, які надаються суду на підтвердження таких обставин, будуть визнаватися неналежними [135, с. 123].

М. С. Шакарян пише, що належними є докази, які можуть підтвердити або спростувати існування того чи іншого шуканого факту та містять відомості про шукані юридичні факти [42, с. 199].

М. К. Треушніков вважає, що належним у цивільній справі є доказ, який здатен за змістом стати логічним посиланням в судженні суду, що підтверджує або спростовує існування досліджуваних фактів [171, с. 121].

Ураховуючи нормативну та доктринальну характеристику належних доказів, вбачається що істотною ознакою належного доказу є зв’язок його змісту з предметом доказування.

Якщо виходити з філософської концепції про взаємозв'язок усіх явищ у всесвіті, то постає питання про чітке розмежування належних та неналежних доказів у порядку дослідження їх зв'язку з фактами, що підлягають встановленню у справі.

При вирішенні питання про здатність доказів висвітлювати факти, що підлягають встановленню у конкретній справі, С. В. Курильов вважає, що необхідно враховувати наступне.

Причинний зв'язок не являється єдиною формою зв'язку, що існує в природі, він також не являється єдиною формою зв'язку між доказом і шуканим фактом. Предметом судового пізнання являється факт невідомий, який в силу цього має розглядатися одночасно з двох сторін – зі сторони наявності та зі сторони відсутності шуканого явища. Відповідно докази можуть бути пов'язані або з фактом наявності шуканого явища, або з фактом його відсутності. З метою аналізу форм зав'язків між судовим доказом та фактом, що підлягає встановленню, вчений з усіх існуючих у природі чисельних форм зав'язків виділяє такі: 1) тимчасовий зв'язок явищ; 2) просторовий зв'язок; 3) зв'язок явищ з умовами, необхідними для його виникнення та існування; 4) причинний зв'язок явищ [85, с. 420].

На нашу думку, зв'язок змісту доказу з предметом доказування слід розглядати у таких формах: у формі прямого зв'язку з обставинами, які обґрунтовують заявлені вимоги чи заперечення, та підлягають встановленню для правильного вирішення справи, ухвалення судового рішення; зв'язку з обставинами, які мають інше значення для справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення; зв'язок з умовами існування обставин, підлягають встановленню для правильного вирішення справи та ухвалення судового рішення.

Наприклад, при розгляді справи про визнання договору купівлі-продажу нерухомого майна недійсним та витребування майна з чужого незаконного володіння, у якій позивач заперечує факт укладення ним договору, суд може встановити факт того, що підпис договору від імені

продавця здійснено не стороною справи, а іншою особою на підставі висновку судової почеркознавчої експертизи (прямий зв'язок змісту доказу з обставиною, яка обґрунтовує заявлені вимоги позивача про визнання договору недійсним, оскільки позивач договір про відчуження майна не підписував). Суд може встановити на підставі побічних доказів те, що позивач не мав наміру відчужувати квартиру, а заповів її своєму сину та квартира вибула з володіння позивача не з власної волі (позивач долучив до справи довідку Державної прикордонної служби, якою підтверджено, що він перебував на момент укладення оспорюваного правочину за кордом та не міг його підписати). У цьому випадку зміст доказів прямо не підтверджує факт, що підлягає встановленню, але наявний зв'язок змісту доказу з умовами виникнення обставин, що підлягають встановленню для правильного вирішення справи та при ухваленні судового рішення.

На нашу думку, при вирішенні питання про належність доказу суд може визначити зв'язок доказу саме з обставинами, якими сторони обґрунтовують свої вимоги та заперечення (такі обставини безперечно стосуються предмета доказування, проте ще не являються фактами) після розгляду справи по суті та набуттям рішенням суду законної сили ряд таких обставин перетворюються на встановлені судом факти [151, с. 154].

Факти підлягають підтвердженню шляхом дослідження їх слідів, відомостей про них, відображень, тобто шляхом дослідження змісту судових доказів [169, с. 10].

Належний доказ може підтвердити обставини, які існували або існують у момент розгляду справи.

Відповідно до ч. 2 ст. 214 ЦПК України головуючий керує ходом судового засідання, забезпечує додержання послідовності і порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками судового процесу їх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення повного, всебічного та об'єктивного з'ясування обставин

справи, усуваючи із судового розгляду все, що не має істотного значення для вирішення справи [188].

У силу положень ст. 89 ЦПК України суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів. Жодні докази не мають для суду заздалегідь встановленої сили. Суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності. Суд надає оцінку як зібраним у справі доказам в цілому, так і кожному доказу (групі однотипних доказів), який міститься у справі, мотивує відхилення або врахування кожного доказу (групи доказів) [188].

Тобто належність доказу визначається за наслідками розумової діяльності судді, що безперечно вказує на суб'єктивну складову процесу пізнання змісту доказів, наслідком якого є віднесення його до належних або неналежних доказів у справі. Вказана діяльність судді завершується на стадії прийняття рішення. Оскільки сприйняття людиною інформації залежить від особливостей її індивідуального світосприйняття, що формується на основі багатьох факторів, таких як життєвий досвід, оточення, інтелектуальний розвиток, цінності, інтереси тощо, то важливо, щоб суддя був доброчесним та компетентним при здійсненні судочинства.

Такому суб'єктивному аспекту встановлення належності доказів як розумова діяльність судді приділялось не достатньо уваги в науці, хоча саме вказаний вид діяльності є стержнем, основним функціоналом у процесі оцінки доказу. Безумовно, діяльність судді регламентована процесуальним законом, однак ряд процедурних питань, до яких відносимо й оцінку доказів, входять як до правової, так і до інтелектуальної площини, та вирішуються за внутрішнім переконанням судді, заснованим на законі.

Ми погоджуємось з думкою М. К. Треушнікова, що належний доказ має здатність конкретизувати узагальнюючі юридичні поняття, оскільки вони проявляються в більш визначених фактах у справі, які мають бути

обґрунтовані належними доказами. Наприклад, до таких узагальнюючих понять вчений відносить майновий стан відповідача, інтереси неповнолітньої дитини тощо [169, с. 32].

Ми погоджуємося з думкою Ф. Н. Фаткулина, що належність – це не просто яка-небудь ознака доказів, встановлена законодавцем, а одна з органічно притаманних йому властивостей. Властивість належності доказів полягає в їх об’єктивному зв’язку з обставинами справи, які досліджуються. Вірогідний зв’язок між наявними фактичними даними та шуканими фактами, що припускається на тій чи іншій стадії судочинства, сам собою дає підстави лише говорити про можливу належність цих даних до справи. Для того, щоб це можливе перетворилося на дійсне, необхідно точно встановити (не просто суб’єктивно припустити) об’єктивно існуючий зв’язок відповідних доказів з обставинами справи, що досліджуються. Проте не слід звужувати поняття належності доказів лише до притаманної йому властивості, що виражає його істотний об’єктивний зв’язок з будь-яким досліджуваним фактом [178, с. 120–121].

Цікавою є точка зору Т. М. Кучер, яка запропонувала виділити в окрему категорію докази до моменту прийняття рішення судом у справі. Так, докази, отримані під час розгляду цивільної справи аж до моменту прийняття судового рішення (ухвалення рішення суду, постановлення ухвали), вчинення юридично значимої дії, мають умовний характер, і тому запропоновано виділити їх окремим терміном «релятивні докази». Водночас слід понятійно вирізнити докази, які були прийняті судом за основу під час ухвалення рішення (офіційні (визнані), та які були відхилені під час прийняття або їх оцінки судом (невизнані), а також потенційні докази, що можуть бути реалізовані у разі перегляду справи у зв’язку з нововиявленими обставинами [92, с. 143].

Такий підхід є логічним, зважаючи на те, що оцінюючи доказ суд здійснює, зокрема, його зіставлення та порівняння з іншими доказами у справі, а тому до остаточної стадії прийняття рішення у справі весь

доказовий матеріал є «відносним», що відповідає поняттю релятивності. Проте внесення відповідних положень до норм процесуального закону, на нашу думку, з одного боку, розширить понятійний апарат, а з іншого – ускладнить процес аналізу та класифікації засобів доказування та доказів судом та учасниками судового процесу. Чітке застосування критерію належності доказів може вирішити проблему статусу доказів до моменту їх прийняття або відхилення. Наприклад, якщо доказ, долучений стороною до матеріалів справи, у результаті його оцінки судом був відхилений, то такий доказ має визначатися як неналежний або недопустимий.

Аналіз вказаних вище норм процесуального законодавства та наукових позицій вчених-процесуалістів дозволяє нам визначити такі основні ознаки належного доказу:

1) необхідні для вирішення справи;

2) сприяють досягненню мети доказування – встановленню обставин і фактів у справі;

3) здатні підтвердити або спростувати обставини, які обґрунтовують заявлені вимоги або заперечення сторін або мають інше значення для справи та підлягають встановленню для вирішення справи та ухвалення судового рішення;

4) мають зв’язок змісту з предметом доказування;

5) мають зв’язок змісту з умовами існування обставин, що підлягають встановленню для вирішення справи та при ухваленні судового рішення;

6) визначаються за наслідком процесуальної і розумової діяльності судді, його мислення з урахування суб’єктивного фактору у пізнанні [153, с. 88].

На підставі вказаних вище ознак можемо сформулювати наступне визначення поняття належних доказів. Так, належні докази – це докази, які здатні підтвердити або спростувати обставини, що обґрунтовують заявлені вимоги чи заперечення сторін або мають інше значення для справи, зміст яких пов’язаний з предметом доказування або з умовами існування обставин,

що підлягають встановленню, для вирішення справи та при ухваленні судового рішення, визначаються за наслідком процесуальної і розумової діяльності судді. Належні докази характеризуються необхідністю встановлення та значущістю фактів, які вони підтверджують, для обрання суддею норм матеріального та процесуального права, що підлягають застосуванню при вирішенні справи та ухваленні рішення [153, с. 92].

Таким чином, належним доказом може бути не тільки прямий доказ, але й також похідний і побічний.

Отже, враховуючи зазначені вище доктринальні та нормативні підходи, вбачається, що, з одного боку, належність доказів розглядається як умова, критерій або правило допущення доказів у цивільний процес або до розгляду суду, з іншого – як певна властивість або якість доказів.

На нашу думку, належність доказів слід розглядати як критерій оцінки, за допомогою якого суд визначає, чи підлягає застосуванню доказ у судовому провадженні та чи містить він інформацію про обставини, що мають значення для справи та які необхідно встановити для її правильного вирішення, або його необхідно відхилити як неналежний. Крім того, за допомогою цього критерію суд має вирішити питання про задоволення або відмову в задоволенні заяви про забезпечення доказів (ст. 118 ЦПК України), про виклик свідка (ст. 91 ЦПК України), призначення експертизи (ст. 103 ЦПК України) [188].

Керуючись критерієм належності доказів, суд визначає обсяг доказового матеріалу у кожній справі, а також забезпечує всебічне та повне з’ясування фактичних обставин справи з найменшими витратами сил та засобів. На стадії порушення цивільної справи суддя може не помітити зв’язку між наданим доказом та фактами, що підлягають встановленню, та відмовити в долучені доказів до справи. Основна увага до надання належних доказів має бути приділена суддею на стадії підготовки справи до судового розгляду [75, с. 87–88]. Велике значення застосування критерію належності доказів підтверджується чисельними матеріалами судової практики.

Пленум Верховного Суду України у Постанові «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції» від 12 червня 2009 року № 2 зазначив, що розглядаючи справи, судам слід неухильно виконувати вимоги ЦПК України про належність і допустимість доказів. Виходячи з принципу процесуального рівноправ'я сторін та враховуючи обов'язок кожної сторони довести ті обставини, на які вона посилається, необхідно в судовому засіданні дослідити кожний доказ, наданий сторонами на підтвердження своїх вимог або заперечень, який відповідає вимогам належності та допустимості доказів в порядку, передбаченому статтями 185, 187, 189 ЦПК України [124].

Обґрунтованим визнається рішення, ухвалене на основі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених доказами, які були досліджені в судовому засіданні і які відповідають вимогам закону про їх належність та допустимість, або обставин, що не підлягають доказуванню, а також якщо рішення містить вичерпні висновки суду, що відповідають встановленим на підставі достовірних доказів обставинам, які мають значення для вирішення справи. При ухваленні рішення суд оцінює докази з урахуванням вимог ЦПК України про їх належність і допустимість [126].

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ у справі № 235/8052/15-ц про стягнення заборгованості за кредитним договором залишив у силі рішення попередніх інстанцій та дійшов висновку про відсутність підстав для задоволення позову, через те, що позивачем не були надані належні докази на підтвердження своїх вимог. Так, суд касаційної інстанції зазначив: «…апеляційний суд обґрунтовано визнав неналежними та недопустимими доказами відомості, які містяться в системі «Кредитна лінія», та виписці з особового транзитного рахунку по кредитному договору, зазначивши, що дійсно, в матеріалах справи на а. с. 7 міститься прінтскрін (роздруківка) з автоматизованої банківської системи «Скрудж-3», проте, як правильно вважав суд, це внутрішня банківська

система, яка не містить жодного підпису відповідача і не є належним доказом існування кредитних правовідносин між сторонами…» [176].

Суди першої інстанції також здебільшого уникають чіткого роз'яснення підстав відмови взяття до розгляду доказів у зв'язку з їх неналежністю. Біляївський районний суд у справі № 496/1630/17 про визнання шлюбу недійсним та усунення від права на спадкування клопотання позивача про витребування доказів задовольнити частково. Позивач подала клопотання про витребування від Державної прикордонної служби України належним чином завірені копії документів, які містили інформацію про перетин кордону України відповідачем в період з 2014 по 2015 роки, а також з Біляївського ВП ГУНП в Одеській області належним чином завірені копії документів, які стали підставою для порушення кримінального провадження у відношенні відповідача, копію обвинувального акту, копію заяви про порушення кримінального провадження, та надати відповідь, на якій стадії на теперішній час знаходиться кримінальне провадження за ст. 190 КК України, порушене у відношенні відповідача. Суд відмовив у задоволенні клопотання в частині витребування матеріалів кримінального провадження, мотивуючи таке рішення так: «Що стосується витребування з Біляївського ВП ГУНП в Одеській області відомостей про порушене кримінальне провадження відносно ОСОБА_2 суд вважає, що вони не містять інформацію щодо предмета доказування, до того ж не надано суду відомості про складнощі в отриманні цих доказів, а тому підстави для задоволення заяви в цій частині відсутні» [175].

На перший погляд, таке рішення є справедливим, оскільки факт звернення до правоохоронних органів з повідомленням про вчинення кримінального правопорушення не пов'язаний з недійсністю шлюбу. На практиці учасники процесу часто вдаються до зловживань своїми процесуальними правами, у тому числі в межах кримінального провадження, подаючи повідомлення про внесення відомостей до Єдиного реєстру

досудових розслідувань з метою тиску на інших учасників процесу або для формування негативного враження від особи у свідомості судді.

Зловживання цивільними процесуальними правами можна визначити як використання учасником цивільного процесу свого суб'єктивного цивільного процесуального права з метою, яка суперечить завданням цивільного судочинства [19, с. 14].

На нашу думку, в наведеному вище прикладі судової практики суд не достатньо обґрунтував своє рішення, оскільки в ухвалі відсутнє посилання на факти, що входять у предмет доказування, й не наведено обґрунтування, чому саме доказ не підлягає витребуванню. Зокрема, у матеріалах кримінального провадження можуть міститися відомості про місце перебування особи в певний проміжок часу.

Верховний Суд у справі № 545/3735/16 про звернення стягнення на предмет іпотеки зазначив, що позивачу необхідно було подати суду належні і допустимі докази на підтвердження викладених у позові обставин, зокрема докази на підтвердження зазначеної у позові заборгованості ОСОБА_5 за основним зобов`язанням, розрахунки боргу, копії судового рішення щодо боржника, копії направлених йому вимог, докази на підтвердження факту смерті іпотекодавця ОСОБА_4 та правонаступництва відповідачів прав та обов'язків останньої, ухилення їх від отримання свідоцтва про право на спадщину, докази правонаступництва ПАТ «УкрСиббанк» прав та обов'язків АКІБ «УкрСиббанк», який є стороною договору іпотеки та кредитного договору. Будь-яких заяв чи клопотань про витребування інформації щодо смерті іпотекодержателя, правонаступництва її прав і обов'язків перед судом позивач не заявляв. Так, Верховний Суд вказав на те, що позивач ухилився від надання суду належних і допустимих доказів на обґрунтування своїх позовних вимог, не довів їх переконливість, а також не довів обставини, на які посилався, як на підставу своїх вимог, місцевий суд дійшов

обґрунтованого висновку про відсутність правових підстав для задоволення заявлених банком позовних вимог [120].

Така позиція видається зрозумілою щодо складу доказів, який суд вважав би належними. Проте при розгляді цієї справи Верховний Суд як і суди попередніх інстанції уникали зазначення конкретної мотивації для відхилення як неналежних наявних у справі доказів, яким була надана оцінка.

У більшості матеріалів судової практики суди, відмовляючи стороні у клопотанні про забезпечення доказів або ухвалюючи рішення не на її користь, обмежуються лише посиланням на ст. 77 ЦПК України та констатують, що певний доказ є «неналежним та недопустимим». Таке оформлення рішення ми вважаємо недопустимим з огляду на положення ч. 4 ст. 265 ЦПК України та вимоги щодо обґрунтованості судового рішення.

Також, на нашу думку, судам не слід автоматично вживати формулювання «неналежним та недопустимим», посилаючись на надані або взагалі відсутні у справі докази, можливе існування яких лише припускається судом. Оскільки належність і допустимість доказів – це різні поняття і не завжди підлягають одночасному застосуванню щодо певного доказу.

Отже, ми вважаємо, що значення належності доказів у цивільному процесі виражається, перш за все, у праві учасників процесу та обов'язку суду систематизувати доказовий матеріал, визначити коло тих доказів, які дійсно мають значення для правильного вирішення справи й виключити з провадження ті докази, які лише завантажують процес зайвою інформацією та можуть негативно вплинути на судочинство, зокрема, спричинити затягування розгляду справи, відволікти увагу судді від важливих обставин, що мають значення для справи, а також загалом ускладнити розгляд справи. За допомогою критерію належності доказів забезпечується належна оптимізація процесу доказування та попередження виникнення розосередження уваги судді через необхідність дослідження зайвих матеріалів. Суд не має встановлювати факти, які не входять у предмет доказування та не мають значення для правильного вирішення справи.

## 2.2 Процесуальний порядок встановлення належності доказів

У правовій доктрині та судовій практиці не існує єдиного підходу до процедури встановлення належності доказів. Розробка загального алгоритму послідовних дій учасників цивільного процесу дозволить уникнути неоднозначності в аналізі доказового матеріалу та сприятиме зменшенню кількості суперечливих правових висновків у судових рішеннях.

Формула перевірки належності доказу у справі запропонована С. Я. Фурсою: якщо доказ підтверджує певну юридичну обставину, то ця обставина має бути зазначена у позовній заяві або у запереченнях проти позову, а також збігатися з відповідною обставиною в законодавчій нормі, на яку також має зробити посилання той суб'єкт, який подає відповідний доказ. У протилежному випадку такий доказ не стосується справи [182, с. 268–269].

Оцінка доказів може здійснюватися не тільки за достатністю доказів для підтвердження конкретних обставин справи, а провадитись стосовно мінімальної обґрунтованості заявлених вимог ще на стадії подання заяви. Оцінка доказів може здійснюватися й на стадії підготовки справи до розгляду та в порядку забезпечення доказів на предмет їх належності до справи та допустимості як засобів доказування. При цьому, в разі неприйняття доказу, що пропонується стороною, можна однозначно говорити про остаточну оцінку судом, оскільки в разі відмови суду, наприклад, у виклику конкретного свідка, суд не може змінювати своєї позиції, якщо не зміняться причини, за яких настала відмова [183, с. 189].

Зокрема, згідно зі ст. 91 ЦПК України у заяві про виклик свідка зазначаються його ім'я, місце проживання (перебування) або місце роботи, обставини, які він може підтвердити. Заява про виклик свідка має бути подана до або під час підготовчого судового засідання, а якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження – до початку першого судового засідання у справі [188].

Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 117 ЦПК України у заяві про забезпечення доказів зазначаються докази, забезпечення яких є необхідним, а також обставини, для доказування яких вони необхідні. При цьому, ч. 3 ст. 116 ЦПК України передбачається можливість подання заяви про забезпечення доказів як до, так і після подання позовної заяви [188].

Таким чином, процедура оцінки належності доказів судом може розпочинатися ще до подання позовної заяви, у якій мають зазначатися обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги та докази, що підтверджують вказані обставини (п. 5 ч. 3 ст. 175 ЦПК України).

Процесуальне законодавство не визначає чіткої послідовності дій та стадій визначення належності доказу. Принцип змагальності та обов'язок доведення сторонами обставин, на які вони посилаються, право обґрунтувати належність конкретного доказу для підтвердження їхніх вимог або заперечень вказують на значну роль учасників судового процесу у визначенні належності доказів або підстав для їх відхилення.

Відповідно до ст. 83 ЦПК України позивач, особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, повинні подати докази разом з поданням позовної заяви. Відповідач, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, повинні подати суду докази разом з поданням відзиву або письмових пояснень третьої особи. Якщо доказ не може бути поданий у встановлений законом строк з об'єктивних причин, учасник справи повинен про це письмово повідомити суд та зазначити: доказ, який не може бути подано; причини, з яких доказ не може бути подано у зазначений строк; докази, які підтверджують, що особа здійснила всі залежні від неї дії, спрямовані на отримання вказаного доказу [188]. Вбачається, що діяльність з формування предмета доказування та збору доказів розпочинається особами до моменту подання позовної заяви або відзиву. Оскільки на сторону покладено обов'язок довести саме ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень (ч. 1 ст. 81 ЦПК України), то, на нашу думку, доцільно доповнити ч. 4 ст. 83

ЦПК України вимогою про зазначення учасником справи, з-поміж іншого, також того, яку інформацію може містити доказ щодо предмета доказування та яке значення цей доказ може мати для правильного вирішення справи [188].

Очевидним є те, що саме суд наділений повноваженнями визначати предмет доказування та остаточно вирішити питання про належність доказів, на що звернути увагу у мотивувальній частині судового рішення.

Уявлення суду про обставини, що становлять предмет доказування та мають значення для справи, може відрізнятися від уявлення сторін та інших учасників справи, проте такий суб'єктивний фактор не має ставати перешкодою для якісного судового розгляду та ухвалення обґрунтованого рішення справі.

На нашу думку, обґрунтованою є позиція Н. Ю. Сакари, стосовно того, що сторони повинні виступати активними учасниками судочинства. Їх ініціатива має проявлятися у всьому тому, що стосується матеріального боку процесу, тобто визначення вимог та заперечень, які зачіпають спірне право, заходів захисту та способів доказування, що впливають на переконання суду. Процедура розгляду справи, за деякими виключеннями, які пов'язані з диспозитивним характером цивільного судочинства та правами сторін, повинна перебувати під контролем судової влади [139, с. 71].

У підготовчому засідання суд може роз'яснювати учасникам справи, які обставини входять до предмета доказування, які докази мають бути подані тим чи іншим учасником справи (п. 5 ч. 2 ст. 197 ЦПК України), а у разі проведення врегулювання спору за участю судді під час проведення спільних нарад суддя, зокрема, роз'яснює сторонам предмет доказування по категорії спору, який розглядається (ч. 4 ст. 203 ЦПК України) [188].

Тобто суд, попередньо з'ясувавши зміст позовних вимог та заперечень має визначити норми права, які підлягають застосуванню, та факти, що мають бути встановлені в рішенні. Зазначене дасть можливість сформувати уявлення судді про предмет доказування у справі. Незважаючи на те, що

протягом розгляду справи по суті такі уявлення судді можуть піддаватися змінам, саме вони мають основний вплив на оцінку доказів та як наслідок кінцевий результат розгляду справи.

Оскільки суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням та відграє ключову роль у визначенні предмета доказування, то логічним є закріплення за судом права роз'яснювати учасникам справи, які обставини входять до предмета доказування, які докази мають бути подані тим чи іншим учасником справи.

Вбачається, що суд з власної ініціативи фактично може сприяти повному і всебічному з'ясуванню обставин справи, що у свою чергу підвищує якість судочинства.

Проте за загальним правилом суд не має компетенції збирати докази, а витребування доказів судом можливе лише за наявності чітко передбачених цивільним процесуальним законодавством вимог.

Так, учасник справи у разі неможливості самостійно надати докази, вправі подати клопотання про витребування доказів судом (ч. 1 ст. 84 ЦПК України). У клопотанні повинно бути зазначено: 1) який доказ витребовується; 2) обставини, які може підтвердити цей доказ, або аргументи, які він може спростувати; 3) підстави, з яких випливає, що цей доказ має відповідна особа; 4) вжиті особою, яка подає клопотання, заходи для отримання цього доказу самостійно, докази вжиття таких заходів та (або) причини неможливості самостійного отримання цього доказу (ч. 2 ст. 84 ЦПК України). У разі задоволення клопотання суд своєю ухвалою витребовує відповідні докази (ч. 3 ст. 84 ЦПК України) [188].

Отже, ініціатива учасника справи та наявність вказаних вище умов у справах позовного провадження є обов'язковими для витребування судом доказів, на відміну від справ окремого провадження. Під час розгляду справ окремого провадження з метою з'ясування обставин справи суд може за власною ініціативою витребувати необхідні докази (ч. 2 ст. 294 ЦПК України) [188].

Тобто у справах окремого провадження суд має можливість впливати на формування доказового матеріалу, будучи активно задіяним у процесі доказування на стадії збору доказів, у справах позовного провадження суд зобов'язаний займати пасивну позицію, а уся відповідальність щодо забезпечення правосуддя належними доказами покладається на сторін сторонами та інших учасників справи.

Законодавче регулювання доказування в справах окремого провадження зумовлює висновки науковців про те, що, крім сприяння в доказуванні, на суд покладено специфічний обов'язок: відступаючи від положень щодо змагальності, вжити заходів щодо всебічного, повного й об'єктивного з'ясування обставин справи, а порушення цього принципу є безумовною підставою для скасування рішення суду в апеляційному порядку [38, с. 17].

Проте дотримання принципу всебічного, повного й об'єктивного з'ясування обставин справи обов'язкове й для позовного провадження.

Законодавцем передбачено лише деякі випадки, коли суд з власної ініціативи може вжити заходів щодо збирання доказів.

Збирання доказів у цивільних справах не є обов'язком суду, крім випадків, встановлених цим Кодексом. Суд має право збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи лише у випадках, коли це необхідно для захисту малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, а також в інших випадках, передбачених цим Кодексом (ч. 2 ст. 13 ЦПК України).

Суд не може збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи, крім витребування доказів судом у випадку, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів, а також інших випадків, передбачених цим Кодексом (ч. 7 ст. 81 ЦПК України). До таких випадків, наприклад, належить право витребувати оригінал електронного доказу (ч. 5 ст. 100 ЦПК України); викликати експерта для надання усних пояснень щодо

його висновку (ч. 5 ст. 102 ЦПК України); повторно допитати свідка (ч. 12 ст. 230 ЦПК України) [188].

Зазначені вище можливості прояву ініціативи суду щодо збору доказів направлені у більшості випадків на сприяння підтвердження достовірності доказів, залучення достатніх доказів або захисту окремих категорій осіб.

Крім того, щодо подання доказів існують достатньо жорсткі процесуальні обмеження: позивач, особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, повинні подати докази разом з поданням позовної заяви; відповідач, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, повинні подати суду докази разом з поданням відзиву або письмових пояснень третьої особи [188].

Вказані вище процесуальні вимоги та обмеження видаються виправданими, оскільки, оптимізуючи процес доказування відповідно до принципів диспозитивності та змагальності, спрямовані на скорочення строків судового розгляду та звуження простору для зловживань сторін.

Така позиція законодавця, напевно, зумовлена розумним розподілом обов'язків у процесі доказування, де сторони збирають докази, а суд їх досліджує та надає оцінку. У цій ролі фактично суд є арбітром, який спостерігає за змаганням сторін і виносить рішення на користь того, хто найкраще підготується до процесу доказування.

В. П. Феннич вважає, що така роль суду аж ніяк не узгоджується із завданням цивільного судочинства: справедливий розгляд цивільної справи, під яким розуміють її обґрунтоване та законне вирішення [179, с. 168].

Що стосується наказного провадження, то серед його основних проблем, на які звертають увагу вчені, є процес доказування. Імовірно, йдеться саме про зазначені вище особливості процесуального порядку вирішення справ у наказному провадженні – у зв'язку зі спрощеним порядком вирішення справ наказного провадження спрощеним є й процес доказування. На відміну від справ позовного й окремого проваджень, у яких на формування та корегування предмета доказування впливають інші особи,

які беруть участь у справі, у справах наказного провадження предмет доказування (сукупність фактів та обставин) формується судом, а впливає на їх формування лише заявник (кредитор). Основу предмета доказування в цьому випадку складають факти та обставини, які обґрунтовують вимоги кредитора (заявника) і разом із достовірними доказами свідчать про можливість видачі судом судового наказу [38, с. 19].

У заяві про видачу судового наказу, зокрема, повинен бути зазначений перелік доказів, якими заявник обґрунтовує обставини, на яких ґрунтуються його вимоги (п. 5 ч. 2 ст. 163 ЦПК України). До заяви про видачу судового наказу додаються: копія договору, укладеного в письмовій (у тому числі електронній) формі, за яким пред'явлено вимоги про стягнення грошової заборгованості; інші документи або їх копії, що підтверджують обставини, якими заявник обґрунтовує свої вимоги (пункти 3, 4 ч. 3 ст. 163 ЦПК України) [188].

Ураховуючи характерні для наказного провадження високий ступінь достовірності доказів та спрощений порядок вирішення справи, встановлення судом належності доказів відбувається на етапі відкриття наказного провадження.

Встановивши, що заявником не надані належні докази на підтвердження обставин, якими він обґрунтовує свої вимоги, суд відмовляє у видачі судового наказу з посиланням на те, що заява подана з порушеннями вимог ст. 163 цього Кодексу (п. 1 ч. 1 ст. 165 ЦПК України) [188].

При цьому заявник не позбавляється можливості повторно звернутися з такою самою заявою в порядку наказного провадження, після усунення її недоліків (ч. 1 ст. 166 ЦПК України) [188].

Такий шлях виправлення аналогічної помилки після подання позивачем неналежних доказів у позовному провадженні неможливий. На нашу думку, обмеження судового сприяння в контексті збору належних доказів у позовному провадженні може негативно вплинути на якість правосуддя.

Закріплюючи в цивільному процесуальному законодавстві принцип нейтралітету суду в контексті збору та подання сторонами належних доказів необхідно враховувати, що завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави (ч. 1 ст. 2 ЦПК України) [188].

Звичайно, мова не може йти про розподіл між сторонами та судом обов'язку доказування обставин, на які посилаються сторони як на підстави своїх вимог або заперечень. Проте у суду має буди достатньо законних можливостей для сприяння сторонам та іншим учасникам справи у зборі та поданні належних доказів, оскільки роль суду у формуванні предмета доказування беззаперечна.

На нашу думку, одним із способів судового сприяння у поданні належних доказів сторонами можна вважати вказівку суду на відповідні недоліки позовної заяви в ухвалі.

Суддя, встановивши, що позовну заяву подано без додержання вимог, викладених у статтях 175 і 177 цього Кодексу, протягом п'яти днів з дня надходження до суду позовної заяви постановляє ухвалу про залишення позовної заяви без руху (ч. 1 ст. 185 ЦПК України) [188].

Наприклад, у справі за позовом Акціонерного товариства комерційний банк «Приватбанк» до ОСОБА_1 про стягнення заборгованості, Шевченківський районний суд м. Києва залишив позовну заяву без руху, посилаючись на п. 5 ч. 3 ст. 175 ЦПК України, оскільки позивачем не викладено обставини, якими він обґрунтовує свої вимоги, не надано доказів видачі кредитної картки та не зазначено доказів, що підтверджують вказані обставини. Умови кредитного договору передбачають надання кредиту у вигляді встановленого кредитного ліміту на картковий рахунок, проте в позовній заяві не зазначено строку дії відповідної банківської картки, а також не зазначено відомостей чи надавалась відповідачу нова банківська картка, у

зв’язку зі спливом строку дії попередньої банківської картки, не вказано відсотків за користування кредитом, порядок їх погашення та збільшення [177].

Так, суд, ще до відкриття провадження у справі, може взяти участь у формуванні предмета доказування та визначенні орієнтовного кола належних доказів, що в свою чергу дозволить позивачу виправити допущенні при поданні позовної заяви помилки та винести обґрунтоване рішення з дотриманням принципів справедливості, забезпечивши ефективний захист порушеного права.

Таким чином, спостерігається чітка тенденція по соціалізації судової процедури та збільшення в ній публічності, оскільки стара схема, що передбачала змагальність сторін під контролем суду вже не відповідає сучасним вимогам щодо якісної судової процедури.

Як слушно зазначає С. С. Бичкова, збирання доказів за ініціативою суду порушуватиме один із основних принципів цивільного судочинства – принцип диспозитивності, відповідно до якого суд розглядає цивільні справи в межах заявлених вимог і на підставі доказів сторін та інших осіб, які беруть участь у справі. Збирання доказів за ініціативою суду може призвести до з’ясування нових обставин, на які сторони не посилалися для обґрунтування своїх вимог і заперечень, та, як наслідок, до розширення заявлених сторонами вимог [17, с. 136].

Ми також погоджуємось з науковою думкою про те, що в чинному ЦПК України слід передбачити можливість суду вчиняти дії щодо сприяння сторонам у збиранні доказів у цивільній справі, якщо це потрібно для ухвалення обґрунтованого та законного рішення. У зв’язку із тим, що така постановка питання може зменшити процесуальну активність сторін, суд повинен наділятися відповідним правом, а не обов’язком. Це буде істотною відмінністю від тієї моделі цивільного судочинства, яка існувала в радянські часи, коли суддя повинен був вживати будь-які дії для встановлення об’єктивної істини у справі, а тому правило розподілу обов’язків доказування

між сторонами абсолютно не мало ніякого практичного значення [179, с. 172].

Отже, враховуючи те, що питання предмета доказування може розглядатися у підготовчому засіданні вже після подання відзиву на позовну заяву, пропонуємо доповнити ст. 83 ЦПК України положенням такого змісту: «у підготовчому засіданні суд може надати сторонам строк для подання додаткових доказів на підтвердження обставин, які входять до предмета доказування, якщо один або кілька учасників справи заявляють про можливість подання таких доказів».

Зазначене вище дає підстави вважати, що доказування це складний стадійний процес, що складається з процесуальних дій сторін, інших учасників справи та суду.

Дослідження процесуального порядку встановлення належності доказів вимагає розглянути стадії доказування та оцінки доказів у цивільному процесі.

Так, доказування – це процесуальна діяльність суду та інших учасників цивільного процесу, спрямована на встановлення обставин конкретної цивільної справи і вирішення спору між сторонами.

Ця процесуальна діяльність має складну структуру, що передбачає поділ процесу доказування на три етапи (стадії): збирання доказів; дослідження доказів; оцінка доказів [184, с. 120].

С. Я. Фурса, Т. В. Цюра під доказуванням розуміють регламентовану в певний порядок процесуальну діяльність зі збирання, витребування (для адвокатів і прокурорів) і надання суду доказів суб’єктами, що за цивільним процесуальним законодавством вправі надавати докази в конкретній справі на різних стадіях її розгляду.

При цьому вчені розмежовують поняття доказування і доведення, зазначаючи, що останнє буде складатись із процесу доказування та розумової і процесуальної діяльності, спрямованої на формування у судді переконання в достовірності юридичних обставин справи, і на цій підставі

обґрунтованості вимог сторони [183, с. 14, 21].

Аналогічну думку щодо правових категорій як доказування та доведення висловлює Т. М. Кучер [88, с. 90].

Доказування у межах розгляду цивільної справи судом є визначальною відправною точкою встановлення обставин справи [148, с. 100].

Оскільки ми вважаємо належність та допустимість критеріями оцінки доказів, то розглядати процесуальний порядок їх встановлення ми будемо у межах процедури доказування.

С. Я. Фурса, Т. В. Цюра виокремлюють у процесі доказування такі стадії: формування предмета доказування; збирання доказів; процедура їх надання; аналіз доказів на предмет їх: належності до справи; допустимості як доказу по конкретній справі; достатності доказів у сукупності для доведення певної обставини; значимості як доказу по конкретній справі та переваги над доказами іншої сторони. При цьому вчені звертають увагу на те, що в кожній конкретній справі доказування буде мати свої особливості та відрізнятиметься складністю і може трансформуватись в залежності від таких факторів як: суб'єктивна позиція судді, так і суб'єктивна позиція позивача тощо [183, с. 83].

На нашу думку, не варто обмежувати формування предмета доказування початковою стадією доказування, оскільки після відкриття провадження суд може «скорегувати» предмет доказування відповідно до свого внутрішнього переконання з урахуванням позиції усіх учасників справи, а тому, до цього можна говорити лише про формування думки сторін, інших учасників справи щодо обставин, які підтверджують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для розгляду справи.

Д. М. Чечот виокремлює такі етапи доказування: виявлення, збір та подання доказів; дослідження доказів; оцінка доказів [40, с. 224].

М. К. Треушніков зазначає, що судове доказування складається з процесуальних дій, що полягають у твердженні сторін, інших учасників справи відносно фактів, вказівці на докази, поданні, збиранні, дослідженні й

оцінці доказів [41, с. 83].

М. Й. Штефан визначає доказування як процесуальну і розумову діяльність суб'єктів доказування, яка здійснюється в урегульованому цивільному процесуальному порядку і спрямована на з'ясування дійсних обставин справи, прав і обов'язків сторін, встановлення певних обставин шляхом ствердження юридичних фактів, зазначення доказів, а також подання, прийняття, збирання, витребування, дослідження і оцінки доказів [196, с. 249].

Вчений визначає такі елементи (ступені) доказування: твердження про факти (початковий ступінь); визначення заінтересованих осіб щодо доказів (другий ступінь); подання доказів (третій ступінь); збирання доказів судом за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, або за своєю ініціативою (четвертий ступінь); дослідження доказів (п'ятий ступінь); оцінка доказів (шостий ступінь) [196, с. 250–251].

Ми також погоджуємося з думкою В. А. Кройтора про те, судовим доказуванням є діяльність учасників процесу за визначальної ролі суду щодо надання, збирання, дослідження й оцінки доказів з метою встановлення обставин цивільної справи [82, с. 92].

Тобто процес розумової діяльності суб'єкта, направленої, зокрема, на встановлення належності доказу, має втілитись у конкретній процесуальній дії.

Вчені-процесуалісти висловлювали різні погляди щодо алгоритму послідовних кроків процесів доведення, доказування та, зокрема, встановлення належності доказу або його відхилення.

М. К. Треушніков виділяє два взаємопов'язаних етапи вирішення питання про належність доказів. По-перше, необхідно правильно встановити належність до справи фактів, для встановлення яких застосовуються докази (предмет доказування). По-друге, шляхом логічного аналізу необхідно вирішити, чи може наданий або витребуваний доказ за змістом підтвердити або спростувати належні до справи факти [170, с. 112].

Отже, процесуальний порядок встановлення належності доказів передбачає цілеспрямовану розумову (побудову логічних висновків на підставі вихідних даних) та процесуальну діяльність (збирання, дослідження, оцінка доказів).

Міркування може бути доказовим лише тоді, коли воно відображає об'єктивний зв'язок між явищами, відображенням яких слугують висловлювання. Цей зв'язок фактів має характер загальних правил або закономірностей. У цьому контексті О. О. Ейсман вказує на загальне правило встановлення правомірності логічного переходу від доказу до обставини, яка підлягає доказуванню. Процес доказування з логічної сторони є побудовою системи логічних висновків, в якій з одних суджень (вихідних доказів) на підставі правил логіки виводяться інші судження (доказувані обставини). У структурі «елементарного акта доказування» вчений виділяє три елементи: зв'язок, доказ і доказувану обставину (тезис) [197, с. 22].

Аналогічну думку висловлює В. Д. Андрійцьо, який вказує, що процес судового доказування з точки зору формальної логіки виступає умовиводом, для здійснення якого потрібно щонайменше два судження та логічний зв'язок між ними. У логіці такий склад процесу доказування розглядається через тріаду компонентів елементів: теза – судження, яке невідоме та яке нам потрібно встановити; підстави доказування (аргументи – також судження, але воно нам відоме, тому саме з нього маємо робити висновки; способи доказування (демонстрація) – логічний зв'язок між судженнями, що є у тезисі та аргументах [4, с. 23].

Ми вважаємо, що зазначений підхід з використанням правил логіки може стати підґрунтям розумового процесу формування висновку про належність або неналежність конкретного доказу на будь-якій стадії доказування, а також під час збору та подання доказів сторонами справи.

Дослідження та оцінка доказів на предмет їх належності вимагає від суб'єкта доказування встановлення наявності чи відсутності змістовних елементів критерію належності, а саме: фактичних даних, якими

обґрунтовуються заявлені вимоги чи заперечення сторін та інших учасників справи; обставин, що підлягають встановленню для правильного вирішення справи та при ухваленні судового рішення, або мають інше значення для справи, зміст яких пов’язаний з предметом доказування; об’єктивного зв’язку між фактичними даними, якими обґрунтовуються заявлені вимоги чи заперечення учасників справи, та обставинами, що підлягають встановленню для правильного вирішення справи та при ухваленні судового рішення, або мають інше значення для справи, зміст яких пов’язаний з предметом доказування.

Отже, ефективне застосування критерію належності, на нашу думку, можливе в разі усвідомлення судом та іншими учасниками справи особливостей та правил логічного мислення.

З огляду на зазначене вище, вирішення питання про належність доказів розпочинається на початкових стадіях зібрання та подання доказів, а завершується остаточною оцінкою доказів судом, на підставі якої ухвалюється рішення у справі.

Так, сторони або інші учасники справами, звертаючись до суду здійснюють попереднє власне визначення предмета доказування, на підставі чого визначають перелік належних, на їх думку доказів.

Твердження сторін про обставини, які підтягаються доказування можуть наводитись у заявах по суті справи (ч. 2 ст. 174 ЦПК України) та заявах про забезпечення доказів (ч. 3 ст. 116 ЦПК України) або у повідомленні про неможливість подання доказу у встановлений законом строк з об’єктивних причин (ч. 4 ст. 83 ЦПК України) [188].

На стадії підготовчого провадження, суд визначає обставини, які входять до предмета доказування, на підставі чого здійснює попередню «формальну» оцінку складу поданих доказів або доказів, які сторони просять забезпечити.

Така оцінка передбачає застосування критерію належності, проте по суті є попередньою, у процесі якої суд з одного боку може сприяти сторонам

у зібранні належних доказів, а з іншого – служить публічно-правовому інтересу, забезпеченню доказової бази для ефективного правосуддя.

Остаточну оцінку суд може здійснити лише на завершальній стадії, на підставі дослідження усіх наявних у справі доказів.

Разом з тим, питання щодо належності доказів вирішується судом на різних етапах руху цивільної справи в суді. Так, при відкритті провадження у справі суддя, перевіряючи зміст позовної заяви, встановлює, чи викладені в ній обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги, чи зазначені докази, що підтверджують кожну обставину, чи немає підстав для звільнення від доказування. Питання щодо належності доказів вирішується і під час судового розгляду, який суддя спрямовує на забезпечення повного, всебічного та об’єктивного з’ясування обставин справи, усуваючи із нього все, що не має істотного значення для вирішення справи [184, с. 116–117].

Отже, суд послідовно під час розгляду судової справи оцінює належність кожного доказу, що у результаті дає підстави для відхилення доказів або встановлення відповідних обставин.

Ураховуючи зазначене, видається очевидним, що встановлення належності доказів здійснюється в межах їх оцінки.

Оцінка доказів є складним явищем, яке неоднозначно розглядається в науці: як розумовий процес і як логічний акт, який виявляється у процесуальних діях. Оцінка осіб, які беруть участь у справі є рекомендаційною, а судова оцінка – владною [196, с. 252–253].

Ми вважаємо, що оцінка доказів здійснюється на різних стадіях доказування та остаточно завершає його.

Отже, оцінка доказів є розумовою і процесуальною діяльністю суду та учасників справи, що спрямована на встановлення або спростування суджень про належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв’язок доказів у їх сукупності, шляхом усвідомленого застосування відповідних критеріїв.

Залишення певного доказу «поза увагою» або «поза розглядом» унеможливлює його оцінку на відповідність критерію належності.

На нашу думку, якщо в процесі оцінки доказ буде визнаний неналежним, то суд має відхилити його, з обов'язковим наведення відповідного логічного обґрунтування у мотивувальній частині рішення.

При цьому, результати процесуальної оцінки доказів судом на відміну від оцінки доказів, що здійснюється іншими учасниками судового процесу, має обов'язково фіксуватися процесуальних документах (ухвалі або рішенні).

Щодо дослідження доказів, то, на нашу думку, цю стадію доказування слід розмежовувати від оцінки доказів у контексті застосування критерію належності.

Проте дослідження доказів як стадію процесу доказування, незважаючи на існування численних та самобутніх процесуальних дій, які у його межах вчиняються доволі часто, у теорії цивільного процесу ідентифікують із поняттям оцінки доказів. У науці ж кримінального процесу дослідження доказів часто визначають як елемент їх оцінки. Окремі науковці, розмежовують дослідження та оцінку доказів, а різні критерії оцінки доказів (належність, допустимість, достовірність) розцінюють як дослідження доказів з точки зору теорії цивільного процесу [80, с. 9].

Ми підтримуємо науковий погляд згідно з яким дослідження доказів визначається як процесуальна діяльність суду та інших учасників цивільного процесу щодо безпосереднього сприйняття і вивчення у судовому засіданні фактичних даних, якими сторони обґрунтовують свої вимоги чи заперечення. Порядок дослідження доказів визначається судом залежно від змісту спірних правовідносин і, в разі потреби, може бути змінений [184, с. 124].

Дослідження доказів як безпосереднє сприйняття фактичних даних у процесі розумової та процесуальної діяльності передує остаточній оцінці доказів на предмет їх належності та є її обов'язковим підґрунтям.

Отже, у випадку добросовісного виконання судом та учасниками справи своїх процесуальних обов’язків докази проходять такі стадії оцінки на предмет їх відповідності критерію належності:

- Підготовча стадія – оцінка доказів здійснюється учасниками справи у процесі викладення обставин, якими обґрунтовуються їх вимоги або заперечення, із зазначенням доказів, що підтверджують такі обставини.

- Попередня (формальна) стадія – оцінка доказів здійснюється судом та учасниками справи у процесі судового доказування під час формування предмета доказування та збирання доказів, у процесі вирішення судом питань щодо відкриття провадження у справі, забезпечення доказів та збирання доказів з ініціативи суду у випадках, передбачених цивільним процесуальним законодавством. Наприклад, у позовному провадженні така оцінка здійснюється у підготовчому провадженні.

- Остаточна стадія – оцінка доказів здійснюється судом на завершальному етапі доказування, на підставі дослідження усіх наявних у справі доказів (кожного окремо, а також усіх в сукупності та взаємозв’язку). Результати остаточної оцінки відображаються у судовому рішенні, у якому суд має зазначити докази, на підставі яких встановлені фактичні обставини справи, відхилені докази та мотиви їх відхилення.

Суди апеляційної та касаційної інстанцій також оцінюють докази на предмет їх належності. У цьому випадку йдеться про контрольну оцінку під час перегляду цивільної справи у судах вищих інстанцій.

Зокрема, в апеляційній скарзі має бути зазначено, у чому полягає незаконність і (або) необґрунтованість рішення або ухвали (неповнота встановлення обставин, які мають значення для справи, та (або) неправильність установлення обставин, які мають значення для справи, внаслідок необґрунтованої відмови у прийнятті доказів, неправильного їх дослідження чи оцінки, неподання доказів з поважних причин та (або) неправильне визначення відповідно до встановлених судом обставин правовідносин тощо; нові обставини, що підлягають встановленню, докази,

які підлягають дослідженню чи оцінці, обґрунтування поважності причин неподання доказів до суду першої інстанції, заперечення проти доказів, використаних судом першої інстанції (пункти 5, 6 ч. 2 ст. 356 ЦПК України) [188].

Виходячи з уже висловленої в роботі позиції, ми вважаємо, що у вказаній процесуальній нормі замість «необґрунтованої відмови у прийнятті» слід вживати «необґрунтованого відхилення» доказів (у контексті належності) та (або) «не взяття до уваги» доказів (у контексті допустимості).

Таким чином, суд апеляційної інстанції може перевірити правильність застосування критерію належності судом першої інстанції, шляхом оцінки доказів, що ґрунтується на дослідженні доказів у межах апеляційного розгляду справи згідно зі ст. 367 ЦПК України.

Вирішуючи питання за клопотанням сторін та інших учасників справи про виклик свідків, призначення експертизи, витребування доказів, судових доручень щодо збирання доказів (п. 6 ч. 1 ст. 365 ЦПК України) суд апеляційної інстанції має керуватися критерієм належності. Разом з тим, у першу чергу, суду апеляційної інстанції необхідно переконатися у поважності причин неподання відповідних доказів до суду першої інстанції, а вже потім здійснити їх попередню (формальну) оцінку на предмет належності. Результати ж остаточної контрольної оцінки доказів внаслідок їх дослідження необхідно відобразити у рішення суду апеляційної інстанції.

Перевірити законність рішення суду першої інстанції або встановити недоведеність обставин, що мають значення для справи, які суд першої інстанції визнав встановленими, суд апеляційної інстанції може здійснивши оцінку доказів з урахуванням обмежень, передбачених законодавством для апеляційного провадження.

Так, суд апеляційної інстанції перевіряє законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції в межах доводів та вимог апеляційної скарги (ч. 1 ст. 367 ЦПК України) [188], а тому під час апеляційного перегляду суд може оминути дослідження усіх наявних у справі доказів.

З огляду на викладене вище, вважаємо за доцільне закріпити у ч. 2 ст. 365 ЦПК України положення про те, що суд досліджує та оцінює докази, що стосуються фактів та обставин, на які учасники справи посилаються в апеляційній скарзі та (або) відзиві на неї.

У силу вимог ст. 400 ЦПК України суд касаційної інстанції не вправі встановлювати нові обставини та переоцінювати докази [188]. Таке твердження наводиться у багатьох матеріалах судової практики Верховного Суду України.

Проте критерій оцінки належності доказів також має значення під час касаційного розгляду справи.

Так, підставою для скасування судового рішення та направлення справи на новий розгляд є також порушення норм процесуального права, що унеможливило встановлення фактичних обставин, які мають значення для правильного вирішення справи, якщо: 1) суд не дослідив зібрані у справі докази; або 2) суд необґрунтовано відхилив клопотання про витребування, дослідження або огляд доказів, або інше клопотання (заяву) учасника справи щодо встановлення обставин, які мають значення для правильного вирішення справи (пункти 1, 2, ч. 3 ст. 411 ЦПК України) [188].

Відповідно до ч. 2 ст. 417 ЦПК України постанова суду касаційної інстанції не може містити вказівок для суду першої або апеляційної інстанції про достовірність чи недостовірність того чи іншого доказу, про переваги одних доказів над іншими, про те, яка норма матеріального права повинна бути застосована і яке рішення має бути прийнято за результатами нового розгляду справи [188]. Зі змісту цієї процесуальної норми вбачається, що суд касаційної інстанції не обмежений у наданні правового висновку щодо належності доказів у певній категорії справ.

Ми вважаємо, що розглядаючи питання складу належних доказів у певній справі, суд касаційній інстанції має давати виключно обґрунтовані вказівки та, уникаючи порівняння одних доказів з іншими, відобразити у рішенні свою правову позицію стосовно орієнтовного кола належних доказів,

які мають бути досліджені при новому розгляді справи, та які мають значення для справи.

Особливістю контрольної оцінки належності доказів судом касаційної інстанції є те, що така оцінка здійснюється виключно на основі тих обставин, що були встановленні судами попередніх інстанцій, з метою перевірки правильного застосування норм матеріального права та дотриманням процесуальних норм.

Отже, порядок встановлення належності доказів у процесі доказування передбачає проходження процесуальних стадій оцінки доказів з урахуванням розумової і процесуальної діяльності суду та інших учасників процесу, особливостей різних форм судового провадження та інстанцій з метою об'єктивного з'ясування обставин, які мають значення для ухвалення законного рішення у справі.

**Висновки до Розділу 2**

1. Належність доказів визначається наявністю зв'язку між змістом фактичних даних та фактами, що підлягають встановленню та мають значення для вирішення справи. Належність доказу є першочерговим критерієм оцінки доказів судом що їх здатності підтвердити або спростувати обставини, необхідні для встановлення у конкретній справі та зв'язок цих доказів з предметом доказування.

2. Застосування критерію належності доказів є підставою класифікації усіх поданих сторонами доказів на належні та неналежні. У разі, якщо за наслідками оцінки доказів суд, з урахуванням наведених учасниками справи обґрунтувань, визначить, що доказ є неналежним, то такий доказ має бути виключено з кола доказів у справі, на підставі яких суд має винести рішення.

3. Під правилом належності доказів слід розуміти положення процесуального законодавства про обов'язковість дій суду з оцінки доказів, спрямованої на визначення у них відповідної якості – здатності підтвердити

або спростувати обставини, необхідні для встановлення у конкретній справі. Докази ж у цілому можуть підтверджувати або спростовувати обставини, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, проте у процесі розумової і процесуальної діяльності судді, спрямованої на визначення меж предмета доказування, надання та оцінку доказів, може виявитися, що такі обставини насправді не мають значення для вирішення справи або доказ не містить інформації про обставини, які підлягають встановленню.

4. Належність доказу визначається за наслідками розумової діяльності судді, що вказує на суб'єктивну складову процесу пізнання змісту доказів, наслідком якої є їх віднесення до належних або неналежних доказів у справі. Оскільки сприйняття людиною інформації залежить від особливостей її індивідуального світосприйняття, що формується на основі багатьох факторів, таких, як життєвий досвід, оточення, інтелектуальний розвиток, цінності, інтереси тощо, то важливо, щоб суддя був компетентним при здійсненні судочинства. Безумовно, діяльність судді регламентована процесуальним законом, однак ряд процедурних питань, до яких відносимо й оцінку доказів, входять як до правової, так і до інтелектуальної площини, та вирішуються за внутрішнім переконанням судді, заснованим на законі.

5. До основних ознак належного доказу слід віднести: їх необхідність для правильного вирішення справи; сприяння досягненню мети доказування – встановленню обставин і фактів у справі; здатність підтвердити або спростувати обставини, які обґрунтовують заявлені вимоги або заперечення учасників справи або мають інше значення для справи та підлягають встановленню для правильного вирішення справи та ухвалення судового рішення; наявність зв'язку змісту доказу із предметом доказування; наявність зв'язку змісту доказу із умовами існування обставин, що підлягають встановленню для правильного вирішення справи та при ухваленні судового рішення; визначаються за наслідком процесуальної і розумової діяльності судді, його мислення з урахування суб'єктивного фактору у пізнанні.

6. Належні докази – це докази, які здатні підтвердити або спростувати обставини, що обґрунтовують заявлені вимоги чи заперечення учасників справи або мають інше значення для справи, зміст яких пов’язаний з предметом доказування або з умовами існування обставин, що підлягають встановленню для правильного вирішення справи та при ухваленні судового рішення, визначаються за наслідком процесуальної і розумової діяльності судді. Належні докази характеризуються необхідністю встановлення та значущістю фактів, які вони підтверджують, для обрання суддею норм матеріального та процесуального права, що підлягають застосуванню при вирішенні справи та ухваленні рішення.

7. Належність доказів слід розглядати як критерій оцінки, за допомогою якого суд визначає, чи підлягає застосуванню доказ у судовому провадженні та чи містить він інформацію про обставини, що мають значення для справи та які необхідно встановити для її правильного вирішення, або його необхідно відхилити як неналежний.

8. Значення належності доказів у цивільному процесі виражається у праві учасників справи та обов’язку суду систематизувати доказовий матеріал, визначити коло тих доказів, які дійсно мають значення для правильного вирішення справи й виключити з провадження ті докази, які лише завантажують процес зайвою інформацією та можуть негативно вплинути на судочинство, зокрема, спричинити затягування розгляду справи, відволікти увагу судді від важливих обставин, що мають значення для справи, а також загалом ускладнити розгляд справи. За допомогою критерію належності доказів забезпечується належна оптимізація процесу доказування та попередження виникнення розосередження уваги судді через необхідність дослідження зайвих матеріалів.

9. Процесуальне законодавство не визначає чіткої послідовності дій та стадій визначення належності доказу. Принцип змагальності та обов’язок доведення учасниками справи обставин, на які вони посилаються, право обґрунтувати належність конкретного доказу для підтвердження їхніх вимог

або заперечень вказують на значну роль учасників судового процесу у визначенні належності доказів або підстав для їх відхилення.

10. Діяльність з формування предмета доказування та збору доказів розпочинається особами до моменту подання позовної заяви або відзиву. Оскільки на сторону покладено обов'язок довести саме ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень (ч. 1 ст. 81 ЦПК України), то, доцільно було б доповнити ст. 83 ЦПК України вимогою про зазначення учасником справи, з-поміж іншого, також, яку інформацію може містити доказ щодо предмета доказування та яке значення цей доказ може мати для правильного вирішення справи.

11. Суд, попередньо з'ясувавши зміст позовних вимог та заперечень, має визначити норми права, які підлягають застосуванню, та факти, що мають бути встановлені в рішенні. Зазначене дасть можливість сформувати уявлення судді про предмет доказування у справі. Незважаючи на те, що протягом розгляду справи по суті такі уявлення судді можуть піддаватися змінам, саме вони мають основний вплив на оцінку доказів та, як наслідок, на кінцевий результат розгляду справи.

Тобто суд з власної ініціативи фактично може взяти участь у підготовці доказового матеріалу, сприяючи при цьому повному і всебічному з'ясуванню обставин справи, що, у свою чергу, підвищує якість судочинства. Така діяльність суду повинна бути аргументована та містити відповідні посилання на процесуальні норми, з метою забезпечення дотримання принципу неупередженості суду. Спостерігається чітка тенденція по соціалізації судової процедури та збільшення в ній публічності.

12. Ураховуючи, що питання предмета доказування може розглядатися у підготовчому засіданні після подання відзиву на позовну заяву, пропонуємо доповнити ст. 83 ЦПК України положенням такого змісту: «у підготовчому засіданні суд може надати сторонам строк для подання додаткових доказів на підтвердження обставин, які входять до предмета доказування, якщо один

або кілька учасників справи заявляють про можливість подання таких доказів».

13. Якщо в процесі оцінки доказ буде визнаний неналежним, суд має відхилити його, з обов'язковим наведенням відповідного логічного обґрунтування у мотивувальній частині рішення. При цьому, результати процесуальної оцінки доказів судом на відміну від оцінки доказів, що здійснюється іншими учасниками судового процесу, мають обов'язково фіксуватися в процесуальних документах (ухвалі або рішенні).

14. Виконання судом та учасниками справи своїх процесуальних обов'язків щодо оцінки доказів передбачає проходження таких стадій оцінки на предмет їх відповідності критерію належності: підготовча стадія – оцінка доказів здійснюється учасниками справи на початкових стадіях доказування у процесі викладення обставин, якими обґрунтовуються їх вимоги або заперечення, зазначаються докази, що підтверджують такі обставини; попередня (формальна) стадія – оцінка доказів здійснюється судом та учасниками справи у процесі судового доказування під час формування предмета доказування та збирання доказів у процесі вирішення судом питань щодо відкриття провадження у справі, забезпечення доказів та збирання доказів з ініціативи суду у випадках, передбачених цивільним процесуальним законодавством; остаточна стадія – оцінка доказів здійснюється судом на завершальному етапі доказування, на підставі дослідження усіх наявних у справі доказів (кожного окремо та всіх разом в сукупності та взаємозв'язку).

Суди апеляційної та касаційної інстанцій також оцінюють докази на предмет їх належності. У цьому випадку йдеться про контрольну оцінку під час перегляду цивільної справи у судах вищих інстанцій.

# РОЗДІЛ 3
# ДОПУСТИМІСТЬ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

## 3.1 Поняття та значення допустимості доказів у цивільному процесі

У взаємозв'язку з належністю доказів перебуває такий критерій їх оцінки як допустимість. Належність доказів є критерієм їх змістовного аспекту, допустимість же стосується встановленого законодавством порядку отримання доказу та подання його до суду, а також форми вираження та способу закріплення інформації, що має значення для правильного вирішення справи.

Закріплення в процесуальному законі вимог щодо допустимості доказів є гарантією забезпечення як приватноправового, так і публічного інтересу. Приватноправовий інтерес, на нашу думку, полягає в тому, що учаснику справи гарантується врахування поданих ним доказів при вирішенні справи та прийнятті рішення за умови, що такі докази відповідають вимогам допустимості. Забезпечення публічного інтересу відбувається на підставі того, що суд як орган влади, котрий наділений виключною компетенцією від імені держави здійснювати судочинство, при здійсненні правосуддя враховує лише докази, отримані у встановленому законом порядку та є допустимими.

Саме необхідністю виконання функції гарантування як приватного, так і публічного інтересу в процесі здійснення судочинства обумовлюється імперативний характер норм, що регламентують інститут допустимості доказів у цивільному процесуальному праві. Більше того, законодавець обрав негативну форму закріплення правової норми для регулювання допустимості доказів, а саме: «суд *не бере* до уваги докази, одержанні з порушенням порядку» та «обставини справи, які за законом мають бути підтверджені певними засобами доказування, *не можуть підтверджуватися* іншими засобами доказування» [188]. Така форма регулювання, на нашу думку, була

обрана з метою виділення значимості та масштабності можливих негативних наслідків для правильного вирішення справи у випадку порушення критерію допустимості доказів.

Зміст терміну «допустимість» у тлумачному словнику роз'яснюється як дозвіл, надання можливості будь-кому брати участь у чому-небудь або використовувати який-небудь засіб для чого-небудь [110, с. 149–150]. У контексті аналізу запропонованого змісту досліджуваного терміну варто відмітити, що процесуальний закон абсолютно точно та вірно застосував термін допустимість для характеристики доказів [149, с. 110].

Здійснення судочинства загалом та процесу доказування зокрема повинно відбуватись у чітко визначених законодавчих межах. Правові норми, що регламентують процес доказування, повинні відповідати критерію чіткості та недопустимості подвійного їх тлумачення. Чіткому підпорядкуванню процесуальному закону повинні слідувати як учасники процесу, так і сам суд. Неможливість надати суду на підтвердження своєї позиції докази, що відповідають вимогам допустимості, може бути свідченням того, що учасник судового розгляду справи не вчинив усіх необхідних заходів для доведення своєї позиції в процесі [149, с. 108].

Дотримання допустимості забезпечує роботу суду з підтвердженими чітко визначеними засобами доказування, що виключає можливість застосування непідтверджених джерел доказування. Саме чіткість та однозначність формулювання в законі дозволяє встановити нормативні вимоги до засобів доказування з метою уникнення можливості застосування судом недопустимих доказів.

Допустимість відіграє важливу роль в процесі судового пізнання конкретних обставин справи. Слід відмітити, що пізнання – це відображення предметів, явищ, подій та інших елементів зовнішнього світу в свідомості людини. У цивільному процесі під пізнанням варто розуміти процес відображення в свідомості суддів і осіб, які беруть участь у справі, обставин конкретної справи та доказів, що такі обставини підтверджують. Пізнання

складається з діалектичної єдності інтелектуальної і процесуальної діяльності суду і осіб, які беруть участь у справі. Така діяльність здійснюється на стадії подання, витребування, дослідження і оцінки доказів у справі [196, с. 245]. Процес пізнання може бути ефективним лише за умови дослідження і оцінки допустимих доказів, оскільки якщо суд здійснюватиме дослідження доказів, отриманих з порушенням правових норм, такий процес жодним чином не сприятиме вирішенню судового спору, а такі докази не можливо покласти в основу судового рішення [149, с. 109].

Влучною видається позиція М. Й. Штефана стосовно виокремлення науковцем елементів процесу судового пізнання. Зокрема, об'єктом пізнання в цивільному судочинстві науковець визначає матеріали справи, її обставини – фактичні і юридичні – та докази, на підставі яких вони встановлюються; метою пізнання – встановлення об'єктивної істини у справі; засобами пізнання – доказування і докази; процесуальна форма пізнання – судовий розгляд, а пізнавальна процесуальна діяльність є методом встановлення об'єктивної істини у справі [196, с. 246]. У випадку подання до суду недопустимих доказів відсутній належний об'єкт пізнання, неможливим є досягнення мети пізнання, а пізнавальна процесуальна діяльність не зможе забезпечити правильне вирішення справи. Таким чином, роль та значимість допустимості доказів у процесі судового пізнання обумовлюється можливістю здійснення останнього у відповідності до визначеної мети [149, с. 109].

Підтримуємо позицію Т. В. Степанової, котра допустимість доказів визначала через встановлення спеціальних правил щодо засобів доказування, за допомогою застосування яких в процесі відбувається підтвердження дійсних обставин справи [158, с. 169]. З приводу способу закріплення засобів доказування в науці існує дискусія. Т. В. Сахнова обґрунтовує позицію відмови від встановлення в законі вичерпного переліку засобів доказування та визначає необхідність закріплення права на використання в якості доказу інформації, отриманої за допомогою спеціальних засобів її

перетворення [142, с. 53–54]. Протилежну наукову позицію обґрунтовує В. К. Пучинський, на думку вченого, у законодавстві слід закріпити вичерпний перелік засобів доказування, який повинен бути незмінним. Усі нові форми та способи відтворення інформації варто відносити до одного із закріплених засобів [130, с. 14].

З розвитком технологій змінюється процес фіксації інформації, а тому важливим є відповідність науки процесуального права в питаннях різновидів засобів доказування вимогам сучасності. Цінність будь-якого доказу в інформації, яка в ньому міститься та за допомого якої суд встановлює наявність чи відсутність окремих обставин справи. Фіксація в законі окремих різновидів засобів доказування повинна відбуватися з врахуванням не лише сучасного прогресу, але й особливостей отримання інформації з таких засобів та можливості перевірки автентичності такої інформації.

Зокрема, дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність фактів, обставин справи, встановлюються письмовими, речовими і електронними доказами; висновками експертів; показаннями свідків (ч. 2 ст. 76 ЦПК України) [188]. Метою застосування засобів доказування є отримання достовірної інформації про предмет доказування. Формальна зовнішня відповідність джерела інформації вимогам закону ще не забезпечує віднесення його до належних та допустимих доказів у справі.

Слушною видається позиція О. Т. Боннера, що машинні документи мають суттєві відмінні риси від письмових, а тому не правильно їх прирівнювати до письмових, рівно як і не правильно прирівнювати інші сучасні носії інформації до речових доказів. Законодавство повинно містити чіткі норми, котрі б визначали специфіку таких доказів та особливості їх дослідження [21, с. 30]. Отже, для визначення допустимості доказів не достатньо одного лише закріплення в процесуальному законі певного засобу доказування, як то електронні докази. Важливо, щоб суд мав можливість ідентифікувати походження таких доказів та інформацію, яка в них міститься, саме тому процедура вирішення питання про допустимість

електронних доказів повинна бути чітко регламентована процесуальним законом.

Відповідно до ч. 1 ст. 100 ЦПК України визначено, що електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (у тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі докази можуть бути подані до суду в оригіналі, електронній чи паперовій копіях (частини 2, 3 ст. 100 ЦПК України) [188]. Однак відкритим залишається питання, яким чином повинен суд встановити чи поданий такий документ згідно з вимогами закону за відсутності власне самих законодавчих вимог.

Частково питання використання електронних документів врегульовано Законом України «Про електронні документи та електронний документообіг». Відповідно до ст. 7 вказаного Закону оригінал електронного документа повинен давати змогу довести його цілісність та справжність у порядку, визначеному законодавством [123]. Дана норма забезпечувала б можливість суду визначити питання про належність та допустимість такого доказу, за умови, якби зазначений в нормі порядок був нормативно визначений, однак на сьогодні його правова регламентація відсутня. Для вирішення судом питання про допустимість такого доказу як електронний документ важливим є спосіб подання доказу. Встановлено, що електронна копія електронного документа та копія електронного документа на папері засвідчується у порядку, встановленому законом. Однак знову ж таки відповідний нормативний акт не прийнятий.

Таким чином, на сьогодні існує проблема в питаннях визначення належності та допустимості електронних доказів у зв’язку з невизначеністю порядку встановлення цілісності та справжності документу, порядку засвідчення його копій. Зазначене унеможливлює вирішення судом питання

про дотримання законодавства під час подання суду електронного доказу або його копії, достовірності та повноти інформації, визначеної доказом, можливості його врахування при вирішенні справи та прийнятті рішення.

За допомогою застосування електронного підпису пропонує вирішити проблему забезпечення незмінності та цілісності інформації в електронному документі А. Ю. Каламайко. На думку вченого, це може призвести до презумпції достовірності інформації або впливі на доказову силу [68, с. 193]. Однак електронний цифровий підпис лише частково вирішує проблему контролю достовірності інформації, що викладена в електронному документі, оскільки електронні докази також існують у формі аудіо та відео файлів, зображень, баз даних, питання автентифікації відомостей з яких залишається відкритим.

Таким чином, ураховуючи різні наукові підходи до порядку закріплення в законодавстві засобів доказування, вимоги сучасного документообороту, що тяжіє до бездокументарної електронної форми, можемо виокремити проблему, яка виникла в правовому регулюванні використання в суді електронних доказів. Процесуальний закон закріпив електронні докази як один із засобів доказування, однак не передбачив умови і порядок їх подання, використання, перевірки судом відомостей, що містять докази, повноти їх змісту, що унеможливлює врахування відповідних доказів при вирішенні справи. Саме тому, не зважаючи на розвиток наукових та інформаційних технологій, є неможливим використання їх переваг при оформленні цивільних правовідносин через відсутність порядку застосування електронних документів та інших електронних доказів судом у випадку виникнення судового спору [149, с. 109].

Якщо суду будуть надані електронні та письмові документи на підтвердження одних і тих же фактів, суд, на нашу думку, використає саме письмові документи, оскільки методи перевірки достовірності інформації, що в них мітиться, давно відпрацьовані судовою практикою. Щодо електронних доказів, то поки в законодавстві не буде чітко визначено порядок їх подання

до суду, дослідження, зберігання, перевірки їх достовірності та можливої підробки, застосування таких доказів не набуде значного поширення.

Отже, на прикладі електронних доказів нами проаналізовано значимість закріплення в законі окремих засобів доказування, на підставі чого можемо сформулювати висновок, що закон повинен регламентувати питання засобів доказування таким чином, щоб видозміна існуючих засобів чи виникнення нових не потребували щоразу внесення змін до процесуального закону, а суд міг самостійно визначати законність поданого йому засобу доказування, застосовуючи загальні норми ЦПК України.

Визначення допустимості тих чи інших доказів базується на властивостях самих доказів, їх природі. Влучною видається наукова позиція, згідно якої зміст судових доказів становить інформація про досліджувані факти, яким притаманна певна відносність [104, с. 13]. Форма судових доказів закріплюється в процесуальному законі як засоби доказування, для яких є характерним процесуальний порядок отримання, подання до суду, дослідження як власне засобів доказування, так і інформації, яку вони містять [108, с. 50]. Саме тому закон для кожного різновиду судових доказів повинен чітко визначати спосіб та умови, за яких такі докази можуть бути отримані та подані до суду, а також особливості отримання інформації, що міститься в таких доказах та способи перевірки її достовірності [149, с. 108].

Значимість нормативного регулювання доказів та вимог щодо їх допустимості обумовлена також і тим, що правовими нормами визначається процедура пізнання інформації про фактичні обставини справи, враховуючи при цьому як наявні (тобто існуючі в даній правовій системі) завдання судочинства, так і їх відносну пріоритетність [79, с. 70]. Допустимість доказів забезпечує дотримання балансу цінностей зі встановлення істини у справі в будь-який спосіб та свідомої готовності знизити ймовірність її досягнення, щоб зменшити ризик засудження невинуватого, а також звузити сферу обмеження конституційних прав громадян [79, с. 5].

Процес дослідження доказів та прийняття законного й обґрунтованого рішення у справі поєднує матеріальний та процесуальний аспект. Дослідження та оцінка одних доказів та засобів доказування, а також фактів, які ними підтверджуються, відбувається в тісному та нерозривному зв'язку з іншими доказами, засобами доказування та фактами. Якщо такий зв'язок не прослідковується, то має місце неправильне отримання чи оцінка доказу, або ж такий доказ не стосується фактів, що мають значення для правильного вирішення справи. При цьому зв'язок між окремими фактами існує об'єктивно та не залежить від того, чи було встановлено в процесі здійснення доказування його наявність. Даний зв'язок встановлюється виключно між належними та допустимим доказами, а тому важливим є дотримання матеріально-правового та процесуально-правового критерію оцінки доказів [149, с. 110].

Привертає увагу позиція Т. В. Степанової, яка обґрунтовує концепцію подвійного доказу. На думку вченої, джерело і фактичні дані, взяті у відриві один від одного, не утворюють доказу. Якщо при дослідженні певного засобу доказування встановлюється, що такий не містить інформації про факти, які мають значення для справи, такий засіб не буде визнано доказом через його невідповідність критерію належності. І навпаки, якщо певні фактичні дані, що стосуються предмета доказування, отримані з невизнаного процесуальним законом засобу доказування або з порушенням процедури їх отримання, такі дані не будуть враховані судом при вирішенні справи через недопустимість відповідного доказу. Тому ефективність процесу доказування залежить від належності та допустимості як джерела інформації, так і самого доказового факту. Втім при більш детальному дослідженні вчена робить висновок, що джерело може бути допустимим (мати встановлену форму), але неналежним (відсутність змісту), а факт відносним (мати зміст), але недопустимим (відсутність встановленої форми) [159, с. 185]. На нашу думку, джерело доказу, в сенсі його форми, не варто окремо розглядати від факту, в сенсі інформації про обставини справи. Доказом, що враховується

судом при вирішенні справи, є лише той доказ, що одночасно має форму, встановлену законом (відповідає певному виду засобу доказування), та зміст (містить відомості про предмет доказування) [149, с. 110].

На підставі моніторингу теорії доказування в процесуальному праві Т. М. Барабаш запропоновано ідею вироблення єдиної концепції процесу доказування у різних видах судочинства, яка б об'єднувала предмети наук кримінального, цивільного, господарського, адміністративного процесів і криміналістики; й досліджувала вказаний процес як загальний для них об'єкт пізнання. Такий підхід, на думку дослідниці, забезпечить процеси інтеграції наукового знання, характерні для сучасної науки, визначаючи її зміст. Одним із аспектів уніфікації процесу доказування визначається допустимість доказів [13, с. 7, 15]. Зазначена позиція обумовлена частково тим, що представники наукових шкіл кримінального, господарського та цивільного процесів єдині в підході до розуміння допустимості доказів як визначеного законодавством обмеження у використанні засобів доказування при вирішення справи в суді. Допустимість розглядається як виключно формальний критерій, що опосередковує відповідність джерела фактичних даних та його процесуальної форми вимогам закону [158, с. 143]. Спостерігаються також відмінні риси в розумінні змісту допустимості доказів серед представників галузевих наук процесуального права. Розглянемо їх детальніше.

Представники науки кримінального процесуального права допустимість визначають як галузевий або міжгалузевий правовий інститут, як можливість бути засобом доказування або ж як властивість кримінально-процесуального доказу. При цьому більшість з них єдині в позиції, що допустимість доказу складається з чотирьох правил (умов, критеріїв): 1) належного суб'єкта його отримання, 2) законності джерела відомостей; 3) використання для їх отримання лише передбаченої законом слідчої або судової дії; 4) проведення слідчої або судової дії з дотриманням встановлених законом вимог [70, с. 72–73; 173, с. 192]. Таким чином,

кримінальний процесуальний закон особливу увагу в питанні допустимості приділяє правилам збору доказів та суб'єктам, які уповноважені на такий збір.

Господарський процес розглядає допустимість як вимогу до необхідних доказів. У господарському процесі допустимість означає встановлення спеціальними правилами певних засобів доказування, без обов'язкового використання в процесі яких неможливо повно дослідити всі обставини справи та прийняти законне рішення [158, с. 45]. Подібний підхід знаходимо в наукових працях М. К. Треушнікова, котрий визначив допустимість доказів у господарському процесі як установлену законодавством вимогу, яка встановлює умови неможливості використання окремих, чітко визначених засобів доказування, чи вимогу, що закріплює обов'язок використовувати конкретні засоби доказування для підтвердження факту наявності або відсутності певних обставин окремих категорій справ [7, с. 95]. Зазначені наукові підходи, на нашу думку, неповно відображають всю специфіку та зміст допустимості доказів, з огляду на таке. Далеко не всі засоби доказування відображені у процесуальному законі. При цьому відсутність певного засобу доказування в законі, проте існування його в дійсності, не може бути підставою для неврахування судом інформації, що такий містить. Особливо актуальним є такий підхід для нових правовідносин, що виникають, та щодо яких законодавство не містить жодних вимог про використання конкретних засобів доказування. На наш погляд, визначення допустимості доказів повинно відповідати змінам, що постійно відбуваються в суспільному та правовому житті, та враховувати такі при вирішенні питань про особливості доказування [149, с. 110].

Щодо допустимості доказів у науці цивільного процесуального права, то тут також відсутня єдність наукових поглядів. Зокрема, В. Д. Андрійцьо розглядає допустимість як один із фундаментальних концептів доказового права [4, с. 15], О. Г. Калпін допустимість відносить до принципів процесу, процесуальних начал [69, с. 13]; Г. Л. Осокіна розглядає допустимість як

конструктивну ознаку і універсальну правову категорію [112, с. 80]; О. С. Козлов під допустимістю розумів ознаку судових доказів [73, с. 14]. Слід зазначити, що кожен з науковців розглядав допустимість з різних функціональних та ціннісних орієнтирів, що призвело до такого різноманіття думок.

Якщо розглянути запропоновані вченими визначення, то можна помітити, що кожен акцентував увагу на певному ціннісному значенні доказування та ролі допустимості в доказуванні. Зокрема, В. Д. Андрійцьо розглядав допустимість з позиції належного джерела доказування; правила, що передбачає визначення засобів доказування, за допомогою яких можна встановлювати ті чи інші факти предмета доказування, а також порядок отримання необхідних доказів суб'єктом доказування [4, с. 15]. Як встановлене законодавством правило, що забороняє використання певних засобів доказування, чи вимогу, яка пропонує обов'язкове використання чітко визначених засобів доказування з метою підтвердження або спростування певних фактів чи обставин справи, пропонує розглядати допустимість інша група вчених-цивілістів [187, с. 171]. На нашу думку, визначаючи допустимість як законодавчу вимогу, що пропонує використовувати конкретні засоби доказування, науковці не зовсім коректно застосували термінологію. Якщо допустимість це вимога, то вона не може пропонувати використання, вона повинна встановлювати обов'язок по використанню певних засобів доказування. Якщо ж має місце пропозиція використання засобів доказування, то вона означає можливість як використати, так і залишити без використання певні засоби доказування в залежності від конкретних обставин справи. Тому в даній частині запропонована дефініція потребує коригування [149, с. 111].

Г. Л. Осокіна розглядає допустимість з двох різних позицій: з позиції конструктивної ознаки, яка характеризує інформацію про факти предмета доказування, що міститься в доказі, з точки зору процесуальної форми закріплення такої інформації; та з позиції універсальної правової категорії, в

якій відображений припис для суду усувати з судового процесу все, що не має відношення до розглядуваної справи [112, с. 80–81]. З таким підходом вченої погодитись не можемо, оскільки, допустимість не відноситься до критеріїв змістовного наповнення доказів, а характеризує лише форму їх вираження. Суд позбавлений можливості оцінити відношення доказу до конкретної справи під час оцінки його допустимості.

Запропонований О. Г. Калпіним термін «принцип допустимості» є не зовсім вдалим, оскільки принцип – це вихідне, керівне положення, на основі якого здійснюється певний процес, допустимість же не виконує таких функцій, а тому, на нашу думку, передчасно відносити її до принципів. Водночас науковцем запропоновано й інший термін для позначення допустимості – процесуальне начало. Як і принцип, процесуальне начало стосується усього процесуального права, усіх його інститутів, у той час як допустимість є критерієм, який застосовують лише щодо доказів [149, с. 111].

Найбільш влучним, на наш погляд, видається позиція В. В. Комарова, котрий пропонує визначати допустимість доказів у широкому розумінні як наявність певного кола засобів доказування, в яких можуть міститися фактичні дані, та у вузькому розумінні як можливості використання у справі тільки певних засобів доказування з числа передбачених законом [84, с. 490]. При цьому важливо, щоб існувала фактична спроможність закріплення відомостей, про обставини справи, в доказах, що мають форму визначених законом засобів доказування. В іншому випадку матиме місце обмеження прав осіб у процесі доказування через відсутність у законодавстві відповідних норм. Не визначення законом певного засобу доказування може бути ознакою як недопустимості такого засобу, так і застарілості правових норм та невідповідності їх умовам сучасного доказового процесу [149, с. 111].

Допустимість доказів у цивільному процесі поєднує в собі три аспекти: приналежність доказу до одного із засобів доказування, що визначені законом; законність процедури отримання доказів; можливість

підтвердження певних обставин справи лише тими засобами доказування, які законом визначені як єдині, що можуть забезпечити таке підтвердження.

Перший аспект не завжди є ефективним, оскільки на нашу думку, не доцільно визначати законом вичерпний перелік засобів доказування, без можливості його розширеного тлумачення. З огляду на розвиток науки та технологій можуть виникати нові форми закріплення відомостей про обставини справи, що не будуть визначені процесуальним законом, у зв'язку з чим неможливість їх застосування буде перешкодою для правильного вирішення справи.

Законність процедури отримання доказів та подання їх до суду є важливим аспектом допустимості доказів за умови, що така процедура регламентована законом, у протилежному випадку виконати вимогу про дотримання законної процедури отримання доказів неможливо [149, с. 111].

Порушення вимог закону, що визначають порядок формування засобів доказування як процесуальної форми судових доказів, має наслідком недопустимість цих засобів доказування, неможливість використання фактичних даних, які містяться в них, для встановлення істини у справі [192, с. 42].

В науці даний аспект допустимості доказів розуміється по-різному. С. Я. Фурса зазначає, що при долучені доказів до матеріалів справи суд повинен з'ясувати у суб'єкта їх подання, в який спосіб ним були отриманні відповідні докази та визначити джерело їх походження [186, с. 328]. Ми вважаємо, що запропонований науковцем спосіб перевірки допустимості доказу є не зовсім ефективним. При поданні до суду доказів певного виду виконати вказану вимогу нескладно, наприклад, такий доказ як витяг з державного реєстру речових прав на нерухоме майно надається на офіційний запит конкретної особи, що підтверджує джерело походження доказу. Однак у випадку необхідності подання до суду документів, достовірність та справжність яких не викликає сумніву, але при цьому особа, що подає докази, не могла їх отримати в порядку встановленому законом, така особа

може бути обмежена в своєму праві доказування. Чи є таке обмеження права на доказування необхідним у випадку, якщо права жодного іншого суб'єкта не порушено? Очевидно, що ні. Тому варто встановлювати причини та наслідки недотримання законної процедури отримання доказу: якщо мало місце неврегулювання на законодавчому рівні порядку отримання певної інформації, однак особа все ж змогла таку інформацію отримати, не порушивши при цьому жодних прав третіх осіб, то, на нашу думку, такий доказ повинен бути визнаний допустимим.

Інший науковий підхід полягає в наступному: щоб правильно встановити допустимість доказу необхідно перевірити не лише відповідність його процесуальної форми вимогам закону, але й дотримання закону при визначенні походження доказу. Результатом порушення вимог до порядку формування доказу є неможливість його використання в процесі [84, с. 491]. Для того, щоб порушити чи то порядок виникнення доказу, чи порядок його отримання основною умовою повинна бути власне наявність такого порядку, наявність правових норм, які б регламентували процедуру створення доказу, його отримання та подання до суду. Проте, якщо закон не визначає походження певного доказу, а суб'єкт доказування надає його до суду без зазначення конкретного способу його створення, то, вочевидь, відсутній факт порушення процесуальних норм, а поданий до суду доказ є допустимим.

З метою уникнення випадків обмеження права особи на доказування варто закріпити в законодавстві презумпцію законності походження та порядку отримання доказів у випадках, коли законодавством походження чи порядок отримання доказу не визначений, за умови, що при цьому не порушуються права інших осіб [149, с. 111]. Зазначене полегшить роботу суддів при вирішення питання про допустимість доказу, походження чи отримання якого не врегульовано нормами законодавства.

На сьогодні судова практика схиляється до сприйняття наявних у справі доказів як таких, що є допустимими, навіть у випадку відсутності

правової регламентації порядку їх отримання, якщо інше не доведено учасниками справи або не визначено судом.

Так, наприклад, під час розгляду Верховним Судом справи № 761/33001/15-ц було встановлено, що судами першої та апеляційної інстанції розглянута справа про стягнення заборгованості за житлово-комунальні послуги, інфляційних втрат та трьох відсотків річних. При постановленні у справі рішень судом першої та апеляційної інстанції застосовано строк позовної давності та задоволено частково вимоги про стягнення суми боргу. При цьому, на думку судів першої та апеляційної інстанції, вимоги позивача щодо стягнення з відповідача інфляційних втрат та 3 % річних не підлягали задоволенню у зв'язку з тим, що ним не було надано суду належних та допустимих доказів, зокрема, уточненого розрахунку зі стягнення інфляційних втрат та 3 % річних з урахуванням застосування наслідків спливу строку позовної давності. Із описаною позицією судів попередніх інстанцій не погодився Верховний Суд, аргументувавши це тим, що належним чином дослідити поданий стороною доказ (у даному випадку – розрахунок заборгованості, – прим. Симбірська Є. В.), перевірити його, оцінити в сукупності та взаємозв'язку з іншими наявними у справі доказами, а у випадку незгоди з ним повністю чи частково – зазначити правові аргументи на його спростування і навести у рішенні свій розрахунок – це процесуальний обов'язок суду [119]. Невиконання такого обов'язку не дає можливості визнати доказ недопустимим, отже тим самим презюмується його допустимість, доки судом не буде встановлено протилежне. Таким чином діє презумпція допустимості доказів, поданих сторонами.

Іншим прикладом презюмування судом законності порядку отримання доказу, а отже його допустимості є Постанова Верховного Суду України від 10 липня 2019 року № 686/23256/16-ц. Суди першої та апеляційної інстанції під час розгляду вказаної справи про визнання незаконною та скасування державної реєстрації права власності на земельну ділянку; визнання

недійсним договору купівлі-продажу зазначеної земельної ділянки; скасування державної реєстрації права власності (здійсненого на підставі договору, прим. – Симбірська Є. В.) та витребування з незаконного володіння вказаної земельної ділянки дійшли висновків, що наданий прокурором висновок експерта від 04 серпня 2016 року № 110 на підтвердження факту проставлення на державному акті ОСОБА_1 неналежного відбитку печатки Олешинської сільської ради є неналежним доказом в силу того, що одержаний з порушенням порядку, встановленого законом. Суди зазначили, що відповідний висновок зроблено в межах кримінального провадження, внесеного до Єдиного реєстру досудових розслідувань за № 42016240000000037, однак які саме норми закону було порушено під час його подання, суди не зазначили. Переглядаючи справу в порядку касаційного провадження Верховний Суд зазначив, що суд першої інстанції не виклав мотивований висновок, чому не бере до уваги висновок експерта від 04 серпня 2016 року № 110, чому такий доказ отримано з порушенням порядку, встановленого законом. Апеляційний суд зазначивши, що висновок експерта, проведеного у кримінальному провадженні, не може вважатись належним доказом незаконності набуття ОСОБА_1 права власності на земельну ділянку, не мотивував, чому дійшов такого висновку.

Верховний Суд зазначає, що отриманий відповідно до вимог закону (Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» – прим. Симбірська Є. В.) висновок експерта у кримінальній справі, є письмовим доказом у цивільній справі, якому суд має надати оцінку та мотивувати, чи визнає доказ, чи відхиляє його [118]. Отже, як слідує з рішення Верховного Суду, експертний висновок, складений за результатами проведеної експертизи у кримінальному провадженні, не може бути визнаний недопустимим доказом лише на тій підставі, що в процесуальному законі не визначено порядок подання та оцінки судом таких доказів. Таким чином, суд допустив доказ, презюмуюючи, що останній був поданий відповідно до закону, допоки протилежне не буде встановлено судами.

Можливість підтвердження певних обставин справи лише тими засобами доказування, які законом визначені як єдині, також не завжди сприяє встановленню дійсних обставин справи. Оскільки в окремих випадках суди визнають факт наявності певних договірних зобов'язань між сторонами без оформлення їх відповідно до вимог закону, якщо такі зобов'язання виконані і сторони підтвердили їх існування [149, с. 111].

Такі випадки є винятковими. У більшості справ суди визнають допустимими лише ті докази, які відповідно до закону визначені як допустимі засоби доказування для підтвердження конкретних фактів. Так, наприклад, розглядаючи справу № 742/653/16-ц Верховний Суд встановив, що на ім'я Позивача за її заявою у Прилуцькому відділенні ПАТ «Акціонерний комерційний промислово-інвестиційний банк» відкрито розрахунковий (поточний) рахунок з метою отримання нею 347 600,00 грн від продажу транспортного засобу. Після перерахування покупцем вказаної суми коштів на вказаний рахунок вона не вчиняла жодних дій щодо переказу, зняття чи розпорядження іншим способом цими коштами на цьому рахунку. Довіреностей на розпорядження ними іншим особам вона не видавала. 04 вересня 2015 року за її ініціативою поточний рахунок закрито, проте із нею не проведено розрахунку залишку коштів на рахунку та не видано довідку про його закриття. Суди першої та апеляційної інстанцій не врахували доводи відповідача, про те, що факт отримання грошових коштів у розмірі 346 400,00 грн підтверджується показаннями свідків, зокрема завідуючої каси ОСОБА_2, старшого касира ОСОБА_3, старших менеджерів ОСОБА_4, ОСОБА_5, та визнали їх необґрунтованими, оскільки згідно з положеннями Інструкції про ведення касових операцій банками України, затвердженої постановою Національного банку України від 01 червня 2011 року № 174, яка була чинною на час виникнення спірних правовідносин, належними доказами отримання фізичною особою готівки з операційної каси може бути лише заява про видачу готівки, яка повинна містити всі обов'язкові реквізити, зокрема власноручні підписи або ЕП отримувача.

Верховний Суд, переглядаючи справу в порядку касаційного провадження, також визнав показання свідків недопустимим засобом доказування у даній справі та зазначив, з-поміж іншого, що суд не бере до уваги докази, які одержані з порушенням порядку, встановленого законом. Обставини справи, які за законом мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватися іншими засобами доказування [117]. Таким чином, суди дійшли висновку, що матеріали справи не містять належних та допустимих доказів на підтвердження факту отримання позивачем грошових коштів у розмірі 346 400,00 грн у касі банку, оскільки допустимим доказом для підтвердження такого факту є заява про видачу готівки, а не показання свідків.

Ураховуючи викладені позиції, варто вдосконалити запропоновану науковцями дефініцію допустимості доказів у цивільному процесі та визначити її як законодавчий критерій оцінки доказів та процесу доказування, зміст якого полягає в отриманні та поданні до суду доказів у порядку, встановленому або не забороненому законом, а також в подальшому врахуванні судом при вирішенні справи лише тих доказів та засобів доказування, що прямо визначені в законі, а у випадку відсутності такого визначення – тих, що не заборонені законом [149, с. 111].

На нашу думку, значення встановлення критерію допустимості доказів можна визначити через аналіз наслідків його порушення. Зокрема, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 409 ЦПК України суд касаційної інстанції має право скасувати судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій повністю або частково і передати справу повністю або частково на новий розгляд. Умовою для обов’язкового скасування судових рішень є порушення судами попередніх інстанцій норм процесуального права, що унеможливило встановлення фактичних обставин, які мають значення для правильного вирішення справи, зокрема, якщо суд встановив обставини, що мають суттєве значення, на підставі недопустимих доказів (п. 3 ч. 3 ст. 411 ЦПК України) [188].

Цікаво, що серед підстав для скасування рішення суду першої інстанції в апеляційному порядку відсутня зазначена підстава. Діє лише загальне правило про порушення норм процесуального права, що мало наслідком неправильне вирішення справи, як підстава до скасування судом апеляційної інстанції рішення суду першої інстанції (п. 4 ч. 1 ст. 376; абз. 2 ч. 2 ст. 376 ЦПК України). При цьому варто відмітити, що в ч. 3 ст. 376 ЦПК України деталізовано випадки, за яких порушення норм процесуального права є обов'язковою умовою для скасування судового рішення суду першої інстанції та ухвалення нового судового рішення, і серед них відсутня така підстава як встановлення судом обставин, що мають суттєве значення, на підставі недопустимих доказів [188]. Отже, суд при вирішенні справи в порядку апеляційного провадження може, а не зобов'язаний, скасувати рішення суду першої інстанції, якщо таке прийнято на підставі недопустимих доказів. Водночас для суду касаційної інстанції таке порушення норм процесуального права є безумовною підставою для скасування судових рішень судів попередніх інстанцій та направлення справи на новий розгляд.

Виходячи із системного аналізу норм процесуального закону, будь-яке порушення його норм при вирішенні справи не є підставою для скасування прийнятого рішення. Такою підставою є лише те порушення, що унеможливило встановлення суттєвих обставин справи. Якщо в основу судового рішення покладено докази, отримані з порушенням закону, або докази, які не можуть підтверджувати окремі факти в силу прямої на те вказівки в законі, то вказані порушення норм процесуального права не могли не вплинути на встановлення суттєвих обставин справи. Фактично, ті обставин, які в судовому рішенні визнані як доведені, на справді не були підтверджені в ході судового розгляду, а тому справа не розглядалась належним чином, що є безумовною підставою для направлення справи на новий розгляд у випадку виявлення такого порушення в порядку касаційного перегляду або підставою для скасування судового рішення та прийняття нового рішення, якщо йдеться про апеляційний перегляд справи.

Зважаючи на викладене, можемо визначити, що допустимість доказів відіграє одну з провідних ролей у встановленні обставин справи та правильному її вирішенні, саме тому порушення вимоги щодо допустимості доказів повинно бути обов'язковою підставою для скасування судового рішення в порядку апеляційного або касаційного перегляду. Отже, варто внести зміни до ст. 376 ЦПК України та доповнити ч. 3 п. 8 такого змісту: «порушення норм процесуального права є обов'язковою підставою для скасування судового рішення суду першої інстанції та ухвалення нового судового рішення, якщо: *8) суд встановив обставини, що мають суттєве значення, на підставі недопустимих доказів»* [188].

Інший аспект значимості правильної оцінки доказів на відповідність критерію допустимості полягає в її ключовій ролі у процесі доказування. Виходячи з аналізу методики ментального оброблення доказів, запропонованої Т. М. Кучер, можемо зазначити, що допустимість є елементом більшості стадій аналізу, зокрема, таких як власне аналіз, у процесі здійснення якого кожний доказ розумово розкладається на окремі елементи для наступного їх розумового оброблення за необхідними критеріями; осмислення допустимості доказів; на підставі висновків про належність та допустимість відомостей – оцінка їх достовірності; виявлення взаємного зв'язку доказів у їх сукупності; кореляція підтверджених доказами обставин з обраною особою правовою позицією (доведення чи спростування певних фактів) та інших [90, с. 132–133]. З аналізу запропонованої вченою методики ментального оброблення доказів слідує, що вирішення питання про допустимість доказу відіграє провідну роль у даному процесі, є не лише окремою самостійною стадією запропонованої методики, але й складовим елементом практично всіх інших стадій. Таким чином, можемо дійти висновку, що у випадку встановлення в процесі доказування невідповідності доказів вимогам про допустимість, такий процес не зможе відбутися. Уже на перших стадіях ментального аналізу недопустимих доказів буде зрозуміло, що такі докази не можуть підтвердити чи спростувати які-небудь факти у

справі, а тому не можуть бути покладені в основу прийняття рішення у справі.

Одним з основних завдань судового розгляду справи є встановлення дійсних фактів на підставі яких можливе вирішення справи. На думку М. А. Гурвича, під час застосування правила про допустимість доказів може бути виявлено, що певний факт в дійсності мав місце, однак в силу відсутності допустимого доказу, що міг би підтвердити наявність такого факту, останній не буде врахований судом при вирішенні спору. Водночас, на думку науковця, небезпека неможливості отримання судового захисту виникає лише за умови масової відмови в судовому захисті порушеного права через відсутність допустимих доказів. Якщо ж мають місце поодинокі випадки відхилення від принципу об'єктивної істини, то це не становить загрозу для належного судового захисту [51, с. 104]. Не повністю підтримуємо таку позицію, оскільки якщо суду подано доказ у формі, що не відповідає жодному із закріплених засобів доказування, як до внесення змін у процесуальний закон це мало місце з електронними доказами, то суд має формальні підстави для відхилення такого доказу як недопустимого, що може призвести до порушення права особи на судовий захист.

На нашу думку, якщо доказ є недопустимим через те, що отриманий з порушенням закону, то безумовно такий доказ не може бути покладений в основу судового рішення. Судовий захист порушеного права не може відбуватись через порушення правових норм чи суб'єктивних прав інших осіб, оскільки в такому випадку існує загроза становленню законності та правопорядку.

Якщо недопустимість доказу обґрунтована поданням до суду засобу доказування іншого, ніж передбачений законом для певних обставин справи, то в такому випадку матиме місце також порушення законодавчих вимог, що унеможливлює прийняття судового рішення із застосуванням відповідних доказів.

Водночас можлива ситуація, коли окремі обставини справи обґрунтовуються засобами доказування, що не відносяться законом до таких. У даному випадку, суд, на нашу думку, повинен оцінити інформацію, яку вказані засоби містять, можливість її підтвердження іншими засобами доказування та чи може мати місце порушення права у випадку, якщо такий засіб доказування все ж буде враховано при вирішенні справи. Коли перед судом стоїть вибір між формальним дотриманням закону та забезпеченням захисту порушеного права особи, то вибір, на нашу думку, повинен бути здійснений на користь останнього за умови, що в процесі такого захисту не матиме місця порушення прав інших осіб.

Отже, допустимість доказів забезпечує не лише баланс приватного та публічного інтересу в процесі судового розгляду справи, але й сприяє відновленню порушених прав особи в порядку, встановленому законом. Дотримання вимог щодо допустимості доказів є гарантією недопущення порушення правових норм та суб'єктивних прав осіб, що ними закріплюються, в процесі здійснення доказування в суді. Одним із найважливіших аспектів нормативного забезпечення допустимості є його відповідність сучасним вимогам суспільства та найновішим тенденціям розвитку наукових надбань.

### 3.2 Процесуальний порядок встановлення допустимості доказів

Роль суду в забезпеченні дотримання критерію допустимості доказів у процесі судового вирішення спору складно переоцінити. На суд покладено основний тягар зі здійснення процесуальної діяльності по встановленню або перевірці джерела походження доказу, перевірці відповідності форми поданого доказу закріпленим у процесуальному законі засобам доказування, а також із застосування норм матеріального права, що визначають необхідність підтвердження певних фактів чітко визначеними засобами доказування. Така процесуальна діяльність потребує від усіх учасників

справи дотримання встановлених законодавством правил отримання та подання доказів, а від суду – професійного та справедливого підходу при вирішення питання про допустимість доказів.

Встановлення дійсних обставин справи безпосередньо залежить від ефективності процесу доказування, елементом якого є оцінка доказів на відповідність критерію допустимості. Подаючи суду доказ особа повинна завчасно перевірити, в силу своїх можливостей і знань, чи є такий доказ отриманим в порядку, встановленому законом, чи відповідає форма його закріплення існуючим засобам доказування. Зазначене підтверджується ч. 7 ст. 81 ЦПК України, відповідно до якої суд не може збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи, крім витребування доказів судом у випадку, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів [188]. Ключовим положенням даної норми є підтвердження обов'язку учасника процесу добросовісно здійснювати права та виконувати обов'язки щодо доказів та процесу доказування. Безумовно, це положення охоплює обов'язок учасника подавати до суду виключно допустимі докази та фіксує наслідок порушення такого обов'язку – виникнення у суду права витребування доказів за власною ініціативою.

Акцентуємо увагу, що витребування судом доказів – це саме право суду, а не обов'язок. Виникає це право після виконання обов'язку щодо перевірки поданих суду доказів на предмет їх допустимості. Таким чином, можемо дійти висновку, що в обов'язковому порядку суд перевіряє докази, подані учасниками справи, а також витребувані судом за власною ініціативою, на предмет їх допустимості.

На перший погляд, така діяльність суду може бути розглянута як його втручання в процес розподілу функцій доказування та вплив на принцип змагальності. Однак вказане твердження спростовується необхідністю забезпечення дотримання балансу приватноправового та публічного інтересу в процесі реалізації права суду на витребування доказів за власною

ініціативою. Приватний інтерес забезпечується наданням учасникам можливості подання допустимих доказів на підтвердження власної позиції, публічний же інтерес забезпечує скеровування процесу до досягнення його мети – встановлення дійсних обставин справи та справедливе вирішення спору, що є неможливим у випадку покладення в основу судового рішення недопустимих доказів.

Отже, у випадку добросовісного виконання судом та учасниками справи своїх процесуальних обов'язків, подані суду докази проходять подвійну оцінку на предмет їх відповідності критерію допустимості: вперше – на стадії подання доказів до суду таку оцінку їм повинен надати суб'єкт подання, згодом процес перевірки питання про допустимість отриманих доказів здійснюється безпосередньо судом [150, с. 119].

Вважаємо обґрунтованою позицію Д. Д. Луспеника, котрий зазначив, що базовими є норми, які визначають загальні засади здійснення доказування учасниками справи, а закріплення за судом права на збирання доказів врегульовано винятковими нормами, що мають застосовуватися за наявності виключних умов з належним мотивуванням суду у кожному конкретному випадку [98]. Зазначений підхід лише доповнює зроблений нами раніше висновок. Оскільки допустимість є критерієм, що стосується форми закріплення доказу, то першу, базову перевірку допустимості здійснює саме суб'єкт подання доказу до суду, а суд лише оцінює відповідні дії суб'єкта подання та у випадку виникнення сумніву щодо допустимості доказу наділений обов'язком самостійної перевірки доказу. Якщо ж, у випадках, визначених законом, суд за своєю ініціативою витребує докази, то він зобов'язаний здійснювати оцінку їх допустимості.

У цьому контексті важливим є положення згадуваної нами ч. 7 ст. 81 ЦПК України, яка визначає одну з підстав для витребування судом доказів з власної ініціативи, а отже обов'язкової їх оцінки на предмет допустимості – це сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів [188]. Видається,

що одним з аспектів недобросовісного виконання обов'язку з доказування, який відповідно до ч. 1 ст. 81 ЦПК України, покладений на сторони, є подання до суду завідомо недопустимих доказів з метою перешкодити встановленню дійсних обставин справи.

Відповідно до ч. 11 ст. 83 ЦПК України, у разі подання заяви про те, що доданий до справи або поданий до суду учасником справи для ознайомлення документ викликає сумнів з приводу його достовірності або є підробленим, особа, яка подала цей документ, може просити суд до закінчення підготовчого засідання виключити його з числа доказів і розглядати справу на підставі інших доказів [188]. Порушення вимог щодо допустимості доказу може мати наслідком внесення до доказу недостовірних відомостей або його підробку, а тому фактично дана стаття регламентує порядок оцінки недопустимого доказу. Як слідує з її аналізу, не зовсім ефективним видається спосіб, у який закон пропонує усунути наслідки від подання недопустимого доказу. Якщо особа, яка подала відповідний доказ, мала намір ввести суд в оману та порушила вимоги щодо його допустимості, то її дії підлягають кваліфікації за кримінальним законодавством за підробку документів. Водночас дана норма підкреслює значимість ролі учасників справи в процесі визначення допустимості доказів та закріплює за судом функцію нагляду за вказаним процесом.

Доказування вимагає значних часових затрат. Однак, враховуючи європейські та національні тенденції цивільного процесу щодо скорочення його тривалості та забезпечення можливості особи отримати своєчасний судовий захист, організація судового розгляду справи повинна здійснюватись із максимально ефективним використанням відведеного законодавством строку на вирішення спору.

З метою оптимізації часових затрат на розгляд цивільних справ у суді Комітет міністрів Ради Європи у Рекомендації R(84)5 державам-членам стосовно принципів цивільного судочинства, що направлені на удосконалення судової системи від 28 лютого 1984 року, першим принципом

визначив, що судочинство повинно складатись не більше ніж із двох судових засідань: перше – попереднє слухання підготовчого характеру, друге – для подання доказів, заслуховування доводів сторін та, якщо це можливо, прийняття рішення. На суд покладено обов'язок вжити усіх необхідних заходів для своєчасного проведення другого засідання [132].

Відповідно до вказаних рекомендацій у чинній редакції ЦПК України обов'язок подання доказів до суду покладений на позивача на етапі подання позовної заяви, відповідача – разом із відзивом, третіх осіб – разом із поясненнями (частини 2, 3 ст. 83 ЦПК України), окрім того, особа, що подає докази до суду, зобов'язана попередньо розіслати такі докази усім учасникам процесу (ч. 9 ст. 83 ЦПК України) [188]. На нашу думку, визначений ЦПК України порядок подання доказів до суду забезпечує можливість усім учасникам вже до підготовчого засідання проаналізувати докази на предмет їх допустимості і своєчасно заявити про недотримання вказаного критерію, якщо таке мало місце.

Науковці зауважують, що обмін документами між учасниками справи до початку її розгляду по суті є однією із важливих умов, що забезпечує реалізацію змагальності процесу. Такий обмін сприяє конкретизації правової природи спірних правовідносин, допомагає визначитись із колом обставин та фактів, які входять до предмета доказування, та дозволяє до початку розгляду справи по суті забезпечити оцінку доказів учасниками справи на предмет їх належності та допустимості [107, с. 76]. Зазначена наукова позиція повністю підтверджується практичною реалізацією процитованих вище норм, так, вже під час підготовчого засідання суд повинен заслухати позиції сторін щодо доказування та допустимості поданих доказів і вжити процесуальних заходів щодо вирішення питання про допустимість доказів без додаткових часових затрат.

Підсумовуючи, варто відмітити, що оцінка доказів на предмет їх допустимості повинна відбуватись одразу після отримання учасниками справи усіх доказів, що подаються до суду, та до початку розгляду справи по

суті. Основний тягар зі здійснення діяльності щодо аналізу доказів на предмет їх допустимості покладається на учасників провадження, суд же виступає в ролі арбітра у даному процесі та здійснює перевірку представлених учасниками аргументів та доводів. У будь-якому випадку, питання допустимості доказів суд повинен розглядати в контексті забезпечення права особи на ефективний та своєчасний судовий захист, рівності змагальних прав сторін та законності [150, с. 121].

Закріплення в законодавстві критерію допустимості доказів не дозволяє встановити чіткий алгоритм дій при перевірці доказу на відповідність зазначеному критерію. Водночас існування чіткого механізму перевірки сприяло б уніфікованому підходу судів до вирішення питання про допустимість доказів.

Першою стадією перевірки доказу на предмет його допустимості є його аналіз суб'єктом подання. Така перевірка відбувається на стадії, що передує поданню доказу до суду. Вирішуючи, в який спосіб обґрунтовувати свою позицію в процесі, учасник справи обирає докази, що можуть її підтвердити, після чого здійснює їх перевірку на предмет допустимості.

Наступною стадією оцінки доказів є їх аналіз усіма учасниками справи. Процесуальний закон зобов'язує суб'єкта подання доказу до моменту пред'явлення його суду надіслати доказ усім учасниками справи для того, щоб останні мали змогу проаналізувати докази та заявити суду про їх невідповідність вимогам закону. У випадку виявлення фактів недопустимості доказів кожен учасник справи має право заявити клопотання про неможливість врахування судом того чи іншого доказу, як недопустимого та відхилення такого доказу. Усі клопотання подаються та розглядаються на підготовчому судовому засіданні, якщо особа пропустила зазначений строк її клопотання відхиляється.

Заключною стадією аналізу доказів на предмет їх відповідності критерію допустимості є перевірка доказів судом та прийняття рішення про їх допустимість. Серед науковців відсутній єдиний підхід щодо того, чи

здійснюється оцінка доказів на предмет відповідності їх визначеним критеріям на етапі підготовчого засідання чи вона має місце в процесі судового вирішення спору. Наприклад, І. М. Резниченко зазначав, що результатом судової діяльності є оцінка доказів, надана в судовому акті, а відносність доказів є умовою для їх допуску в процес. На етапі підготовки справи до судового розгляду суд може кваліфікувати докази за певними ознаками, однак глибоке їх дослідження має місце під час розгляду справи по суті [131, с. 8]. Протилежну позицію щодо моменту оцінки доказів висловив В. К. Пучинський, на думку вченого, на стадії підготовки справи до судового розгляду без здійснення оцінки доказів неможливо спрямувати подальший процес судового розгляду [129, с. 68]. Вважаємо, що вказані суперечності виникли через різні підходи до визначення мети та завдань підготовчого провадження. Станом на сьогодні процесуальний закон встановив чітку роль підготовчого засідання. Оскільки до початку його проведення учасники повинні ознайомитись із поданими до суду доказами та сформувати власну позицію щодо їх допустимості, то в самому підготовчому засіданні учасники можуть заявляти клопотання про неможливість врахування судом певних доказів, через їх недопустимість. У свою чергу суд вирішує питання про допустимість поданих доказів, а також щодо необхідності витребування нових доказів. Таким чином, питання допустимості доказів може бути вирішено як на підготовчому засіданні, так і під час розгляду справи по суті.

На думку П. В. Логинова, під час підготовки справи до судового розгляду оцінка доказів відбувається не з врахуванням критерію їх достовірності чи недостовірності, доброякісності джерела доказування, а з точки зору їх значимості, відносності та допустимості по даній справі [96, с. 110]. Запропонований підхід містить певне протиріччя, з одного боку, вчений зазначає, що на етапі підготовки справи до судового розгляду не перевіряється доброякісність джерела доказування та достовірність доказу, з іншого боку, зазначає про перевірку на допустимість доказу. Однак допустимість є критерієм, що характеризує законність джерела доказування,

а отже і його доброякісність, а також законність порядку та способу отримання доказу, що забезпечує достовірність інформації, яку містить доказ.

Одним із змістовних елементів допустимості доказів є законність джерела його походження. На етапі фактичного подання до суду доказів разом з позовною заявою, відзивом чи поясненням третьої сторони суд встановлює особу, що подає доказ. І хоча на етапі прийняття доказів достовірність їх не перевіряється, однак встановлення особи – суб'єкта подання є важливим моментом для подальшої кваліфікації дій такої особи у випадку, якщо буде встановлено недопустимість доказу.

Важливо враховувати, що неподання доказів до проведення підготовчого засідання, за умови відсутності поважних причин такого неподання, є підставою для відмови судом у їх розгляді. Вважаємо, що порушення процесуального порядку подання доказів до суду (як то порушення строку подання, не надіслання копій доказу усім учасникам провадження) є додатковим критерієм їх недопустимості [150, с. 122].

Ураховуючи описані наукові підходи, вважаємо, що основний процес оцінки доказів на предмет їх допустимості відбувається на етапі підготовки справи до судового розгляду, однак це жодним чином не виключає можливості подальшого дослідження доказу, у випадку виявлення такої необхідності.

Аналізуючи діяльність суду щодо оцінки доказів та засобів доказування на предмет їх допустимості вважаємо за доцільне вирішити питання про те, чи є така діяльність реалізацією процесуального права суду, що здійснює розгляд справи, чи виконанням процесуального обов'язку.

Так, на думку М. К. Треушнікова, суд обов'язково повинен застосовувати правило щодо допустимості доказів до початку судового розгляду, тим самим забезпечивши оперативності та своєчасності висновків суду по спірних правовідносинах [171, с. 149]. Отже, науковець визначає

перевірку доказів на їх відповідність критерію допустимості обов'язком суду, який повинен бути виконаний до початку розгляду справи по суті.

Протилежну точку зору висловив М. А. Гурвіч, вчений вважає, що у цивільному процесі суд на власний розсуд має право не застосовувати критерій допустимості доказів, у випадку якщо це обумовлено значимістю правового інтересу та принципом об'єктивної істини [52, с. 62]. Видається за доцільне визначити роль суду в оцінюванні доказів на предмет їх відповідності критерію допустимості з урахуванням наступного. Суд як орган державної влади діє виключно в межах повноважень і в спосіб, що визначений чинним законодавством. Перевірка доказів на предмет їх відповідності критерію допустимості є одночасно і правом і обов'язком суду, суд в будь-якому випадку зобов'язаний вирішувати питання про допустимість доказу, незалежно від того, чи подавалось відповідне клопотання учасниками провадження. Застосовуючи критерій допустимості суд оцінює доказ керуючись внутрішнім переконанням, заснованим на законі. Якщо встановлення дійсних обставин справи можливе в єдиний спосіб – врахування доказу, який суто з формальних підстав не відповідає критерію допустимості, при цьому, як під час отримання такого доказу, так і при його застосуванні не мало і не могло мати місце порушення прав інших осіб, суд може позитивно вирішити питання допустимості такого доказу [150, с. 119].

На думку Д. Д. Луспеника, з якою повністю погоджуємось, актуальною проблемою для сучасного цивільного процесу є відсутність уніфікованого стандарту доказування у цивільних справах [98]. Щодо вирішення питання допустимості такий стандарт повинен містити методику вирішення питання про допустимість – поетапну інструкцію щодо розгляду вказаного питання, а також деталізуючі критерії оцінки доказу, на підставі яких суд вирішує питання про його допустимість.

Щодо методики, то на нашу думку, вирішення питання про допустимість доказів у цивільному судочинстві повинно відбуватись з

урахуванням наступних стадій: оцінка доказу на предмет його відповідності критерію допустимості суб'єктом подання доказу до суду; оцінка доказу на предмет його відповідності критерію допустимості усіма іншими учасниками справи (окрім суб'єкта подання доказу). У разі виявлення ознак недопустимості – подання відповідного клопотання до суду про неможливість врахування судом поданого доказу через його недопустимість; вирішення судом питання допустимості доказу, з урахування висловленої позиції суб'єкта подання доказу та інших учасників справи; перевірка правильності вирішення судом першої інстанції питання про допустимість доказів в порядку апеляційного та касаційного провадження (у випадку оскарження прийнятого у справі рішення). У межах кожної із зазначених стадій повинен бути розроблений алгоритм дій щодо оцінки доказу на предмет його допустимості. Такий алгоритм повинен враховувати в обов'язковому порядку критерії оцінки доказів [150, с. 123].

Питання критеріїв є особливо актуальним у контексті вироблення єдиного підходу до порядку визначення допустимості доказів як судом, так і учасниками справи. Зупинимось на дослідженні цього питання більш детально.

Відповідно до змісту терміну «критерій», визначеного в словниках української мови, він визначається як підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось; мірило [155, с. 349]. У цивільному процесі критерії вживаються як підстава для оцінки доказів, як правило доказування і характерна ознака доказу. Дотримання критеріїв забезпечує прийняття обґрунтованого та справедливого рішення у справі.

К. І. Лельчицький пропонує критерії оцінки доказів структурувати на дві групи: системні критерії – ознаки, що використовують для оцінки усієї сукупності доказів, та індивідуальні – ознаки, що застосовують для кожного доказу окремо. До системних науковець відносить критерії повноти і взаємозв'язку, а до індивідуальних – належності, допустимості, достовірності [95, с. 91]. Усі зазначені критерії перебувають у тісному

взаємозв’язку між собою, наприклад, достовірними є докази, на підставі яких можна встановити дійсні обставини справи (ч. 1 ст. 79 ЦПК України) [188]. Якщо доказ є недостовірним, то він не підтверджує окремі факти, що мають значення для правильного вирішення справи, а отже є неналежним. Водночас недостовірність доказу може бути обумовлена порушенням встановленої законодавством процедури його отримання, незаконністю джерела походження доказу, що свідчить про недопустимість останнього. Отже, з наведеного прикладу слідує, що процес перевірки доказу на відповідність його окремому критерію не буде завершеним без системної перевірки його на відповідність також і іншим критеріям.

Перевірці доказів на їх відповідність визначеним законом критеріям передує процес дослідження доказів. Дослідження судового доказу – це його безпосереднє сприйняття, тобто вивчення судом інформації про факти, яка вилучається з доказів [180, с. 106]. У процесі дослідження суд отримує відомості про докази, в подальшому оцінюючи які, вирішує питання про їх відповідність встановленим критеріям.

Дещо іншу позицію обґрунтував А. Р. Бєлкін, зокрема науковець відмітив, що дослідження доказів є процесом пізнання їх змісту суб’єктом доказування, перевірка достовірності тих фактичних даних, котрі визначають зміст доказу, визначення належності та допустимості доказу, узгодженості з усіма іншими доказами. Окрім того, автор зазначає, що встановлення допустимості, належності та достовірності доказів це елементи саме їх дослідження, а не оцінки [15, с. 196]. Не можемо погодитись із запропонованою позицією, оскільки вважаємо, що дослідження передбачає процес виявлення певних характеристик доказу, без здійснення їх аналізу, тоді як оцінка доказу забезпечує встановлення відповідності між виявленими ознаками доказів та законодавчими вимогами, яким докази повинні відповідати.

Дослідження та оцінка доказів на предмет їх допустимості вимагає від суду встановлення наявності чи відсутності в ньому певних змістовних

елементів критерію допустимості, а саме: законність джерела походження доказу; підтвердження конкретної обставини визначеним у законі засобом доказування; дотримання визначеної законом процедури подання доказів до суду, що в свою чергу включає декілька деталізуючих критеріїв: подання доказів суб'єктом, який наділений відповідним правом або витребування доказів судом; дотримання визначених законом строків подання доказу до суду; подання доказів у встановленому процесуальному порядку. Зупинимось на аналізі кожного із зазначених елементів більш детально [145, с. 81].

Щодо законності джерела походження доказу, то варто відмітити, що даний елемент критерію допустимості доказів мало досліджений у цивільному процесі, натомість значна кількість наукових праць, присвячених цій темі, здійснена саме представниками науки кримінального процесуального права. Вважаємо, що недоцільно применшувати значимість законності джерела походження доказу в цивільному процесі. Будь-який доказ, який надають учасники провадження на підтвердження своєї позиції, повинен бути отриманий ними в установленому законом порядку.

С. Я. Фурса справедливо зауважує, якщо судом буде встановлено, що наявні у справі докази подані сторонами або витребувані судом є такими, що отримані з порушенням закону або якщо при прийнятті доказу неможливо встановити у суб'єкта доказування, яким чином він отримав доказ, встановити його джерело походження, то такі докази суд не може брати до уваги [186, с. 328]. У розвиток зазначеної позиції доцільно зазначити підхід С. В. Корнакової, на думку котрої, суд не може робити висновки на підставі недопустимих доказів, навіть якщо відсутні сумніви у достовірності інформації, яка в них зафіксована [78, с. 16].

Якщо особа надає суду договір, учасником якого вона є, чи правовстановлюючий документ щодо належного їй на праві власності майна, то сумнівів у законності перебування у неї відповідних доказів не виникає. Однак, якщо на підтвердження своєї позиції учасник подає доказ,

очевидність законності способу отримання якого є сумною, суд повинен з'ясувати джерело походження доказу та вирішити питання про його допустимість. При цьому важливо визначити, чи мало місце порушення прав третіх осіб під час отримання такого доказу учасником провадження, чи можливо підтвердити факти іншим допустимим доказом. Порушення прав третіх осіб при отриманні доказу в спосіб, що не передбачений законом, є безумовною підставою для визнання такого доказу недопустимим. Однак, якщо отриманням доказу не порушено прав інших осіб та відсутні інші допустимі докази на підтвердження досліджуваного факту, то лише на підставі формальної відсутності законності отримання доказу суб'єктом доказування суд повинен мати змогу визнати такий доказ допустимим. Вирішення питання допустимості доказів у зв'язку з неможливістю встановлення законного джерела отримання доказу повинно здійснюватись з урахуванням співмірної необхідності встановлення дійсних обставин справи і захисту порушеного права особи.

З метою правильного з'ясування допустимості певного доказу необхідно перевірити не тільки відповідність процесуальної форми вимогам закону, але й дотримання передбаченого законом його походження. Результатом порушення вимог закону, які ставляться до порядку формування засобів доказування як процесуальної форми судових доказів, є недопустимість цих засобів доказування, неможливість використання фактичних даних, які містяться в них, при розгляді справи [84, с. 491].

Підтвердження конкретних обставин справи повинно здійснюватись з урахуванням визначених у законі засобів доказування. Однак окремі засоби доказування, що наявні в дійсності, можуть бути не закріпленими в законі. У такому випадку, слід розмежовувати незаконність засобу доказування (у тому числі й обумовлену відсутністю закріпленого в законі певного різновиду засобу доказування) та незаконність способу його отримання. Якщо з врахуванням не передбаченого законом засобу доказування будуть встановлені дійсні обставини справи, при цьому не матиме місце порушення

прав та законних інтересів будь-якої особи, то такий засіб доказування, на нашу думку, може бути застосований.

Вирішення питання про допустимість доказу можливе також з урахуванням відповідних норм матеріального права, які можуть визначати допустимість доказу як у спосіб закріплення певного засобу доказування для підтвердження важливої для правильного вирішення справи інформації, так і в спосіб заборони використання певного засобу доказування для підтвердження даних.

Наприклад, відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів» договір – усний чи письмовий правочин... Підтвердження вчинення усного правочину оформляється квитанцією, товарним чи касовим чеком, квитком, талоном або іншими документами (далі – розрахунковий документ) [125]. Таким чином, нормою матеріального права визначено, що факт укладення усного договору може підтверджуватись такими письмовими засобами доказування, як касовий чек, квиток, талон або інший розрахунковий документ. Отже, якщо в процесі судового вирішення спору необхідно буде підтвердити факт укладення договору в усній формі, то допустимим не може бути визнаний такий доказ як показання свідка через його невідповідність визначеному законом засобу доказування.

Важливу роль у процесі дотримання визначеної законом процедури подання доказів до суду, як елементу критерію його допустимості, є подання доказів суб'єктом, що наділений відповідним правом або витребування доказів судом.

Залежно від визначених законом повноважень, К. Б. Дрогозюк пропонує суб'єктів доказування розподілити на наступні групи: суб'єкт безпосереднього пізнання доказів, до яких вчена відносить суд, та суб'єкти доведення, до яких належать учасники справи та їх представники [57, с. 8]. Не повністю погоджуємося з вказаною позицією, оскільки, як нами було зазначено раніше, процес оцінки доказів на предмет їх допустимості здійснює як суд, так і учасники справи, а отже останні здійснюють

безпосереднє пізнання доказів. Щодо другої групи суб'єктів доказування – суб'єктів доведення, то, відповідно до чинного законодавства, основний тягар доказування покладається на сторони, однак подавати докази мають право також інші учасники процесу. В окремих випадках доказування здійснюється навіть судом. Зокрема, відповідно до ч. 7 ст. 81 ЦПК України суд може витребувати докази у випадку, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів [188]. Таким чином, запропонована К. Б. Дрогозюк класифікація суб'єктів доказування є дещо умовною.

Аналіз процесуального закону дає підстави для висновку, що основну функцію з доказування виконують учасники справи, до яких відносимо сторін, третіх осіб та їх представників. Однак в окремих випадках суб'єктом доказування може бути сам суд, обумовлено це тим, що основним завданням суду – є справедливий розгляд справи та прийняття законного і обґрунтованого рішення. Доказування відіграє ключову роль в ефективності здійснення судочинства. Якщо сторони неналежним чином виконують свої обов'язки щодо доказування, такий обов'язок покладається на суд [145, с. 82].

Важливим елементом критерію допустимості доказів є дотримання визначених законом строків подання їх до суду. ЦПК України чітко визначає строки подання доказів для кожного із учасників процесу: для позивача – разом з поданням позовної заяви (ч. 2 ст. 83 ЦПК України); для відповідача – разом із поданням відзиву, для третьої особи – разом з поданням пояснень (ч. 3 ст. 83 ЦПК України) [188]. Окрім того, суб'єкт доказування до моменту подання доказу до суду повинен відправити його усім учасникам справи. Якщо з об'єктивних причин суб'єкт не може подати докази до суду у встановлений законом строк, він має право просити суд продовжити строк на подання доказів.

Суд розглядає клопотання учасника справи з позиції поважності причин пропуску процесуального строку. Варто відмітити, що при цьому

процесуальний закон не містить критеріїв конкретизації випадків визнання поважних причин пропущення строку. Оскільки «поважність» – це оціночне поняття, зміст якого наповнюється судом відповідно до конкретних обставин справи, вважаємо, що доцільно встановити в законі певні критерії поважності причини пропуску строку подання доказів, у межах яких суд міг би приймати відповідні рішення.

Іншим аспектом, який може бути застосований як фактор тиску на учасників справи, котрі своєчасно не подали необхідні докази, є наділення суду саме правом, а не обов'язком, визнавати поважними ті чи інші причини пропуску строку на подання доказів. Такий підхід нормотворця, скоріш за все, переслідував мету протидії навмисному затягуванню учасниками судового розгляду справи, але дії суду щодо своєчасного розгляду справи в жодному випадку не повинні ставати перешкодою для встановлення дійсних обставин справи.

За наявності факту порушення строку подання доказів та відсутності підстав для його поновлення, суд повинен оцінити співмірність порушення критерію допустимості такого доказу (через порушення строку його подання) та значимість правильного вирішення спору й забезпечення захисту порушеного права [145, с. 82].

Важливу роль у процесі встановлення допустимості доказів відіграє дотримання процесуального порядку їх подання. Поданню до суду доказів повинно передувати направлення їх копій усім учасникам справи. Виключенням із даного правила є наявність в учасника такого доказу, надмірний обсяг доказу, електронна форма доказу або доказ є публічно доступним (ч. 9 ст. 83 ЦПК України) [188]. Запитання викликає термін «надмірний обсяг» доказу, який є оціночним поняттям, при тому що закон не містить критерії деталізації такої надмірності. Якщо, наприклад, у справі бере участь значна кількість учасників, то подання певного доказу, яке за інших обставин не викликало б в учасника складнощів у його поданні до суду, може стати перешкодою в здійсненні доказової діяльності, оскільки для

особи фінансово може бути непосильним створення значної кількості копій доказу та оплата поштових послуг з його відправлення.

Окрім того, очевидно, що копії речових доказів також не повинні надсилатись учасникам справи, однак вони відсутні у згадуваній нормі ст. 83 ЦПК України.

Щодо електронної форми доказу, то не зрозумілим є обмеження щодо відправлення копії такого доказу учасникам. Якщо електронний доказ дає можливість створити його електронні копії та відомі електронні адреси учасників справи, то, на нашу думку, відсутні перешкоди в направленні копій таких доказів на електронну адресу інших учасників.

Загалом, встановлення такого порядку подання доказів вченими оцінюється позитивно. Зокрема, К. Б. Дрогозюк оцінює запровадження принципу концентрації процесуального матеріалу як позитивний крок на шляху до вдосконалення процесу доказування при розгляді цивільних справ судом. На думку вченої, концентрація доказового матеріалу дозволяє суду безпосередньо ознайомитися з усіма фактами (обставинами), які мають значення для справи, через консолідоване подання суду доказів, що підтверджують наявність або відсутність цих фактів (обставин). Окрім того, концентрація доказового матеріалу позитивно впливає на підготовку учасників справи до судового розгляду [58, с. 86], забезпечує можливість попередньої оцінки ними доказів на предмет відповідності вимогам процесуального закону, зокрема й на предмет їх допустимості, та, у випадку виявлення невідповідностей, оперативно заявити відповідне клопотання під час підготовки справи до судового розгляду.

ЦПК України визначає наступні засоби доказування: письмові, речові і електронні докази; висновки експертів; показання свідків (ч. 2 ст. 76) [188], кожному з яких притаманні особливості діяльності суб’єкта оцінювання щодо вирішення питання про їх допустимість. Безумовно, під час розгляду конкретної справи суддя самостійно визначає алгоритм дій щодо перевірки допустимості будь-якого доказу, однак нами вважається за можливе та

доцільне формулювання певних загальних правил для кожного засобу доказування, які можуть сприяти оцінці доказів та лише доповнювати сформований судом алгоритм дій.

Щодо письмових доказів, то, насамперед, слід встановити чи містяться в нормах матеріального права вимоги щодо певної форми письмового доказу конкретного виду. Законодавство містить безліч прикладів закріплення форми чи навіть конкретних реквізитів письмових документів, виключно за наявності яких такі документи можуть виконувати функцію засобу доказування.

Наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 234 Цивільного кодексу України (надалі – ЦК України) повноваження комерційного представника можуть бути підтверджені письмовим договором між ним та особою, яку він представляє, або довіреністю. Форма довіреності повинна відповідати формі, в якій відповідно до закону має вчинятися правочин (ч. 1 ст. 245 ЦК України) [185]. У випадку необхідності підтвердження в судовому порядку факту наявності у особи права на вчинення певних дій від імені іншої особи належним доказом буде договір на представництво інтересів або довіреність. Якщо інтереси особи представлялися при вчиненні правочину, що підлягав нотаріальному посвідченню, належним доказом підтвердження факту наявності права такого представництва буде виключно нотаріально посвідчена довіреність.

Або ж, наприклад, ч. 2 ст. 910 ЦК України встановлено, що укладення договору перевезення пасажира та багажу підтверджується видачею відповідно квитка та багажної квитанції, форми яких встановлюються відповідно до транспортних кодексів (статутів) [185]. Письмовим доказом, що є допустимим доказом у справах, у яких необхідно підтвердити факт укладення договору перевезення, визнається квиток та багажна квитанція.

Не дивлячись на законодавче положення про неможливість надання пріоритетної ролі жодному засобу доказування, письмові докази досить часто виступають ефективним та допустимим засобом доказування. Саме тому

пропонується на законодавчому рівні закріпити перелік видів доказів, що відносяться до письмових, затвердити статус письмових доказів під час вирішення різного виду цивільних справ порівняно з іншими засобами доказування, а також визначити в законі доказову силу документів у звичайній письмовій та нотаріально посвідченій формі. Зазначене забезпечить підвищення ефективності встановлення допустимості письмових доказів та сприятиме процесу здійснення правосуддя загалом.

Що стосується речових доказів, то їх допустимість детально досліджена представниками науки кримінального процесуального права. Вивчаючи умови допустимості речових доказів С. О. Ковальчук визначив за доцільне виділити три умови допустимості речових доказів: 1) їх отримання з належного джерела; 2) їх отримання належним суб'єктом; 3) дотримання встановленого законом порядку їх отримання [71, с. 135]. Такий універсальний підхід науковця дозволяє застосувати вказані критерії і для визначення допустимості речових доказів у цивільному процесі, з урахуванням деяких особливостей останніх.

Речовим доказом в науці цивільного процесуального права визначають будь-які речі матеріального світу як органічного, так і неорганічного походження, незалежно від їх форми, розміру чи ваги, що здатні своїми зовнішніми ознаками, формою, місцем знаходження чи виглядом сприяти встановленню обставин, що мають значення для вирішення справи. Речові докази у цивільних справах використовуються обмежено і в основному виступають як предмет спору [93, с. 123]. Якщо перенести виокремлені С. О. Ковальчуком умови допустимості речових доказів у цивільний процес, то можемо визначити, що отриманими з належного джерела речовими доказами в цивільному процесі є предмети матеріального світу, які мають законне джерело походження та, відповідно до закону, можуть бути засобом доказування, а своїм існуванням, якостями, властивостями, місцезнаходженням, іншими ознаками дають змогу встановити обставини, що мають значення для справи [188].

Цінність для процесу становить інформація, яку містять речові докази. Отримання такої інформації здійснюється через безпосередній огляд судом речових доказів, в іншому випадку останні не можуть бути допустимим засобом доказування [127, с. 15]. Дійсно істотним порушенням процесу дослідження доказів на предмет їх допустимості є відсутність власне факту безпосереднього огляду доказів судом. Усі речові докази підлягають огляду в суді або за місцем їх фактичного знаходження, в протилежному випадку вони не можуть виконувати функцію доказування в суді.

Важливо також з'ясувати, що слід розуміти під законним джерелом походження доказу. На відміну від кримінального процесу, в якому законність джерела походження речового доказу визначається дотриманням законної процедури вилучення речі та долучення її як доказу до матеріалів кримінального провадження, в цивільному процесі така процедура вилучення доказів відсутня, а тому тягар доведення законності джерела їх походження покладається на суб'єкта доказування. На нашу думку, доказами, що мають законне джерело походження, є речі, не вилучені з цивільного обороту або не обмежені в цивільному обороті. У випадку необхідності подання речового доказу, що відноситься до обмежених в обороті чи вилучених з обороту (зброя, вибухові речовини, наркотичні та психотропні засоби, ядерні матеріали, тощо), суд повинен з'ясувати, на якій правовій підставі особа володіє такою річчю.

Також ознакою допустимості речового доказу в цивільному процесі є пред'явлення такого доказу належним суб'єктом. Знов-таки слід довести, на якому правовому титулі (володіння, користування чи розпорядження) знаходиться речовий доказ у суб'єкта доказування. Якщо особа не може в законний спосіб підтвердити, що вона є законним суб'єктом володіння, користування чи розпорядження речовим доказом, то слід встановити, чи не порушуються пред'явленням суб'єктом доказування речового доказу суду права третіх осіб, які можуть бути власниками речі.

Третьою ознакою допустимості речового доказу є дотримання встановленого порядку його отримання. На нашу думку, суб'єкт доказування повинен пояснити, а суд та всі учасники справи перевірити, в який спосіб або на якій правовій підставі він надає суду речовий доказ. Якщо такий доказ є власністю суб'єкта доказування, то даний факт повинен бути підтверджений належним чином. Якщо ж речовий доказ є власністю іншої особи, то слід з'ясувати чи надала така особа згоду на використання речі, зокрема, в якості доказу.

Наступним засобом доказування, перевірку якого здійснює суд та учасники справи на предмет його допустимості, є електронні докази. Тривалий час в науці виділялась проблема відсутності правового регулювання такого засобу доказування, проте Законом України від 03 жовтня 2017 року ЦПК України викладено в новій редакції, у зв'язку з чим у ст. 76 з'явилась норма про віднесення до переліку засобів доказування електронних доказів.

Із закріпленням на рівні процесуального закону такого засобу доказування як електронні докази, дискусійних аспектів виникло ще більше. Щодо допустимості електронних доказів, то варто відмітити, що окрім загальних елементів критерію допустимості, які існують для всіх засобів доказування, закон визначає також додаткові аспекти допустимості саме для електронних доказів.

Допустимість електронного доказу, це критерій, що стосується його формальної сторони – певна форма вираження, джерело походження, а також належність суб'єкта подання, законність процедури отримання доказу. Для електронних доказів усі зазначені вимоги мають свої особливості.

У ч. 1 ст. 100 ЦПК України *визначено форму* закріплення інформації, яка міститься в електронних доказах, зокрема це електронна (цифрова) форма; перераховано конкретні *види електронних доказів*, а саме: електронні документи (у тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові,

мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі; визначено *засоби закріплення, фіксації електронних доказів*: портативні пристрої (карти пам'яті, мобільні телефони тощо), сервери, системи резервного копіювання, інші місцях збереження даних в електронній формі (у тому числі в мережі Інтернет) [188]. Отже, визначені в ЦПК України форма закріплення інформації в електронному доказі, види електронних доказів, а також засоби закріплення, фіксації електронних доказів і є додатковими критеріями допустимості таких.

Якщо проаналізувати зміст вказаної норми, то логічним є висновок, що визначення форми закріплення інформації – як електронної/цифрової, не несе жодного змістовного навантаження, оскільки це, приблизно те ж саме, що описати форму речових доказів як річ, чи форму показань свідків як показання. Разом з тим, якщо зміст терміну «річ» ми можемо знайти в законі, показання свідків роз'яснюється як пояснення, то деталізація форми електронного доказу як електронна/цифрова не містить жодних конкретизуючих відомостей про форму такого засобу доказування. Якщо в законі визначено форму електронного доказу як електронну/цифрову, то варто деталізувати, що мається на увазі конкретно під електронною/цифровою формою. Враховуючи формулювання чинної норми, відсутні підстави стверджувати, що в законі визначені вимоги щодо форми електронного доказу.

Щодо різновидів електронних доказів та засобів їх закріплення, то варто відмітити як позитивний момент закріплення їх невичерпних переліків. Погоджуємося із думкою О. Ю. Гусєва, який відзначає, що надшвидкий розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій обумовив недоцільність визначення видів електронних доказів у спосіб вичерпного переліку, у зв'язку з чим доцільним видається закріплення в законодавстві України «широкої» дефініції поняття електронних доказів, яка б фіксувала лише найбільш загальні, сутнісні ознаки цього явища [53, с. 22]. Як види електронних доказів, так і засоби їх закріплення неможливо та недоцільно

перерахувати повністю в законі у спосіб вичерпного переліку. Розвиток сучасних цифрових технологій та поступова діджиталізація усіх сфер суспільного життя відбувається настільки швидко, що у випадку закріплення в законі усіх видів електронних доказів, така норма зазнавала б постійного внесення змін, що значно ускладнювало б її практичне застосування.

Інший аспект допустимості електронних доказів – дотримання встановленого порядку подання доказів. Зокрема, такі докази подаються в оригіналі або засвідченій копії. При цьому враховуючи специфіку електронних доказів, не зрозуміло, чим саме оригінал доказу відрізняється від копії, і в який спосіб їх можна розрізнити. Якщо фото чи відео, зроблене на смартфон, зберігається одномоментно і в пам'яті телефону і на віртуальному диску – «хмарі», а якщо в момент зйомки відбувалась онлайн-трансляція в соціальній мережі чи на ютуб-каналі, то відео одночасно з'являється й там. Виникає логічне запитання, який із трьох варіантів відео вважається оригіналом? Очевидно, що усі. А якщо згодом, відео відправити на електронну пошту, то чи буде таке відео копією оригіналу? На нашу думку, це буде ще один оригінал відео. Тому, необґрунтованим з практичної точки зору видається підхід про виокремлення копії електронних доказів. Якщо в письмових доказах оригінал за очевидними ознаками відрізняється від копії документу, то копія електронного доказу є абсолютно ідентичною оригіналу, і їх розрізнити практично неможливо.

Оскільки, для електронних доказів не існує копій, а усі докази є оригінальними, то в такому випадку процес дослідження таких доказів судом можна значно спростити. Так, відповідно до ч. 5 ст. 100 ЦПК України якщо подано копію (паперову копію) електронного доказу, суд за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи може витребувати у відповідної особи оригінал електронного доказу [188]. При цьому, з наведеного нами вище прикладу, слідує, що досить складно встановити, який саме доказ є оригіналом і якщо оригіналів декілька, то чи потрібно подавати їх усі чи достатньо лише одного. Якщо подавати усі оригінали, то очевидно, що й

смартфон, за допомогою якого було створено відео, слід також подати до суду, оскільки вилучене з нього відео уже буде копією оригіналу. Така ситуація видається не зовсім логічною, оскільки якщо практично подати до суду смартфон можливо, то як бути із цілими серверними кімнатами, які зберігають бази даних, відомості з яких можуть стати предметом доказування в суді?

Відповідь на поставлене запитання начебто повинна надати ст. 85 ЦПК України, відповідно до якої, електронні докази, які не можна доставити до суду, оглядаються за їх місцезнаходженням [188], однак натомість питань виникає ще більше. Як фактично оглянути сервер, що містить інформацію, яка становить предмет доказування, якщо такий сервер фізично знаходиться за межами України; яким чином оглянути віртуальній диск даних; яким чином фактично суддя може оглянути певний електронний доказ, не володіючи при цьому спеціальними знаннями правил поводження з комп'ютерною технікою чи програмним забезпеченням. Очевидно, що при огляді електронного доказу за місцем його знаходження повинен бути присутній спеціаліст, який технічно забезпечить суду можливість здійснення такого огляду.

Важливо також враховувати, що неподання оригіналу електронного доказу має суттєві наслідки для процесу доказування. Відповідно до ч. 5 ст. 100 ЦПК України, якщо оригінал електронного доказу не подано, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої копії (паперової копії) оригіналу, такий доказ не береться судом до уваги [188]. Вважаємо, що чинні норми ЦПК України потребують суттєвого доопрацювання законодавчим органом, оскільки запроваджена процедура перевірки електронних доказів на предмет допустимості являє собою певну сукупність нелогічних дій.

Для того, щоб вдосконалити правове регулювання порядку визначення допустимості електронних доказів, варто виділити мету встановлення допустимості. У процесі перевірки електронного доказу на відповідність

критерію допустимості повинна бути забезпечена можливість встановлення відповідності форми доказу вимогам закону, чи не порушено цілісність такої форми, чи не міг мати місце вплив на зміст доказу з метою зміни останнього. Описані в кодексі вимоги, зокрема й щодо подання оригіналів доказів, жодним чином не підтверджують можливість здійснення такої перевірки.

Удосконалення правового регулювання допустимості електронних доказів, на нашу думку, повинно включати наступні стадії: 1) закріплення визначення електронного доказу, з обов'язковим зазначенням характерних ознак форми такого доказу, що дозволили б чітко виділити його особливості як засобу доказування; 2) закріплення порядку (алгоритму дій) подання електронного доказу до суду, та способу, в який суд може перевірити дотримання суб'єктом подання такого порядку; 3) чітке визначення процедури перевірки судом електронного доказу на предмет його відповідності вимогам закону щодо характерних ознак електронних доказів; 4) у випадку наявності у суду чи учасників справи сумнівів щодо здійснення стороннього впливу на форму та зміст електронного доказу слід визначити порядок перевірки цілісності та непорушності форми доказу, підтвердження чи спростування факту втручання в змістовне наповнення доказу.

Окрім того, повністю підтримуємо позицію В. С. Петренка, котрий, зважаючи на специфіку певних видів електронних доказів (відео-, звукозаписи, цифрове зображення тощо), дійшов висновку, що їх копії повністю ідентичні оригіналу. Отже, такі електронні копії доцільно прирівняти до оригіналу, для того щоб гарантувати учасникам судових справ право на подання електронних доказів, або ж законодавцю варто в найкоротший строк регламентувати порядок засвідчення цифрових копій електронних доказів електронним цифровим підписом або в інший можливий спосіб [116, с. 115]. При цьому потрібно враховувати, що у разі заперечення учасниками справи достовірності інформації, яка міститься в поданих суду електронних доказах у зв'язку з можливим внесенням до таких доказів змін, перевірку цілісності та непорушності інформації, що містить електронний

доказ, може здійснити лише особа, яка володіє спеціальними знаннями, а в законі слід передбачити процесуальний порядок вирішення питання про проведення такої перевірки та врахування її результатів для подальшого вирішення питання про допустимість електронного доказу.

Іншим важливим аспектом допустимості інформації в електронному вигляді, що оформлена та використовується як доказ у справі, є постійна змінюваність такої. Якщо питання підготовки та пред'явлення позову до суду, прийняття такого позову, відкриття провадження у справі та підготовка справи до судового розгляду по суті може зайняти шістдесят днів, то інформація в електронному вигляді може змінюватись та оновлюватись щосекунди, і якщо таке оформлення не фіксується, то в подальшому довести факт наявності інформації конкретного змісту на конкретному носії в конкретний момент є надзвичайно складним завданням як з юридичної, так і з технічної точки зору.

Ураховуючи викладене, можемо зазначити, що самого лише формального віднесення електронного доказу до засобів доказування не достатньо для того, щоб такий засіб дійсно міг виконати свою функцію доказування у цивільному процесі. Одним із аспектів, що потребує негайного правового врегулювання, є закріплення в процесуальному законі вимог щодо форми електронного доказу, порядку його отримання та подання до суду, процедури дослідження судом та оцінки інформації, що в ньому міститься. Без відповідної законодавчої регламентації є ризик різноманітного застосування судами одних і тих самих правових норм та заповнення суддею прогалин правового регулювання на власний розсуд, що не завжди може бути спрямованим на забезпечення справедливого судочинства.

Наступним засобом доказування є висновок експерта. Закон визначає загальні формальні вимоги допустимості такого висновку, структура якого повинна містити детальний опис проведених експертом досліджень; зроблені в результаті досліджень висновки; обґрунтовані відповіді на питання, поставлені експертові (ч. 1 ст. 102 ЦПК України); а також конкретні вимоги

щодо структури висновку – ч. 6 ст. 102 ЦПК України. Форма висновку – письмова (ч. 4 ст. 102 ЦПК України) [188]. Здійснюючи оцінку висновку на предмет його допустимості, суд повинен перевірити його відповідність вимогам процесуального закону та можливість подальшого дослідження цього доказу.

Оцінка допустимості висновку експерта передбачає також встановлення факту дотримання вимог закону під час призначення, проведення експертизи та подання її висновків суду. Призначення експертизи можливе за ініціативою учасників справи або суду. Висновок експерта, виконаний на замовлення учасника справи подається до суду власне таким учасником разом із позовною заявою, відзивом на позовну заяву, поясненнями третьої сторони або супровідним клопотанням про врахування його як доказу у справі. Висновок експерта здійснений на підставі ухвали суду про її призначення направляється експертом до суду безпосередньо.

Особливістю проведення експертизи є те, що на відміну від інших процесуальних дій, суттєві для справи факти, як правило, встановлюються за відсутності суду. Ця особливість пояснює, чому законодавець передбачив цілу систему процесуальних гарантій, дотримання яких покликано сприяти достовірному, повному та об’єктивному встановленню фактів експертом і всебічній перевірці його висновків судом. Сукупність таких гарантій утворює процесуальну форму, особливості якої відрізняють експертизу від інших засобів доказування [97, с. 531]. Однак роль суду є все ж значимою у даному процесі, оскільки суд формулює запитання експерту, має право перевіряти компетентність експерта, що після проведення експертизи впливає на результат оцінки експертного висновку.

Важливу роль у питанні допустимості експертного висновку відіграє правильність оформлення його результатів, наявність усіх передбачених законом структурних елементів. При цьому процесуальний кодекс не містить вичерпного переліку структурних елементів експертного висновку, хоча їх можливо та доцільно було б закріпити саме на рівні процесуального закону.

Як слушно зауважує Ю. К. Орлов, бувають випадки, коли відсутня вступна або дослідна частина, немає підпису експерта або висновок підписано не тією особою, яка вказана у вступній частині. Якщо експертиза була комплексною, то у висновку повинно бути серед іншого вказано, хто з групи експертів проводив ту чи іншу частину дослідження, оскільки кожна частина дослідження підписується лише тими експертами, які її здійснювали [111, с. 43]. Отже, оцінка висновку експерта судом повинна враховувати його змістовні особливості та формальні критерії. Відсутність у висновку частини, що описує процес здійснення дослідження, навіть при ймовірно правильному його висновку, не може свідчити про допустимість експертного висновку як доказу в цивільній справі. Оскільки допустимість доказів та засобів доказування передбачає, насамперед, неможливість порушення прав інших осіб, то відсутність описової частини дослідження не підтверджує дотримання закону під час його проведення.

Іншим аспектом допустимості висновку експерта є підтвердження його компетентності. Здійснення оцінки відповідності кваліфікації експерта напряму знань, до якого входить предмет дослідження, повинно відбуватись з урахуванням освіти, практичного досвіду, стажу роботи за фахом вузької спеціалізації в межах професії експерта. Якщо з аналізу висновку експерта неможливо встановити, чи має він достатні теоретичні та практичні знання та вміння, необхідні для проведення дослідження, такий висновок не може бути визнано допустимим доказом при вирішенні справи [65, с. 229]. Вважаємо дану наукову позицію повністю обґрунтованою, оскільки експерт – це особа, котра повинна володіти спеціальними знаннями, недоступними іншим фахівцям аналогічної сфери, в іншому випадку відсутня цінність відповідного висновку.

Важливим аспектом оцінки допустимості висновку експерта є й допустимість об’єкта дослідження за умови, що експертиза стосується письмових, речових чи електронних доказів. Якщо такі об’єкти, як слушно зазначив Ю. К. Орлов, будуть визнані недопустимими, то автоматично

втрачає цю властивість і сам висновок. Саме тому до призначення експертизи необхідно встановити, чи було дотримано вимог законодавства під час отримання та подання до суду доказів щодо яких планується проведення експертизи [111, с. 43].

Отже, при вирішенні питання щодо допустимості експертного висновку суд повинен перевірити, чи було дотримано вимог законодавства при призначенні експертизи; чи відповідає форма такого висновку, його структура вимогам закону; чи відповідав критерію допустимості направлений на експертизу доказ (якщо таке направлення мало місце); чи володів експерт достатніми теоретичними знаннями та практичними навиками для проведення експертизи.

Що стосується показань свідків як допустимого доказу в цивільному процесі, то критерії їх допустимості визначені законом. Зокрема, ч. 1 ст. 90 ЦПК України встановлено, що показання свідка – це повідомлення про відомі йому обставини, які мають значення для справи [188]. Важливим аспектом є те, що знання про певні обставини свідок повинен отримати із певного джерела, на яке зобов'язаний вказати. Якщо таким джерелом є інша особа, суд повинен її допитати. Показання з чужих слів не можуть бути допустимим доказом (ч. 2 ст. 90 ЦПК України) [188]. Зазначені вимоги закріплюють процедуру перевірки походження інформації про обставини справи, що є критерієм оцінки її достовірності.

Особливі вимоги висуваються і до суб'єкта доказування – свідка, зокрема, він повинен мати такий психофізичний розвиток, що дає йому можливість правильно сприймати обставини та/або висловлюватись про них; свідок повинен володіти інформацією, необхідною для вирішення справи; свідок не повинен мати юридичної заінтересованості у результатах розгляду справи; свідок повинен сприймати обставини справи безпосередньо або опосередковано; сприйняття обставин справи свідком не повинно бути пов'язано з її розглядом; залучення особи в якості свідка повинно відбуватися на підставі ухвали суду [109, с. 218]. На нашу думку, суд

попередньо має зазначити в ухвалі, які обставини справи може підтвердити або спростувати свідок. Таким чином, суд може визначити межі допустимості показань свідка, що є особливістю даного засобу доказування. Без відповідного обґрунтування допит особи у справі як свідка є недоцільним.

Окрім того, чинний ЦПК України визначає можливість опитування в якості свідків учасників справи, закріплюючи дві форми такого опитування: допит їх як свідків та письмове опитування. На нашу думку, показання сторін у справі та третіх осіб суттєво відрізняються за своєю природою від показань свідків. Учасники справи є зацікавленими в результатах її розгляду суб'єктами, а їх свідчення, вочевидь, будуть мати суб'єктивне спрямування. Ми вважаємо, що у такому випадку опитування учасників справи як свідків є самостійним засобом доказування.

Отже, підсумовуючи, варто зазначити, що для кожного з визначених у процесуальному законі засобів доказування характерний індивідуальний порядок їх оцінки на предмет допустимості. Сформулювати певний загальний набір спільних правил для всіх засобів доказування недоцільно, оскільки допустимість стосується оцінки саме формальної сторони вираження доказу, яка суттєво різниться в існуючих засобах доказування та потребує індивідуального підходу оцінки кожного з них.

## Висновки до Розділу 3

Дослідження особливостей змісту та процесуального порядку визначення допустимості доказів у цивільному процесі дозволило нам дійти таких висновків:

1. Допустимість доказів у цивільному процесі поєднує в собі три аспекти: вираження доказу у формі одного із засобів доказування, що визначені законом; законність процедури отримання доказів; можливість підтвердження певних обставин справи лише тими засобами доказування, які законом визначені як єдині, що можуть забезпечити таке підтвердження.

2. Закон повинен регламентувати питання засобів доказування таким чином, щоб видозміна існуючих засобів чи виникнення нових не потребували щоразу внесення змін до процесуального закону, а суд міг самостійно визначати законність поданого йому засобу доказування, застосовуючи загальні норми ЦПК України.

3. З метою уникнення випадків обмеження права особи на доказування варто закріпити в законодавстві презумпцію законності походження та порядку отримання доказів у випадках, коли законодавством походження чи порядок отримання доказу не визначений, та при цьому не порушуються права інших осіб.

4. Запропоновану науковцями дефініцію допустимості доказів у цивільному процесі варто вдосконалити та визначити її як законодавчий критерій оцінки доказів та процесу доказування, зміст якого полягає в отриманні та поданні до суду доказів у порядку, встановленому або не забороненому законом, а також в подальшому врахуванні судом при вирішенні справи лише тих доказів та засобів доказування, що прямо визначені в законі, а у випадку відсутності такого визначення – тих, що не заборонені законом.

5. Допустимість доказів відіграє одну з провідних ролей у встановленні обставин справи та правильному її вирішенні, саме тому

порушення вимоги щодо допустимості доказів повинно бути обов'язковою підставою для скасування судового рішення в порядку апеляційного або касаційного перегляду. Отже, варто внести зміни до ст. 376 ЦПК України та доповнити ч. 3 п. 8 наступного змісту: «порушення норм процесуального права є обов'язковою підставою для скасування судового рішення суду першої інстанції та ухвалення нового судового рішення, якщо: *8) суд встановив обставини, що мають суттєве значення, на підставі недопустимих доказів»*.

6. Подані суду докази проходять подвійну оцінку на предмет їх відповідності критерію допустимості: на етапі подання доказів до суду таку оцінку їм повинен надати суб'єкт подання, а суд лише перевіряє відповідні дії суб'єкта подання та у випадку виникнення сумніву щодо допустимості доказу наділений обов'язком самостійного визначення допустимості доказу. Якщо ж, у випадках, визначених законом, суд за своєю ініціативою витребує докази, то він зобов'язаний здійснювати оцінку їх допустимості.

7. Оцінка доказів на предмет їх допустимості повинна відбуватись одразу після отримання учасниками справи усіх доказів, що подаються до суду, та до початку розгляду справи по суті. Питання допустимості доказів суд повинен розглядати в контексті забезпечення права особи на ефективний та своєчасний судовий захист, рівності змагальних прав сторін та законності.

8. Вирішення питання про допустимість доказів у цивільному процесі повинно відбуватись з урахуванням наступних стадій: перша стадія – оцінка доказу на предмет його відповідності критерію допустимості суб'єктом подання доказу до суду під час зібрання доказів до моменту їх подання; друга стадія – оцінка доказу на предмет його відповідності критерію допустимості усіма іншими учасниками справи (окрім суб'єкта подання доказу) одразу після отамання доказів від суб'єкта їх подання. У разі виявлення ознак недопустимості – направлення відповідного клопотання до суду про неможливість врахування судом поданого доказу через його недопустимість; третя стадія – вирішення судом питання про допустимість доказу, з

урахування висловленої позиції суб’єкта подання доказу та позиції інших учасників справи; четверта стадія (існує у випадку, якщо учасники справи скористались своїм правом на апеляційне чи касаційне оскарження рішення суду) – перевірка правильності вирішення судами першої та/або апеляційної інстанції питання про допустимість доказів в порядку апеляційного та касаційного провадження.

9. Процес дослідження та оцінки доказів на предмет їх допустимості вимагає від суду встановлення наявності чи відсутності певних змістовних елементів відповідного критерію, а саме: законності джерела походження доказу; підтвердження конкретної обставини визначеним у законі засобом доказування; дотримання закріпленої у нормативних актах процедури подання доказів до суду, що, в свою чергу, включає декілька деталізуючих критеріїв: подання доказів суб’єктом, що наділений відповідним правом, або витребування доказів судом; дотримання визначених законом строків подання доказу до суду; подання доказів у встановленому процесуальному порядку.

10. Кожному із визначених в процесуальному законі засобів доказування притаманні індивідуальні особливості перевірки їх на предмет допустимості. Значна частина ознак критерію допустимості доказів безпосередньо чи опосередковано визначена в процесуальному законі, однак додаткові ознаки допустимості доказів визначаються судом при розгляді конкретних справ та з урахуванням їх особливостей. Від того, на скільки чітко та послідовно суддя визначить критерії перевірки допустимості доказів залежить ефективність усього судового розгляду справи.

# ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено узагальнення здобутків правової науки та запропоновано нове вирішення невирішених раніше наукових проблем, пов’язаних із визначенням належності та допустимості доказів у цивільному процесі як критеріїв їх оцінки, запропоновано механізми вдосконалення правової регламентації належності та допустимості доказів.

Основні теоретичні та практичні результати дослідження є наступними:

1. Еволюція наукової думки щодо дослідження належності та допустимості доказів пройшла наступні періоди: дореволюційний період (формулювання базових положень щодо оцінки доказів у цивільному процесі та окремих аспектів критеріїв такої оцінки); радянський період (узагальнений і достатньо вузький підхід до визначення критеріїв належності та допустимості доказів, наукова діяльність сприяла виключенню можливості потрапляння в сферу діяльності судді фактичних даних, отриманих з не передбачених законом засобів доказування); пострадянський період (орієнтування на реформування судової системи, спостерігається науковий інтерес до розробки нових наукових концепцій щодо вирішення проблем доказів і доказування в цивільному процесі, критеріїв оцінки доказів); сучасний період (стан наукової розробки проблематики належності та допустимості доказів перебуває в позитивній динаміці, постійно змінюється відповідно до вимог сучасності; активно вивчаються та запроваджуються досягнення зарубіжної науки).

2. Комплексному та ґрунтовному дослідженню належності та допустимості доказів у цивільному процесі сприяє розроблення власної методології, яка є сукупністю підходів, методів, способів дослідження змісту указаних критеріїв оцінки доказів у ретроспективі їх правового регулювання, сучасності та прогнозуванні подальших напрямів вдосконалення правового регулювання; взаємозв’язку належності та допустимості з іншими критеріями оцінки доказів; врахування позитивного зарубіжного досвіду та

формулювання висновків, які можуть стати підґрунтям для подальших наукових досліджень.

3. У становленні критеріїв належності та допустимості доказів у цивільному процесі можна виокремити наступні періоди: 1) XIV-XV століття (процесуальний закон визначав окремі засоби доказування, оцінка доказів відбувалася з позиції значного впливу релігійних норм та правил соціального устрою); 2) XVI-XVIII століття (відсутній чіткий розподіл процесів на цивільний та кримінальний, закріплення обмеження процесуального порядку отримання та застосування доказів при вирішенні справи, що встановлювало допустимість останніх, а також існування норм, що характеризували зміст доказів, тобто окремих елементів належності); 3) XIX століття (межі допустимості доказів визначались не лише відповідністю форми їх закріплення передбаченим у законі засобом доказування, а й обов'язковими вимогами до окремих з таких засобів); 4) перша половина XX століття (ефективні спроби прийняття процесуальних кодексів, законодавче закріплення цивільного процесу, в оцінці доказів верховенство отримала належність; допустимість доказів визначалась у другу чергу); 5) друга половина XX століття і до наших днів (утвердження та закріплення самостійних критеріїв оцінки доказів – належності та допустимості, розвиток правозастосовної практики).

4. За результатами дослідження зарубіжного досвіду правового регулювання процесу оцінки доказів зроблено висновок про доцільність запровадження у вітчизняний цивільний процес французького досвіду встановлення змісту допустимості доказу, зокрема через призму неприпустимості порушення прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб, що значно розширює сферу застосування допустимості, виводячи її далеко за межі формального критерію оцінки доказів. Окрім того, позитивним для подальшого розвитку правового регулювання належності та допустимості доказів в Україні є досвід Естонії щодо чіткого визначення випадків, за яких докази є неналежними та недопустими. Оскільки такий

деталізований перелік випадків значно мінімізує неоднакове застосування та трактування судами правових норм, що підвищує рівень судочинства загалом.

5. Належність доказів визначається наявністю зв’язку між змістом фактичних даних та фактами, що підлягають встановленню та мають значення для вирішення справи. Належність доказу є першочерговим критерієм оцінки доказів судом на їх здатність підтвердити або спростувати обставини, необхідні для встановлення у конкретній справі та зв’язок цих доказів з предметом доказування.

6. Застосування критерію належності доказів є підставою класифікації усіх поданих сторонами доказів на належні та неналежні. У разі, якщо за наслідками оцінки доказів суд з урахуванням наведених учасниками справи обґрунтувань визначить, що доказ є неналежним, то такий доказ має бути виключено з кола доказів у справі, на підставі яких суд має ухвалити рішення.

7. Під правилом належності доказів слід розуміти положення процесуального законодавства про обов’язковість дій суду з оцінки доказів, спрямованої на визначення у них відповідної якості – здатності підтвердити або спростувати обставини, необхідні для встановлення у конкретній справі. Докази ж у цілому можуть підтверджувати або спростовувати обставини, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, проте у процесі розумової і процесуальної діяльності судді, спрямованої на визначення меж предмета доказування, надання та оцінку доказів, може виявитися, що такі обставини насправді не мають значення для вирішення справи або доказ не містить інформації про обставини, які підлягають встановленню.

8. До основних змістовних ознак належного доказу відносяться: його необхідність для вирішення справи; сприяння досягненню мети доказування – встановленню обставин і фактів у справі; здатність підтвердити або спростувати обставини, які обґрунтовують заявлені вимоги або заперечення учасників справи чи мають інше значення для справи і підлягають

встановленню при вирішенні справи та ухваленні судового рішення; наявність зв’язку змісту доказу із предметом доказування; наявність зв’язку змісту доказу із умовами існування обставин, що підлягають встановленню для вирішення справи та ухвалення судового рішення; визначення в результаті розумової і процесуальної діяльності суду.

9. Зміст поняття належних доказів слід визначати як докази, що здатні підтвердити або спростувати обставини, які обґрунтовують заявлені вимоги чи заперечення учасників справи або мають інше значення для вирішення справи, зміст яких пов’язаний з предметом доказування або з умовами існування обставин, що підлягають встановленню для вирішення справи та для ухвалення судового рішення, визначаються за наслідком процесуальної і розумової діяльності суду.

10. Належні докази характеризуються необхідністю встановлення та значущістю фактів, які вони підтверджують, для обрання суддею норм матеріального та процесуального права, що підлягають застосуванню при вирішенні справи та ухваленні рішення.

11. Належність доказів слід розглядати як критерій оцінки, за допомогою якого суд визначає, чи підлягає застосуванню доказ у судовому провадженні та чи містить він інформацію про обставини, що мають значення для справи та які необхідно встановити для її вирішення, або його необхідно відхилити як неналежний. При цьому суд обов’язково має навести відповідне логічного обґрунтування у мотивувальній частині судового рішення.

12. Значення належності доказів у цивільному процесі виражається, перш за все, у праві учасників справи та обов’язку суду систематизувати доказовий матеріал, визначити коло тих доказів, які дійсно мають значення для вирішення справи, й виключити з провадження ті докази, які тільки завантажують процес зайвою інформацією та можуть негативно вплинути на судочинство, зокрема, спричинити затягування розгляду справи, відволікти

увагу судді від важливих обставин, що мають значення вирішення для справи, а також загалом ускладнити розгляд справи.

13. Діяльність з формування предмета доказування та збору доказів розпочинається особами до моменту подання позовної заяви або відзиву. Оскільки на сторону покладено обов'язок довести саме ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень (ч. 1 ст. 81 ЦПК України), то, доцільно було б доповнити ст. 83 ЦПК України вимогою про зазначення учасником справи, поміж іншого, також того, яку інформацію може містити доказ щодо предмета доказування та яке значення цей доказ може мати для вирішення справи.

14. Суд, попередньо з'ясувавши зміст позовних вимог та заперечень, має визначити норми права, які підлягають застосуванню, та факти, що мають бути встановлені в рішенні. Зазначене дасть можливість сформувати уявлення судді про предмет доказування у справі. Незважаючи на те, що протягом розгляду справи по суті такі уявлення судді можуть піддаватися змінам, саме вони мають основний вплив на оцінку доказів та, як наслідок, на кінцевий результат розгляду справи.

15. Враховуючи, що питання визначення предмета доказування може розглядатися у підготовчому засіданні після подання відзиву на позовну заяву, пропонується доповнити ст. 83 ЦПК України положенням такого змісту: «у підготовчому засіданні суд може надати сторонам строк для подання додаткових доказів на підтвердження обставин, які входять до предмета доказування, якщо один або кілька учасників справи заявляють про можливість подання таких доказів».

16. Виконання судом та учасниками справи своїх процесуальних обов'язків щодо оцінки доказів на предмет їх відповідності критерію належності передбачає проходження таких стадій: підготовча стадія – оцінка доказів учасниками справи на початкових стадіях доказування у процесі викладення обставин, якими обґрунтовуються їх вимоги або заперечення, зазначаються докази, що підтверджують такі обставини; попередня

(формальна) стадія – оцінка доказів судом та учасниками справи у процесі судового доказування під час формування предмета доказування та збирання доказів у процесі вирішення судом питань щодо відкриття провадження у справі, забезпечення доказів та збирання доказів з ініціативи суду у випадках, передбачених цивільним процесуальним законодавством; остаточна стадія – оцінка доказів судом на завершальному етапі доказування, на підставі дослідження усіх наявних у справі доказів (кожного окремо і всіх разом в сукупності та взаємозв'язку).

17. Допустимість доказів у цивільному судочинстві поєднує в собі три аспекти: вираження доказу у формі одного із засобів доказування, що визначені законом; законність процедури отримання доказів; можливість підтвердження певних обставин справи лише тими засобами доказування, які законом визначені як єдині, що можуть забезпечити таке підтвердження.

18. Закон повинен регламентувати питання засобів доказування таким чином, щоб видозміна існуючих засобів чи виникнення нових не потребували щоразу внесення змін до процесуального закону, а суд міг самостійно визначати законність поданого йому засобу доказування, застосовуючи загальні норми ЦПК України.

19. Необхідно закріпити на законодавчому рівні презумпцію законності походження та порядку отримання доказів у випадках, коли походження чи порядок отримання доказу не визначений та при цьому не порушуються права інших осіб.

20. Дефініцію допустимості доказів у цивільному процесі слід визначати як законодавчий критерій оцінки доказів у процесі доказування, зміст якого полягає в отриманні та поданні до суду доказів у порядку, встановленому або не забороненому законом, а також у подальшому врахуванні судом при вирішенні справи лише тих доказів та засобів доказування, що прямо визначені в законі, а у випадку відсутності такого визначення – тих, що не заборонені законом.

21. Процес дослідження та оцінки доказів на предмет їх допустимості вимагає від суду встановлення наявності чи відсутності певних змістовних

елементів відповідного критерію, а саме: законності джерела походження доказу; підтвердження конкретної обставини визначеним у законі засобом доказування; дотримання закріпленої у нормативних актах процедури подання доказів до суду, що, в свою чергу, включає декілька деталізуючих критеріїв: подання доказів суб'єктом, що наділений відповідним правом, або витребування доказів судом; дотримання визначених законом строків подання доказу до суду; подання доказів у встановленому процесуальному порядку.

22. Допустимість доказів відіграє одну з провідних ролей у процесі встановлення обставин справи, всебічного її розгляду та подальшого вирішення, саме тому порушення вимоги щодо допустимості доказів повинно бути обов'язковою підставою для скасування судового рішення в порядку апеляційного або касаційного перегляду. Отже, варто внести зміни до статті 376 ЦПК України та доповнити частину 3 пунктом 8 наступного змісту: «порушення норм процесуального права є обов'язковою підставою для скасування судового рішення суду першої інстанції та ухвалення нового судового рішення, якщо: 8) суд встановив обставини, що мають суттєве значення, на підставі недопустимих доказів».

23. Подані суду докази проходять подвійну оцінку на предмет їх відповідності критерію допустимості: на етапі подання доказів до суду таку оцінку їм повинен надати суб'єкт подання, а суд лише перевіряє відповідні дії суб'єкта подання та, у випадку виникнення сумніву щодо допустимості доказу, він наділений обов'язком самостійного визначення допустимості доказу. Якщо ж, у випадках, визначених законом, суд за своєю ініціативою витребує докази, то він зобов'язаний здійснювати оцінку їх допустимості.

24. Оцінка доказів на предмет їх допустимості повинна відбуватись одразу після отримання учасниками справи усіх доказів, що подаються до суду, та до початку розгляду справи по суті. Питання допустимості доказів суд має розглядати в контексті законності, забезпечення права особи на ефективний та своєчасний судовий захист, рівності змагальних прав сторін.

25. Вирішення питання про допустимість доказів у цивільному процесі передбачає проходження таких стадій: перша стадія – оцінка доказу на предмет його відповідності критерію допустимості суб'єктом подання доказу до суду під час збирання доказів до моменту їх подання; друга стадія – оцінка доказу на предмет його відповідності критерію допустимості усіма учасниками справи (окрім суб'єкта подання доказу) одразу після отримання доказів від суб'єкта їх подання та протягом усього часу розгляду справи (у разі виявлення ознак недопустимості – направлення відповідного клопотання до суду про неможливість врахування судом поданого доказу через його недопустимість); третя стадія – вирішення судом питання про допустимість доказу з урахуванням позицій учасників справи; четверта стадія (наявна у випадку, коли учасники справи скористались своїм право на апеляційне чи касаційне оскарження рішення суду) – перевірка правильності вирішення судами першої та/або апеляційної інстанції питання про допустимість доказів в порядку апеляційного та касаційного провадження.

26. Кожному із визначених в процесуальному законі засобів доказування притаманні індивідуальні особливості перевірки їх на предмет допустимості. Значна частина ознак критерію допустимості доказів безпосередньо чи опосередковано визначена в процесуальному законі, однак додаткові ознаки допустимості доказів визначаються судом при розгляді конкретних справ та з урахуванням їх особливостей. Від того, наскільки чітко та послідовно суддя перевірятиме докази на критерій їх допустимості залежить ефективність усього судового розгляду справи.

27. З метою оптимізації цивільного та цивільного процесуального законодавства України у контексті встановлення належності та допустимості доказів у цивільному процесі пропонується викласти у новій редакції ч. 3 ст. 77 ЦПК України, ч. 4 ст. 77 ЦПК України, а також доповнити ст. 83 ЦПК України, ч. 4 ст. 83 ЦПК України, ч. 3 ст. 376 ЦПК України.

# СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдюков М. Г., Клейнман А. Ф., Треушников М. К. Основные черты буржуазного гражданского процессуального права. М. : Моск. ун-т, 1978. 97 с.

2. Алексеев С. С. Восхождение к праву. Поиски и решения. М. : НОРМА, 2001. 752 с.

3. Амерханова А. Р. Письменные доказательства в гражданском судопроизводстве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Саратов, 2006. 22 с.

4. Андрійцьо В. Д. Теоретичні засади доказування в цивільному судочинстві України : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2014. 32 с.

5. Анисимова Л. И. Доказывание по гражданским делам. *Советское государство и право.* 1983. № 10. С. 111–116.

6. Апарникова Ц. М. Обеспечение полноты доказательственного материала к судебному разбирательству дела. *Вопросы гражданского процесса.* М., 1956. С. 189–191.

7. Арбитражный процесс : учебник / [М. К. Треушников, В. Н. Аргунов, С. А. Иванова и др.] ; под ред. М. К. Треушникова. М. : Городец, 1997. 253 с.

8. Арбитражный процесс : учебник / под ред. М. К. Треушникова. М. : Городец, 2007. 672 с.

9. Арсеньев В. Д. Вопросы общей теории судебных доказательств. М. : Юрид. лит., 1964. 179 с.

10. Бабарыкина О. В. Факторы, влияющие на исследование и оценку доказательств в гражданском судопроизводстве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Саратов, 2010. 25 с.

11. Бабенко В. В. Доказування в господарському процесі : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2007. 20 с.

12.Балюк М. І., Луспеник Д. Д. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарії, рекомендації, пропозиції. Харків : Харків юридичний, 2008. 708 с. (Серія : Судова практика).

13.Барабаш Т. М. Моніторинг теорії доказування у процесуальному праві України. *Судова апеляція.* 2009. № 2 (15). С. 6–15.

14.Басай Н. М. Визнання доказів недопустимими у кримінальному процесі зарубіжних країн: теорія та практика. *Наше право*. 2014. № 6. С. 101–107. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nashp_2014_6_19.

15.Белкин А. Р. Теория доказывания : науч.-метод пособ. М. : НОРМА, 1999. 429 с.

16.Бентам И. О судебных доказательствах : трактат Иеремии Бентама / под изд. Дюмана ; [пер. с фр. И. Гороновичем]. Киев : тип. М. П. Фрица, 1876. 421 с.

17.Бичкова С. С. Обов'язки сторін у справах позовного провадження. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія : Юридична. 2010. № 4. С. 129–139. URL: http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsy/04_2010/bssspp.pdf

18. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2011. 38 с.

19.Бичкова С. С., Чурпіта Г. В. Зловживання цивільними процесуальними правами. *Криміналістичний вісник.* 2015. № 2. С. 12–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krvis_2015_2_4.

20.Божьев В. П. Избранные труды : в 2 ч. М. : Юрайт, 2017. Ч. 2. 401 с.

21.Боннер А. Т. Правило допустимости доказательств в гражданском процессе: необходимость или анахронизм? *Советское государство и право.* 1990. № 10. С. 21–30.

22.Бочаров Д. О. Доказування у правозастосовчій діяльності: загальнотеоретичні питання : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2007. 20 с.

23.Брагин Е. А. Процессуальный порядок и правовые последствия признания доказательств недопустимыми в российском уголовном процессе : дисс. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Челябинск, 2003. 179 с.

24.Ванеева Л. А. Судебное познание в советском гражданском процессе / под ред. Н. А. Чечиной. Владивосток : Дальневост. ун-т, 1972. 133 с.

25.Васильєв С. В. Порівняльний цивільний процес : підручник. Київ : Алерта, 2015. 352 с.

26.Васьковский Е. В. Учебник гражданского процесса. М. : Изд. Бр. Башмаковых, 1914. 571 с.

27.Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.

28.Верещинська І. В. Належні та допустимі докази в окремих категоріях справ, що випливають зі спадкових правовідносин. *Право України.* 2014. № 6. С. 216–221.

29.Власов А. А. Гражданский процесс : учебник и практикум для среднего профессионального образования. М. : Юрайт, 2018. 470 с.

30.Войтко И. А. Классификация правил доказывания. *Проблемные вопросы гражданского и арбитражного процессов* / под ред. Л. Ф. Лесницкой, М. А. Рожковой. М., 2008. С. 156–171.

31.Вышинский А. Я. Теория судебных доказательств в советском праве. М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1941. 217 с.

32.Ганьба Б. Системний підхід у державно-правових дослідженнях. *Вісник Львівського університету.* Серія : Юридична. 2000. № 35. С. 59–66.

33.Гетманцев М. О. Речові докази в цивільному процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2014. 20 с.

34.Гольмстен А. Х. Учебник русского гражданского судопроизводства. Санкт-Петербург : Тип. Д. В. Чичинадзе, 1899. 411 с.

35.Горский Г. Ф., Кокорев Л. Д., Элькинд П. С. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе. Воронеж : Воронеж. ун-т, 1978. 303 с.

36.Господарський процесуальний кодекс України : прийнятий 06 листоп. 1991 р. № 1798-XII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/print (дата звернення: 31.03.2019).

37.Грабовська О. О. Зміст предмета доказування у цивільному процесі. *Национальный юридический журнал : теория и практика*. 2015. № 3. С. 38–41.

38.Грабовська О. О. Специфіка формування предмета доказування в цивільному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 3. С. 15–20.

39.Гражданский процессуальный кодекс Грузии : принят 14 ноября 1997 г. URL: https://matsne.gov.ge/ru/document/download/29962/92/ru/pdf (дата звернення: 17.11.2017).

40.Гражданский процесс : учебник / [А. П. Вершинин, Л. А. Кривоносов, М. А. Митин и др.] ; под ред. В. А. Мусина, Н. А. Чечиной, Д. М. Чечота. М. : Проспект, 2000. 472 с.

41.Гражданский процесс : учебник / под ред. М. К. Треушникова. М. : Городец, 2011. 720 с.

42.Гражданский процесс : учебник / под. ред. М. С. Шакарян. М. : Юрид. лит., 1993. 560 с.

43.Гражданский процесс зарубежных стран : учеб. пособ. / [С. А. Алехина и др.] ; под ред. А. Г. Давтян. М. : Проспект, 2008. 480 с.

44.Гражданский процесс. Хрестоматия / [В. В. Аргунов, Е. А. Борисова, И. А. Скрипников и др.] ; под ред. М. К. Треушникова. М. : Городец, 2005. 896 с.

45.Гражданский процессуальный кодекс / [сост. Ф. Шостя]. Харків : Юрид. изд-во НКЮ УССР, 1925. 367 с.

46.Гражданский процессуальный кодекс Азейбаржанской Республики : принят 28 декабря 1999 г. № 780-IГ. URL: http://www.jguard.ru/images/ attaches/228/gpk_azerb.txt (дата звернення: 07.08.2018).

47.Гражданский процессуальный кодекс Болгарии : принят 20 июня 2007 г. URL: http://bulgaris.ru/Grajdanprozkodeks.html (дата звернення: 12.08 2018).

48.Гражданский процессуальный кодекс Р.С.Ф.С.Р. (с постатейно систематизированным материалом) / [сост. С. В. Александровский, В. Н. Лебедев ; предисл. Я. Н. Бранденбургский]. М. : Юрид. изд-во НКЮ, 1925. 453 с.

49.Гражданский процессуальный кодекс Республики Беларусь : принят 11 января 1999 г. № 238-З. *Кодексы Республики Беларусь* : [сайт]. URL: http://kodeksy.by/static/grazhdanskiy-processualnyy-kodeks.pdf (дата звернення: 07.08.2018).

50.Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстран : принят 31 октября 2015 г. № 377-V. *Юрист-Параграф. Online* : [сайт]. URL: https://online.zakon.kz/document/ ?doc_id=34329053 (дата звернення: 07.08.2018).

51.Гурвич М. А. Принцип объективной истины советского гражданского процессуального права. *Советское государство и право.* 1964. № 9. С. 98–107.

52.Гурвич М. А. Судебное решение. Теоретические проблемы. М. : Юрид. лит., 1976. 176 с.

53.Гусєв О. Ю. Класифікація електронних доказів у цивільному процесі України. *Підприємництво, господарство і право.* 2018. № 8. С. 18–22.

54.Давтян А. Г. Гражданское процессуальное право Германии. М. : Городец-издат, 2000. 320 с.

55.Демченко В. Г. Историческое исследование о показаниях свидетелей, как доказательстве по делам судебным по русскому праву до Петра Великого. Киев : Университетская тип., 1859. 107 с.

56.Дождев Д. В., Ефремова Н. Н. Всероссийская научная конференция «Сравнительное правоведение в России: пути развития». *Государство и право.* 2001. № 4. С. 121–123.

57.Дрогозюк К. Б. Предмет та суб'єкти доказування у цивільному процесі України та Франції : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2018. 20 с.

58.Дрогозюк К. Б. Процесуальний порядок подання доказів за чинним Цивільним процесуальним кодексом України. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9474/Drohozyuk%2084-86.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 24.05.2019).

59.Зацерковний В. І., Тішаєв І. В., Демидов В. К. Методологія наукових досліджень. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 236 с.

60.Зеленяк Е. С. Інститут оцінки доказів у цивільному процесі : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Ужгород, 2014. 221 с.

61.Иванов О. В. Судебные доказательства в гражданском процессе : курс лекций. Иркутск : Иркут. гос. ун-т, 1974. 160 с.

62.Іванов В. М. Історія держави і права України : підручник. Київ : КУП НАНУ, 2013. 892 с.

63.Ізарова І. О. Майбутнє цивільного процесуального законодавства в Європі: проект М. Строма. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія : Право. 2014. Вип. 29. С. 144–148.

64.Історія держави і права України: у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін.; за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. Київ : Ін Юре, 2003. Т. 1. 656 с.

65.Історія держави і права України: у 2 ч. / [А. Й. Рогожин, М. М. Страхов, В. Д. Гончаренко та ін.] ; за ред. А. Й. Рогожина. Київ : Ін Юре, 1996. Ч. 2. 448 с.

66.Історія українського права : навч. посіб. / [І. А. Безклубий, І. С. Гриценко, О. О. Шевченко та ін.]. Київ : Грамота, 2010. 336 с.

67.Кавелин К. Д. Основные начала русского судоустройства и гражданского судопроизводства, в период времени от Уложения до Учреждения о губерниях. Москва: Тип. А. Семена, 1844. 191 с.

68.Каламайко А. Ю. Електронні засоби доказування в цивільному процесі : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2016. 242 с.

69.Калпин А. Г. Письменные доказательства в судебной практике по гражданским делам : автореф. дисс. … канд. юрид. наук. М., 1966. 16 с.

70.Кипнис Н. М. Допустимость доказательств в уголовном судопроизводстве / отв. ред. П. А. Лупинская. М. : Юристъ, 1995. 128 с.

71.Ковальчук С. О. Умови допустимості доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія : Право. 2015. № 35. С. 132–135.

72.Кодекс адміністративного судочинства України : прийнятий 06 лип. 2005 р. ; у ред. від 03 серп. 2017 р. № 2747-IV. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20170803 (дата звернення: 31.03.2019).

73.Козлов А. С. Понятие и признаки судебных доказательств в советском гражданском процессе : автореф. дисс. … канд. юрид. наук : 12.00.03. М., 1978. 15 с.

74.Комаров В. В. Цивільний процес у глобальному контексті. *Право України.* 2011. № 10. С. 22–44.

75.Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу РСФСР / за ред. М. К. Треушникова. М. : Спарк, 1996. 573 с.

76.Конверський А. Є. Основи методології та організації наукових досліджень. Київ : Центр учбової літ., 2010. 352 с.

77.Конституція України : прийнята 28 черв. 1996 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 15.03.2018).

78.Корнакова С. В. Уголовно - процессуальное доказывание : гносеологические и логичнские проблемы. М. : Юрлитинформ, 2010. 152 с.

79.Костенко Р. В. Понятие и признаки угловно-процессуальных доказательств. М. : Юрлитинформ, 2006. 240 с.

80.Кравцов С. О. Дослідження та оцінка письмових доказів як невід'ємна частина права на справедливий судовий розгляд. *Підприємництво, господарство і право.* 2016. № 10. С. 9–14.

81.Кройтор В. А. Гражданский процесс : учеб. пособ. для подгот. к зачету и экзамену. Харків : Эспада, 2002. 288 с.

82.Кройтор В. А. Гражданский процесс : учеб. пособ. Харків : Эспада, 2006. 204 с.

83.Крушинський С. Історія становлення інституту подання доказів у кримінальному судочинстві України до судової реформи 1864 року. *Вісник Львівського університету.* Серія : Юридична. 2011. № 53. С. 375–382.

84.Курс цивільного процесу : підручник / [В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.] ; за ред. В. В. Комарова. Харків : Право, 2011. 1352 с.

85.Курылев С. В. Избранные труды. Минск : Ред. журн. «Промышленно-торговое право», 2012. 607 с.

86.Курылев С. В. Основы теории доказывания в советском правосудии. Минск : БГУ, 1969. 204 с.

87.Куфтирєв П. В. Витоки формування давньоруського доказового права за юридичними першоджерелами східних слов'ян. *Університетські наукові записки* : часопис Хмельницького університету управління та права. 2011. № 4. С. 21–37.

88.Кучер Т. М. Докази та доказування: співвідношення понять. *Вісник Вищої ради юстиції.* 2011. № 3. С. 83–93.

89.Кучер Т. М. Логіко-юридичні підходи до теорії доказування у цивільному судочинстві України. *Часопис Київського університету права.* 2011. № 4. С. 208–211.

90.Кучер Т. М. Ментальне оброблення доказів як етап процесу доведення у цивілістичному процесі. *Молодий вчений.* 2015. № 6 (21). С. 131–134.

91.Кучер Т. М. Належність та допустимість як критерії оцінки доказів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.* Серія: Юридичні науки. 2012. Вип. 91. С. 80–83.

92.Кучер Т. М. Теорія доведення у цивілістичному процесі : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2016. 509 с.

93.Лазько О. М. Речові докази у цивільному процесі України. *Наше право.* 2015. № 1. С. 121–126.

94.Лежух Т. І. Загальна характеристика доказів цивільному процесі України. *Национальный юридический журнал : теория и практика.* 2014. № 5. С. 99–104.

95.Лельчицкий К. И. Проблемы оценки доказательств в гражданском процессе : дисс. … канд. юрид. наук : 12.00.15. Тверь, 2008. 160 с.

96.Логинов П. В Предварительная подготовка гражданских дел к слушанию в суде. М. : Госюриздат, 1960. 148 с.

97.Лоза Ю. Я. Допустимість висновку експерта в адміністративному судочинстві. *Форум права* : електрон. наук. фахове вид. 2011. № 2. С. 531–534.

98.Луспеник Д. Д. Доказування у цивільному процесі: що нового у ЦПК та чому суд наділений правом витребування доказів. *Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури Київської області* : [сайт]. URL: http://kdkako.com.ua/dokazuvannya-u-civilnomu-procesi-shcho-novogo-u-cpk-ta-chomu-sud-nadileniy-pravom-vitrebuvannya/ (дата звернення: 12.01.2019).

99.Люблинский П. И. О доказательствах в уголовном суде. Практический комментарий к главе IV Угол.-процес. кодекса / под ред. Н. Н. Полянского, П. Н. Малянтовича. М. : Право и жизнь, 1924. 62 с.

100. Малешин Д. Я. Судебные уставы Российской империи 1864 года: влияние на современное законодательство Литвы, Польши, России, Украины,

Финляндии (к 150-летию Судебной реформы. 20 ноября 1864 г. – 20 ноября 2014 г.) / под ред. Д. Я. Малешина. М. : Статут, 2014. 128 с.

101. Малинин М. И. Труды по гражданскому процессу / ред. Д. Х. Валеев, М. И. Малинин. М. : Статут, 2014. 640 с.

102. Малышев К. И. Курс гражданского судопроизводства. Санкт-Петербург : Тип. М. М. Стасюлевича, 1876. 444 с.

103. Матюшин Б. Т. Общие вопросы оценки доказательств в судопроизводстве. Хабаровск : Хабар. высшая школа МВД СССР, 1987. 70 с.

104. Молчанов В. В. Собирание доказательств в гражданском процессе. М. : МГУ, 1991. 92 с.

105. Моул Н., Харби К., Алексеева Л. Б. Европейская Конвенция о защите прав человека и основных свобод. Статья 6: Право на справедливое судебное разбирательство. Прецеденты и комментарии. М. : Российская академия правосудия, 2001. 143 с.

106. Нефедьев Е. А. К учению о сущности гражданского процесса: соучастие в гражданском процессе. Соучастие по немецкому и французскому праву. Казань : Тип. Ун-та, 1891. 231 с.

107. Николенко Л. Н. Доказывание в хозяйственном судопроизводстве : дисс. … канд. юрид. наук : 12.00.04. Донецк, 2004. 191 с.

108. Ніколенко Л. Поняття судових доказів в господарському процесі. *Право України.* 2003. № 9. С. 48–52.

109. Новікова Н. А. Показання свідків у цивільному процесі : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2018. 245 с.

110. Ожегов С. И. Словарь русского языка. [2-е изд.]. М. : Госиздат иностранных и национальных словарей, 1952. 843 с.

111. Орлов Ю. К. Заключение эксперта как источник выводного знания в судебном доказывании (уголовно-процессуальные, криминалистические и логико-гносеологические проблемы) : автореф. дисс. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. М., 1985. 54 с.

112. Осокина Г. Л. Некоторые вопросы доказательственного права (дискуссионные аспекты). *Вестник Томского государственного университета.* Серия : Право. 2011. № 2. С. 80–84.

113. Остапенко Т. О. «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. – важливий етап систематизації права України-Гетьманщини XVIII ст. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 51. С. 440–446.

114. Пархоменко Н. М., Легуша С. М. До визначення змісту окремих методів теорії держави і міжнародного права. *Науковий вісник дипломатичної академії України.* 2007. № 13. С. 144–149.

115. Пахман С. О судебных доказательствах по древнему русскому праву, преимущественно гражданскому, в историческом их развитии. М. : Университетская тип., 1851. 212 с.

116. Петренко В. С. Електронні докази як елемент інформаційних технологій у цивільному судочинстві. *Молодий вчений.* 2018. № 1 (564). С. 111–115.

117. Постанова Верховного Суду України від 03 лип. 2019 р. у справі № 742/653/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/83142626. (дата звернення: 25.07.2019).

118. Постанова Верховного Суду України від 10 лип. 2019 р. у справі № 686/23256/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/83301786 (дата звернення: 01.08.2019).

119. Постанова Верховного Суду України від 24 лип. 2019 р. у справі № 761/33001/15-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/83301769 (дата звернення: 01.08.2019).

120. Постанова Верховного Суду України від 27 черв. 2019 р. у справі № 545/3735/16. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82703224 (дата звернення: 02.07.2019).

121. Постанова Вищого господарського суду України у справі № 916/347/13-г. *Вищий господарський суд України* : [сайт]. URL: http://arbitr.gov.ua/docs/28_4147286.html (дата звернення: 01.07.2019).

122. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 / К. А. Вислобоков (упоряд.) ; Ю. С. Шемшученко (відп. ред.). Київ : [б. в], 1997. 547 с.

123. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22 трав. 2003 р. № 851-IV. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/851-15 (дата звернення: 03.11.2018).

124. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції : постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 черв. 2009 р. № 2. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-09 (дата звернення: 01.03.2019).

125. Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991 р. № 1023-XII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12 (дата звернення: 05.01.2019).

126. Про судове рішення у цивільній справі : постанова Пленуму Верховного Суду України від 18 груд. 2009 р. № 14. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09 (дата звернення: 31.03.2019).

127. Прохоров А. Г. Принцип допустимости средств доказывания в советском гражданском процессуальном праве : автореф. дисс. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Свердловск, 1979. 20 с.

128. Пунченко О. П. Методологічні новації у сучасному науковому пізнанні. *Гуманітарний вісник ЗДІА.* 2014. № 57. С. 27–37.

129. Пучинский В. К. Подготовка гражданских дел к судебному разбирательству. М. : Госюриздат, 1962. 90 с.

130. Пучинский В. К. Признание стороны в советском гражданском процессе. М. : Госюриздат, 1955. 100 с.

131. Резниченко И. М. Оценка доказательств в советском гражданском процессе : автореф. дисс. … канд. юрид. наук. М., 1968. 13 с.

132. Рекомендація R (84) 5 Комітету міністрів державам-членам стосовно принципів цивільного судочинства, що направлені на

удосконалення судової системи : прийнята 28 лют. 1984 р. № R(84)5. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_126 (дата звернення: 12.11.2018).

133. Решетникова И. В. Доказательственное право Англии и США. Екатеринбург : УрГЮА, 1997. 240 с.

134. Решетникова И. В. Доказывание в гражданском процессе. М. : Юрайт, 2011. 126 с.

135. Решетникова И. В., Ярков В. В. Гражданский процесс : учеб. пособ. М. : Норма, 2000. 334 с.

136. Руда Т. В. Докази і доказування в цивільному процесі України і США: порівняльно-правовий аналіз : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2012. 240 с.

137. Руда Т. В. Належність і допустимість доказів у цивільному процесі США та України: порівняльно-правовий аналіз. *Вісник Верховного Суду України.* 2009. № 12 (112). С. 40–45.

138. Садикова Я. М. Предмет доказування та розподіл обов'язку доказування у цивільному судочинстві за цивільно-процесуальним законодавством держав – учасниць СНД. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 4. С. 146–149. URL: http://www.pap.in.ua/ 4_2015/44.pdf (дата звернення: 07.04.2017).

139. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : монографія. Харків : Право, 2010. 256 с.

140. Сакара Н. Ю. Феномен формалізму в цивільному судочинстві. *Проблеми законності.* 2018. № 142. С. 77–89.

141. Сахнова Т. В. Курс гражданского процесса. М. : Статут, 2014. 784 с.

142. Сахнова Т. В. Регламентация доказательств и доказывания в гражданском процессе. *Советское государство и право.* 1993. № 7. С. 52–60.

143. Свод законов Российской империи : в 16 т. Санкт-Петербург : Тип. 2 отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1867. Т. 16. Ч. 1. Судебные уставы. 763 с.

144. Сергєєва Д. Б. Належність доказів за новим КПК України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 3. С. 234–239.

145. Симбірська Є. В. Допустимість доказів в цивільному процесі: складові елементи критерію допустимості та процедура їх встановлення. *Порівняльно-аналітичне право.* 2019. № 2. С. 80–82.

146. Симбірська Є. В. Еволюція правового регулювання правил про належність та допустимість доказів в умовах суспільних трансформацій. *Соціально-економічні та гуманітарні аспекти світових інноваційних трансформацій* : матеріали І Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 30 берез. 2016 р.). Київ, 2016. С. 83–88. URL: http://umo.edu.ua/materiali-konferencij-nimp/i-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferenc-30-03 (дата звернення: 05.04.2018).

147. Симбірська Є. В. Належність та допустимість як критерії оцінки доказів в цивільному процесі (теоретико-правовий аспект). *Актуальні проблеми сучасного розвитку цивільного, міжнародного морського, господарського та транспортного права* : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 14–15 квіт. 2016 р.). Київ, 2016. С. 289–292.

148. Симбірська Є. В. Теорія доказування в цивільному процесі: сучасний правовий вимір. *Наукові праці Національного авіаційного університету*. 2019. № 2 (51) С. 98–104.

149. Симбірська Є. В. Окремі аспекти змісту допустимості доказів у цивільному процесі. *Jurnalul juridic national.* 2019. № 4. С. 108–112.

150. Симбірська Є. В. Окремі процесуальні аспекти допустимості доказів у цивільному судочинстві. *Право і суспільство.* 2019. № 3. С. 118–123.

151. Симбірська Є. В. Поняття належності доказів у цивільному процесі України. *Актуальні проблеми сучасного розвитку цивільного, міжнародного морського, господарського та транспортного права:* матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 11–12 квіт. 2018 р.). Київ, 2018. С. 153–154.

152. Симбірська Є. В. Правове регулювання правил про належність та допустимість доказів під час демократизації суспільства. *Актуальні правові та гуманітарно-економічні проблеми в період реформування демократичного суспільства:* матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кіровоград, 4 груд. 2015 р.). Кіровоград, 2015. С. 114–117.

153. Симбірська Є. В. Проблематика формулювання дефініції «належності доказів» у науці цивільного права. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 4. С. 88–93. URL: http://vjhr.sk/archive/2019_4/part_1/14.pdf (дата звернення : 24.08.2019).

154. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2006. 655 с.

155. Словник української мови : в 11 т. / [редкол. : І. К. Білодід (голова) та ін.] ; АН Української РСР ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1973. Т. 4. 840 с.

156. Сорока К. О. Основи теорії систем і системного аналізу. Харків : ХНАМГ, 2004. 291 с.

157. Степанов О. С. Належність та допустимість доказів у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 205 с.

158. Степанова Т. В. Доказывание и доказательства в хозяйственном процессе Украины : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.04. Донецк, 2002. 190 с.

159. Степанова Т. В. Місце судових доказів у процесі розгляду господарських спорів. *Вісник господарського судочинства.* 2001. № 4. С. 183–186.

160. Степанова Т. В. Поняття і значення належності судових доказів у господарському процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 1. С. 17–19.

161. Сусло Д. С. Історія суду Радянської України (1917–1967 рр.). Київ : Київ. ун-т, 1968. 236 с.

162. Сьоміна В. А. Належність, допустимість, достовірність та достатність доказів в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Юридичні науки. 2016. № 4. С. 48–50.

163. Сырых В. М. Метод правовой науки: основные элементы, структура. М. : Юрид. лит., 1980. 176 с.

164. Тарахонич Т. І. Методологічні аспекти дослідження правового регулювання. *Держава і право* : зб. наук. праць. 2009. Вип. 45. С. 20–26.

165. Теория доказательств в советском уголовном процессе : Часть Особенная / [Р. С. Белкин, А. И. Винберг, М. М. Гродзинский и др.] ; отв. ред. Н. В. Жогин. М. : Юрид. лит., 1967. 415 с.

166. Теорія держави та права : підручник / [Є. О. Гіда, Є. В. Білозьоров, А. М. Завальний та ін.] ; заг. ред. Є. О. Гіди. Київ : О. С. Ліпкан, 2011. 576 с.

167. Тертишніков Р. В. Доказування і докази в судочинстві України. Харків : Фінн, 2009. 88 с.

168. Тимченко Г. П. Теоретичні проблеми та практика реалізації принципів судочинства в Україні. Київ : Юрид. книга, 2010. 336 с.

169. Треушников М. К. Относимость и допустимость доказательств в гражданском процессе. М. : Юрид. лит., 1981. 96 с.

170. Треушников М. К. Судебные доказательства. М. : Городец, 1997. 320 с.

171. Треушников М. К. Судебные доказательства. М. : Городец, 2004. 272 с.

172. Трофанчук Г. І. Історія держави і права України : навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 384 с.

173. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации : учебник / [Л. Н. Башкатов, Б. Т. Безлепкин, М. В. Боровский и др.] ; отв. ред. И. Л. Петрухин. М. : Проспект, 2009. 672 с.

174. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1845 года. *Інститут історії України НАН України* : [сайт]. URL: http://history.org.ua/LiberUA/UlNakUgIspr_1845/UlNakUgIspr_1845.pdf (дата звернення: 18.02.2016).

175. Ухвала Біляївського районного суду Одеської області від 19 лип. 2017 р. у справі № 496/1630/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: http://reyestr.court.gov.ua/ Review/68049398 (дата звернення: 31.03.2019).

176. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 12 жовт. 2016 р. у справі № 235/8052/15-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/62077400 (дата звернення: 31.03.2019).

177. Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 21 черв. 2019 р. у справі № 761/24486/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: http://reyestr.court.gov.ua/ Review/82619146 (дата звернення: 29.06.2019).

178. Фаткуллин Ф. Н. Общие проблемы процессуального доказывания. Казань : Казан. ун-т, 1976. 207 с.

179. Феннич В. П. Збір доказів у цивільному процесі за ініціативою суду: новий зміст принципу змагальності. *Закарпатські правові читання* : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених та студентів (м. Ужгород, 25–27 квіт. 2014 р.) / за заг. ред. В. І. Смоланки. Ужгород, 2014. Т. 2. С. 167–173.

180. Феннич В. П. Цивільний процес : конспект лекцій. Ужгород : Закарпатський держ. ун-т, 2005. Ч. 1. 130 с.

181. Філософський енциклопедичний словник / [гол. ред. В. І. Шинкарук]. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

182. Фурса С. Я., Фурса Є. І., Щербак С. В. Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. / заг. ред. С. Я. Фурси. Київ : Видавець Фурса С. Я., КНТ, 2007. 916 с.

183. Фурса С. Я., Цюра Т. В. Докази і доказування у цивільному процесі. Київ : Видавець Фурса С. Я. ; КНТ, 2005. 256 с.

184. Цивільне процесуальне право України: навч. посіб. / [С. С. Бичкова, В. І. Бобрик, І. О. Ізарова та ін.] ; заг. ред. С. С. Бичкова. [2-ге вид., допов. і перероб.]. Київ : Атіка, 2007. 404 с.

185. Цивільний кодекс України : прийнятий 16 січ. 2003 р. № 435-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 09.09.2017).

186. Цивільний процес України : академічний курс / [С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, О. В. Гетманцев та ін.] ; за ред. С. Я. Фурси. Київ : КНТ, 2009. 848 с.

187. Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за ред. Є. О. Харитонова, О. І. Харитонової, В. В. Васильченка [та ін.]. Харків : Одіссей, 2009. 952 с.

188. Цивільний процесуальний кодекс України : прийнятий 18 берез. 2004 р. № 1618-IV. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n8708 (дата звернення: 01.02.2019).

189. Цивільний процесуальний кодекс УСРР : прийнятий 11 верес. 1929 р. Харків : Юрид. вид-во НКЮ УСРР, 1930. 149 с.

190. Цивільний процесуальний кодекс Франції 1976 року. *Юристъ* : [сайт]. URL: https://lawbook.online/zarubejnyih-protsess-grajdanskiy/novyiy-grajdanskiy-protsessualnyiy-kodeks.html (дата звернення: 15.10.2018).

191. Цивільно-процесуальний кодекс : теорет.-практ. комент. / за ред. Л. С. Дубінського. Харків : Юрид. вид-во Наркомюсту УСРР, 1930. 330 с.

192. Чурпіта Г. В. Правове регулювання інституту доказів і доказування у цивілістичних судочинствах : компаративістичний

аспект. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 1. С. 38–44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krvis_2014_1_7

193. Шевчук Р. М. Методологія наукового пізнання: від явища до сутності. *Філософські та методологічні проблеми права.* 2016. № 1 (11). С. 31–45.

194. Шифман М. Л. Основные вопросы теории советского доказательственного права : лекция, прочитанная на юрид. фак-те. М. : Моск. ун-т, 1956. 40 с.

195. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України. Академічний курс : підручник. Київ : Ін Юре, 2005. 624 с.

196. Штефан М. Й. Цивільний процес : підручник. Київ : Ін Юре, 1997. 608 с.

197. Эйсман А. А. Логика доказывания. М. : Юрид. лит., 1971. 112 с.

198. Giannelli P. C. Understanding Evidence. Carolina Academic Pr., July 8, 2013. 753 p.

199. Martin M. Basic Problems of Evidence. *Amer Law Inst*, June 1, 1988. 498 p.

200. Thayer James B. A Preliminary Treatise on Evidence at the Common Law. Boston, 1898.

# ДОДАТКИ

## Додаток А

## СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:*

1. Симбірська Є. В. Окремі аспекти значення належності доказів у цивільному процесі. *Прикарпатський юридичний вісник* : зб. наук. пр. 2018. № 1 (22), т. 3. С. 36–41.

2. Симбірська Є. В. Наукові та законодавчі аспекти доказування в цивільному процесі України. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. 2019. № 6. С. 29–34.

3. Симбірська Є. В. Теорія доказування в цивільному процесі: сучасний правовий вимір. *Наукові праці Національного авіаційного університету*. 2019. № 2 (51) С. 98–104.

4. Симбірська Є. В. Окремі аспекти змісту допустимості доказів у цивільному процесі. *Jurnalul juridic national*. 2019. № 4. С. 108–112.

5. Симбірська Є. В. Окремі процесуальні аспекти допустимості доказів у цивільному судочинстві. *Право і суспільство*. 2019. № 3. С. 118–123.

6. Симбірська Є. В. Допустимість доказів в цивільному процесі: складові елементи критерію допустимості та процедура їх встановлення. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 2. С. 80–82.

7. Симбірська Є. В. Проблематика формулювання дефініції «належності доказів» у науці цивільного права. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 4. С. 88–93. URL: http://vjhr.sk/archive/2019_4/part_1/14.pdf.

*Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:*

1. Симбірська Є. В. Правове регулювання правил про належність та допустимість доказів під час демократизації суспільства. *Актуальні правові та гуманітарно-економічні проблеми в період реформування демократичного суспільства:* матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кіровоград, 04 груд. 2015 р.). Кіровоград: КОД, 2015. С. 114–117.

2. Симбірська Є. В. Еволюція правового регулювання правил про належність та допустимість доказів в умовах суспільних трансформацій. *Соціально-економічні та гуманітарні аспекти світових інноваційних трансформацій:* матеріали І Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 30 берез. 2016 р.). Київ: ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», 2016. URL: http://umo.edu.ua/materiali-konferencij-nimp/i-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferenc-30-03.

3. Симбірська Є. В. Належність та допустимість як критерії оцінки доказів в цивільному процесі (теоретико-правовий аспект). *Актуальні проблеми сучасного розвитку цивільного, міжнародного морського, господарського та транспортного права:* матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 14–15 квіт. 2016 р.). Київ: КДАВТ, 2016. С. 289–292.

4. Симбірська Є. В. Поняття належності доказів у цивільному процесі України. *Актуальні проблеми сучасного розвитку цивільного, міжнародного морського, господарського та транспортного права:* матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 11–12 квіт. 2018 р.). Київ: ДУІТ, 2018. С. 153–154.